

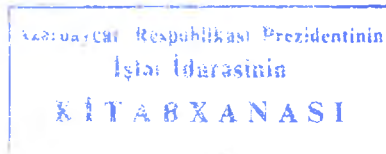

*Müstəqil Azərbaycan dövlətinin
əsas ideyası
azərbaycançılıqdır!*

Heydər Əliyev

HEYDƏR ƏLİYEV
və
AZƏRBAYCANÇILIQ
MƏFKURƏSİ

495

Bakı - 2002

Elmi redaktor və ön sözün müəllifi:
prof. Ramiz MEHDİYEV

Müəllif-tərtibçi:
prof. Səlahəddin XƏLİLOV

Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. — Bakı,
“Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2002 —
232 səh.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ideyaları əsasında formalaşan azərbaycançılıq təliminin elmi-nəzəri və ideoloji bir sistem kimi şərhinə həsr olunmuşdur. Burada Heydər Əliyevin ana dili, milli-mənəvi dəyərlərimiz və mədəniyyətimizlə bağlı fikirləri sistemli şəkildə şərh olunmuşdur.

Kitabda Heydər Əliyevin azərbaycançılıqla bağlı nitqləri və fərmanları da öz əksini tapmışdır.

H 0201000000 – 45
059 – 2002

© “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2002

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR:

<i>Ön söz əvəzi:</i> Heydər Əliyev və azərbaycançılıq	7
Dünya azərbaycanlıları və azərbaycançılıq ideyası	25
Vahid mədəni-mənəvi məkan	36
Milli-etnik və milli-siyasi özünüdərk	47
Azərbaycançılıq və milli ziyalılıq	67
Azərbaycan dili azərbaycançılığın təməli daşdır	77
Milli-mənəvi dəyərlər və müasirlik	89
Azərbaycançılıq və milli-fəlsəfi fikir	105
Milli mənəviyyat və dövlətçilik	117
<i>Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin azərbaycançılıqla bağlı bəyanatları, nitqləri, fərmanları</i>	
Dünya azərbaycanlılarına	138

Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında nitq	143
Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında fərman	166
Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında fərman	182
Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı	186
Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin 10-cu ildönümünə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə nitq	195

Ön söz əvəzi:

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ

Azərbaycançılıq təliminin Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülən və həyata keçirilən dövlətçilik konsepsiyası ilə vəhdət halında, beynəlxalq miqyasda artıq qərarlaşmış olan başlıca ideoloji kurslarla müqayisəli şəkildə təhlil edilməsinə müasir mərhələdə böyük ehtiyac vardır.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində müstəsna xidmətləri olan bir şəxsiyyətdir. Bu əsərdə onun tarixi xidmətlərindən ancaq birindən – azərbaycançılıq təliminin yaradılması və həyata keçirilməsindən bəhs olunur.

Kitabda söhbət təkcə dildən, dindən, adət-ənənədən, mədəni-mənəvi dəyərlərdən getmir. Söhbət təkcə bu dəyərlərin rəsmi dövlət fərmanları ilə təsbit olunmasından da getmir. Belə ki, bu milli sərvətlərin ayrı-ayrılıqda dəyərləndirilməsi, sadəcə qorunub-saxlanması azdır. Bu dəyərlər ictimai miqyasda, Vətən miqyasında məhz dinamik bir proses kimi, ictimai varlığımızın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi saxlanılmalı və inkişaf etdirilməlidir.

Əsas vəzifə problemə təkcə milli-etnik müstəvidə deyil, həm də ictimai-siyasi müstəvidə baxmaq, milli-mənəvi dəyərləri yeni qurulan cəmiyyətin bilavasitə struk-

turuna daxil etməkdir. Əsas vəzifə milli şüurla dövlətçilik şüurunu birləşdirməkdir.

Bu baxımdan azərbaycançılıq təlimi Azərbaycan dövlətçiliyi ilə sıx surətdə bağlıdır. Müstəqil Azərbaycan dövləti olmadan, azərbaycançılıq da açıq, dinamik bir proses kimi yaşaya bilməz. İmpəriyanın tərkibində olduqda azərbaycançılığın ancaq bəzi elementləri, həm də ancaq kiçik ictimai miqyaslarda, ailələrdə, ayrı-ayrı insanların mənəvi aləmində yaşaya bilər. Müstəqil milli dövlətin sayəsində isə bu ayrı-ayrı elementlər bütün cəmiyyət miqyasında, ictimai-siyasi proseslərlə vəhdətdə, dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi ortaya çıxır.

Təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyev azərbaycançılıq və dövlətçiliyi milli ideologiyanın iki ən əsas tərəfləri kimi, müəyyən mənada bir medalın iki üzünü kimi qiymətləndirir. Ona görə də, Heydər Əliyev təkcə bilavasitə dildən, dindən, milli-mənəvi dəyərlərdən bəhs edərkən yox, həm də bütövlükdə dövlətçilikdən, Azərbaycanda dövlət quruculuğundan bəhs edərkən azərbaycançılıq təlimini ön plana çəkir.

“Azərbaycançılıq” termini ölkənin siyasi həyatında yaxın illərdən başlayaraq istifadə olunur. Lap əvvəldən o, ölkədə yaşayan bütün etnik qrupları və xalqları ümumdövlət mənafeləri əsasında real surətdə birləşdirmək ideyası, xüsusilə 1992-1993-cü illərdə geniş yayılmağa başlayan şovinist-millətçilik və separatçılıq əhval-ruhiyyələri ilə mübarizəyə yönəldilmiş ideya kimi

irəli sürülmüşdü. Sonralar bu ideya ölkədə geniş dəstəkləndi, yeni elementlər və strukturlarla dolğunlaşaraq ideologiya xüsusiyyətləri kəsb etdi. (Biz 1993-cü ilin sentyabr-oktyabr aylarında “Bakinski raboçi”nin bir neçə nömrəsində dərc olunmuş məqalədə “azərbaycançılıq” problemini “milli ideya” ilə birlikdə nəzərdən keçirmişik).

“Azərbaycançılıq” ideyasının bir neçə nisbətən müstəqil cəhəti var: əsasən antropologiya (etnologiya), etnoqrafiya, sosial psixologiya, linqvistik çərçivəsində nəzərdən keçirilən etnomədəni cəhət; sosiologiya, politologiya, cəmiyyətin sosial quruluşu haqqında digər elmlərin köməyi ilə açılan sosial-siyasi cəhət; beynəlxalq hüquq sahəsində kompleks elmi fənlər vasitəsilə işlənilən hazırlanan coğrafi-siyasi cəhət və s. Başlıcası odur ki, nəzərdən keçirilən problemin təkcə bir cəhəti çərçivəsində qapanıb qalmaq olmaz, çünki bu zaman biz “azərbaycançılıq” ideyasını, tarixən sabit və özünəməxsus hadisə kimi, ölkədə yaşayan bütün əhali qruplarının həmrəyliyi, onların qarşılıqlı əlaqəsini, sadəcə, əhatə edə bilmərik.

Məruz qaldığı bütün sınaqlara baxmayaraq, milli-dövlət ideologiyası kimi “azərbaycançılıq” bu gün bizim qarşımızda dəqiq ifadə edilmiş ideya kimi durur. Bu ideyanın tarixlə və onlarca xalqın qədimdən bəri bir ərazidə yaşaması, onların ümumi mentalitetə və tələbat strukturuna söykənən ümumi psixologiya ilə şərtlənən öz bölgüsü var.

Azərbaycançılıq ideologiyası mühüm funksional elementlərlə zəngindir. Bunların mahiyyəti ölkəni mənəvi və fiziki baxımdan zəiflətmək cəhdlərini qorumaqdır. Bu ideologiya unitar, hüquqi və demokratik dövlət kimi Azərbaycanın möhkəmləndirilməsinə və inkişafına yönəldilmişdir. “Azərbaycançılıq” müstəqil və bənzərsiz Azərbaycanı sivil dövlətlər sırasına çıxaracaq bir yoldur.

“Azərbaycançılıq” xalqımızın çox əzab-əziyyətlə nail olduğu tarixi sərvətdir. O, real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir. Bu gün “azərbaycançılıq” milli həyatın, konfessiyaların harmoniyasının çoxəsrlik ənənəsi, ölkədə yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların qardaşlığı, qarşılıqlı əlaqə və təsirinin tarixi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda birgə mübarizəsinin tarixi təcrübəsidir.

O, Azərbaycan xalqının dövlətyaradıcı mənafeələrinin ümumiliyi və demokratiyanın, sərbəst iqtisadiyyatın, sosial həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədidir. İdeologiya kimi “azərbaycançılıq” müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosioloji doktrinasının sosial-mədəni və etnocoğrafi-siyasi cəhətlərini özündə birləşdirmişdir. O, qarşılıqlı dəstək, əməkdaşlıq və bərabərlik prinsipidir. İdeya-nəzəri və siyasi baxımdan “azərbaycançılıq” və neokonservatizm bir-biri ilə sıx bağlıdır. “Azərbaycançılıq” coğrafi məkan baxımından, sanki, neokonservatizmin bir hissəsi, milli şəraitdə bu ideologiyanın əlavəsidir. Çünki biz başlıca, mühüm prinsip-

lərin və elementlərin təhlilini əsas kimi götürdükdə, bunların daxilən vəhdətdə olduğunu görürük.

Metodoloji baxımdan bu, ümuminin və xüsusunin nisbətidir. Onlar bir-birinə zidd deyillər. Əksinə, bir-birini tamamlayaraq, vahid tam kimi çıxış edirlər. Ona görə də bu iki ideologiyanın sintezi Azərbaycanı sivil dövlətlər cərgəsinə çıxarmaq üçün möhkəm zəmin yaradır. Neokonservatizm və “azərbaycançılıq” öz ləyaqətini itirməmiş xalqın sağlam düşüncəsinə söykənir. Bu baxımdan vətənpərvərlik sevginin vəhdətidir və ona görə də şovinizm ilə, milli müstəsnaıq ideologiyası ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Məlumdur ki, neokonservatorlar dövlətçidirlər, ona görə də “azərbaycançılığın” milli ideyalarımızın üstünlüyünə çalışması mövcud gerçəkliyi neokonservativ tərzdə qavramağın əsasını təşkil edir. Bu halda ki, qədim mədəniyyət qaynaqlarından və tarixdən gələn ənənələrə mənsubluq bütün həmvətənlərimizin rifahı naminə dövlətin mövcud olmasının əsasını təşkil edir, deməli, bu dövlət mənafeələrin mexaniki məcmusu deyil, əksinə, ümumi mənafeələrin təcəssümüdür. O mənafeələrin ki, vətəndaşlar bunların naminə nəinki öz mülkiyyətini, həm də həyatlarını qurban verməyi bacarmalıdır. “Vətən, onun tarixi, dili və adət-ənənələri olmadan mən bir heç olardım” fikrini dərk edən fərd vətəndaşa çevrilir, çünki başa düşür ki, “vətənə olan təhlükə onun özünə, bütünlükdə onun varlığına olan təhlükədir”. Dövlətin öz tərəqqisini, təhlükəsizliyini, ərazi bütövlüyünü və milli ruhun varisliyini təmin etmək səylərində

vətəndaş başlıca amilə çevrilir. Azərbaycan xalqının tarixi potensialını, intellektual fenomenini və mədəni irsini özündə cəmləşdirən, onları gələcəyə ötürən və bu zaman millətin birliyinə, solumun ruhunun əzəmətinə və fəaliyyətinin məqsədyönlülüyünə çalışan “azərbaycançılıq” da bu mənada təsəvvür edilir.

Prezident Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun ən üstün hissəsini vurğulamışdır: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”. Bu baxımdan, dövlət siyasətinin strategiyası olan “azərbaycançılıq” Azərbaycan cəmiyyətinin bugünü və gələcəyinin müasir ideoloji qavrayışı ilə sıx çulğadır.

Demək lazımdır ki, neokonservatorlar dövlətin şəxsi həyata müdaxilə etməməsi fikrinə tərəfdardılar, lakin onu da etiraf edirlər ki, xüsusi olmadan ümumi mövcud deyildir. Xalqın həyatının, onun formalaşmasının ali forması dövlətdir. Məhz buna görə də dövlətçilikdən məhrum olmuş xalqlar çox vaxt ya tarix səhnəsindən silinib getmiş, yaxud da sərgərdan həyat sürmüşlər. Bu gün Azərbaycan öz vətəndaşlarının təhlükəsizliyini və sosial rifahını təmin etməyə qadir olan unitar, demokratik və hüquqi dövlətdir.

İnsan dünyaya baxışında dərk etməlidir ki, təkcə milli ənənəyə deyil, həm də sivilizasiyaya mənsub olmaq vacibdir. Ailə, nəsil, kənd, etnos və dil birliyi – bütün bunlar bilavasitə verilmiş ümumiliklərdir. Bəzi başqa ümumiliklər isə millətin fəvqündə durur, daha çox mücərrədliyi xatırladır, millətin dünyabaxışı simasını formalaşdırır. Bu, milli ideyadır, milli ideologiyadır, millətlər və dövlətlər onun təsiri altında yaranır, formalaşır və dünya səhnəsində yaşayırlar. Sivilizasiya fonu isə digər millətlər və dövlətlər arasında millətin və dövlətin mahiyyətini formalaşdırır.

Azərbaycan Avropa və Asiyanın qovuşuğunda yerləşən ölkədir, deməli, millətin sivilizasiya siması iki amilin təsiri altında formalaşır: Şərq təməli və Qərb təsiri. Ona görə də sərhədlərlə, coğrafi vəziyyət, əhali və sairə ilə şərtlənən “coğrafi determinizm” qanunu millətin və dövlətin təfəkkürünü və dünya meydanında davranış tərzini formalaşdırır. Bütün bunlar birlikdə millətin vahid simasını, yəni məhz elə bir sosial-mədəni məkan və siyasi quruluşu yaradır ki, bu, millətin və dövlətin yaşaya bilməsini və sabit gələcəyini təmin edir.

Ona görə də əgər milli inkişaf ideologiyasının əsası kimi “azərbaycançılığın” mahiyyətini təhlil etsək, deyə bilərik ki, bu mənada o, tranzitar cəmiyyətə, keçid dövrünün iqtisadi sisteminə, formalaşmaqda olan vətəndaş cəmiyyətinə malik və Ermənistanla müharibə vəziyyətində olan ölkə kimi Azərbaycan üçün daha münasibdir. Belə vəziyyətdə “azərbaycançılıq” “milli ideyanın” əsas

formasını kimi təsəvvür edilir və ona integrativ ideya kimi yanaşmaq lazımdır. Bu ideyanın əsasında sivil Avrasiya birliyinin bir hissəsi – özünəməxsus milli özgünlüyə, ənənəyə, milli eyniyyətə və mentalitetə malik Azərbaycan haqqında təsəvvür dayanır.

Vaxt ötdükcə integrasiya olunan və formasını dəyişən “milli ideya” dövlət quruculuğu prosesində həmişə mühüm, yaradıcı rol oynamışdır. Romalılarda bu ideya Roma dövlətinin təşəkkülü prosesində işlənilib hazırlanmışdı: “Qoy başqaları metalı yumşaq və mərməri canlı etsinlər və mahir əllərindəki tiyələrlə heykəllər yonsunlar: ey romalı, onlar bunu səndən yaxşı bacarırlar! Sən isə bir şeyi – dövlətinlə xalqları idarə etməyi, təkəbbürlüləri bağışlamağı və devirməyi yadında saxla”. Hər bir müəyyən tarixi məqamda “milli ideya” millətin və dövlətin inkişaf istiqamətini müəyyən edən əsas kontura çevrilmişdir.

Ona görə də “azərbaycançılığın” mahiyyəti müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin, konfessiyaların vəhdətidir. O, ənənəvi mifləri və rəmzləri özündə birləşdirir, lakin bunlardan milli dövlətin simasında yeni fenomenlərin qorunması və əsaslandırılması üçün istifadə edir. “Azərbaycançılığın” gücü ondadır ki, o, xalqın milli-mədəni eyniyyətini həm müdafiə etməyi və həm də qoruyub saxlamağı bacaran dövlətlə insanların fərdi sosial-mədəni meyillərini üzvi şəkildə birləşdirməyə qadirdir. Şübhəsiz ki, öz birliyinə mənsubiyyət hissi həyatın özünə də mənə və əhəmiyyət verir, qarşılıqlı mə-

suliyyət və qarşılıqlı əlaqə hissini möhkəmləndirir və beləliklə, tənhalıq və qəriblik hissini azaldır. Bu ideologiya Azərbaycanda vahid birlik, vahid solum formalaşdırır. Görünür, bu baxımdan bir sıra Qərb tədqiqatçılarının dəlilləri əsassız deyildir. Onlar hesab edirlər ki, insan “möhkəm köksalma və demək olar ki, tayfa mənsubiyyəti duyğuları doğuran tarixi ənənələrin mövcudluğu şəraitində özünü müdafiə olunmuş kimi hiss edə bilər” (Mosse G. Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions. N.Y. 1980). Üstəlik, cəmiyyətin mürəkkəbləşməsi, modernləşməsi, kosmopolitləşməsi, simasızlaşması və buna müvafiq surətdə köklərin itirilməsi ilə bu ehtiyac nəinki azalmır, əksinə, müəyyən şəraitdə qat-qat güclənir. Belə vəziyyətdə məhz dövlət – insan cəmiyyətinin bu özünü-təşkil forması öz növbəsində, tam olmasa da, bir çox, bəlkə də bütün sosial fenomenlərin formalaşması və institutionallaşmasının amilinə çevrilir.

“Mən – sivilizasiya”nın inikası kimi “azərbaycançılıq” hər kəsin hüquq və azadlıqlarının təmin olunduğu siyasi və dövlət quruluşunun milli mahiyyətinə, inkişaf strategiyasına, formasına etno-siyasi baxış kimi çıxış edir. “Azərbaycançılıq” cəmiyyətin normativ dəyərlərinin vəhdətinə – dövlət hüquq düşüncəsinin, əmək və işgüzar etika tərbiyəsinə, mənəvi həyatın dəyərlərinə qovuşmağa səmtlənir və beləliklə də, mühafizəkarlığa yaxınlaşır. O, milli maraqları ifadə edən güclü dövlət hakimiyyətinin və yüksək milli intizamın, formalaşmış milli özünüdərkini olmasını tələb edir, ən müxtəlif sosial tə-

bəqələrdə həmrəylik axtarır, daimi, lakin mötədil, millətin və dövlətin öz potensialından irəli gələn reformizmi təbliğ edir.

“Azərbaycançılıq” ideyasının dərk olunmasının əsasında Azərbaycan xalqının tarixi, mənəvi-əxlaqi, mədəni ənənələri zəminində birlik ideyası durur və bu, nəinki indi, həm də uzaq gələcəkdə azərbaycanlıların tək-cə bir yox, bir çox nəsillərinə xidmət edəcəkdir və müstəqillik, milli eyniyyət tezliklə həmin nəsillər üçün həyatı, azadlığı dərk etməyin ayrılmaz atributlarına çevriləcəkdir.

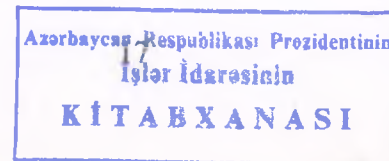
Bu gün biz Azərbaycanda milli ideologiyanın formalaşmasının şahidiyik. Millətin potensialının və ölkəni tərəqqiyə, firavanlığa doğru aparmağa qadir siyasi elitənin olması onu göstərir ki, neokonservatizmin milli forması kimi “azərbaycançılıq” milli ideologiyanın əsasıdır və Azərbaycan dövlətinin bütün tarixi boyu da əsası olaraq qalacaqdır.

Azərbaycançılığın mühüm tərkib hissələrindən biri Azərbaycan dilidir, ona adekvat dövlət münasibətinin formalaşmasıdır.

Hər hansı bir dili ilk növbədə onun daşıyıcısı olan xalq yaşadır. Azərbaycan dilinin gözəl bilicisi və böyük təəssübkeşi olan Heydər Əliyev özünəməxsus müdrikliklə demişdir: “Biz öz əcdadlarımıza daim minnətdar olmalıyıq, ona görə ki, ən çətin vaxtlarda dilimiz itməyib, yaşayıb. Onu xalq yaşadıbdır, eyni zamanda onu xalqımızın böyük şəxsiyyətləri yaşadıblar”. Bəli, dilin hərtə-

rəfli inkişafı, zənginləşməsi, işlək və mütəhərrik hala gəlməsi, beynəlxalq səviyyəyə çıxması, nüfuz qazanması tək-cə xalqdan asılı deyil. Burada bütün zamanlarda doğma dilin keşiyində duran, söz sərrafları kimi tanınan yaradıcı ziyalılar da öz-özlüyündə həlledici rol oynaya bilməzlər. Tarixin təcrübəsi dönə-dönə göstərmişdir ki, dilin inkişafı milli müstəqillik ideyaları, dövlətçilik ənənələri ilə, habelə bu ideya və ənənələri öz fəaliyyətində gerçəkləşdirən qüdrətli dövlət başçıların, öz xalqlarının tarixinə islahatçı kimi daxil olmuş böyük siyasi liderlərin adı ilə sıx bağlıdır.

Mübaligəsiz demək olar ki, XX əsrin son otuz ilində Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, onun yalnız rəsmi sənədlərdə deyil, sözün həqiqi mənasında, gündəlik həyatda, praktikada dövlət dilinə, ümumişlək dilə çevrilməsi, beynəlxalq münasibətlər sisteminə, dünya diplomatiyasına yol tapması, get-gedə zənginləşərək nüfuz qazanması, dünyanın bir çox mötəbər kürsülərindən eşidilməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin dilimizin inkişafına, cəmiyyətimizdə layiqli yer tutmasına yorulmadan göstərdiyi qayğı və diqqətin, son dərəcə dəqiq, uzaqgörən dil siyasətinin nəticəsidir. Bu mənada, tarix boyu böyük şəxsiyyətlərin öz xalqları üçün, öz dilləri üçün gördükləri işi müasir mərhələdə Azərbaycan xalqı və Azərbaycan dövləti üçün daha mükəmməl şəkildə, daha yüksək səviyyədə Heydər Əliyev görmüşdür. O, respublikaya rəhbərlik etməyə başladığı 60-cı illərin sonundan etibarən öz zəngin siyasi

təcrübəsi, yüksək intellekti, milli mədəniyyətimizə və mənəviyyatımıza dərinlən bələdliyi sayəsində milli dilin inkişaf etdirilməsinə və tətbiqinə dair ardıcıl olaraq uzunmüddətli siyasət işləyib hazırlamış və bütün çətinliklərə baxmayaraq onu dönmədən həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyev mərkəzdən asılı olan, qapalı sistemin daxilində yaşayan və üstəlik də müsəlman-türk respublikasında milli dil siyasətini son dərəcə düşünülmüş və incə şəkildə həyata keçirmişdir. O, hər bir vətəndaşın, ilk növbədə isə yaradıcı ziyalıların ən həssas yeri olan milli dil məsələsinə münasibətdə heç zaman ani qəhrəman imici yaradan, əslində isə reallıqdan uzaq addımlar atmış, problemə hər kəsin diqqətini cəlb etmək, onu tək-cə rəhbərliyin deyil, bütöv bir millətin, zəngin tarixə malik bir xalqın və mədəniyyətinin problemi səviyyəsində gündəliyə çıxarmaq və həll etmək taktikasına üstünlük vermişdir.

70-ci illər Azərbaycanın iqtisadiyyatının, xalq təsərrüfatının, mənəviyyatımızın və ümumiyyətlə, mədəniyyətimizin sürətli inkişafı ilə yadda qalmışdır: bu dövr həm də Azərbaycan dilinin ölkədəki qanuniləşdirilmiş bilinçsiz şəraitində tədrisən rus dilinin kölgəsindən çıxması, ictimai şüurda və dövlətçilikdə öz layiqli yerini tutması ilə səciyyəvidir. Bu proses təkamül yolu ilə, lakin qarşısızalmaz şəkildə gedirdi. Həmin dövrə qədər yalnız emosional olaraq Azərbaycan Respublikasının dövlət dili sayılan ana dilimiz artıq öz həqiqi yerini kağız

üzərində deyil, gerçək həyatda tutmağa başlamışdı. Şübhəsiz, bu da öz növbəsində xalqda milli mənlük şüurunun sürətli inkişafına yol açdı, milli özünüdərək prosesini sürətləndirdi.

Heydər Əliyev ana dilinə münasibətin son dərəcə siyasiləşdirildiyi və bir çox hallarda əsassız siyasi idtihamlar üçün zəminə çevrildiyi həmin illərdə Azərbaycan dilini məişət və ədəbiyyat səviyyəsindən dövlət dili səviyyələsinə qaldırmaq sahəsində ardıcıl fəaliyyət göstərməklə kifayətlənmirdi, həm də şəxsi nümunəsi ilə dilimizin nüfuzunu artırır, onun elmi əsaslarla öyrənilməsinə və geniş yayılmasına stimül yaradırdı. Yəqin ki, çoxlarının yadındadır – məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi və fəal iştirakı ilə 70-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan dili dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin dilinə çevrilir, ana dilinə laqeydlilikləri ilə az qala qürrələnən bir sıra nihilist rəhbər işçilər cəmiyyətdə, xalq arasında artıq özlərini əvvəlki kimi rahat hiss edə bilmirdilər. Heydər Əliyev yaradıcı təşkilatların, xüsusən də Yazıçılar İttifaqının qurultaylarında, irimiqyaslı yubiley tədbirlərində Azərbaycan dilində sərrast və gözəl danışmaq nümunəsi göstərməklə, həm də ziyalıların, geniş ictimaiyyətin diqqətini ana dilimizin inkişafına yönəldirdi.

Şübhəsiz, milli respublikalarda özünüdərək prosesinə qısqançlıqla və milli zəmində özünü göstərən yenilikçilik təşəbbüslərinin qarşısının sərtliklə alındığı bir şəraitdə bütün bunları gerçəkləşdirmək Heydər Əliyevdən böyük cəsarət, qətiyyət, prinsiplilik və dönməzlilik

tələb edirdi. Lakin onun qısa müddət ərzində Azərbaycanda yaratdığı milli-mədəni intibah heç də həmişə birmənalı şəkildə müsbət qarşılanmır, müəyyən dairələrin, xüsusən də bədnam qonşularımız ermənilərin əsassız siyasi ittihamları, böhtan və yalan kampaniyaları ilə müşayiət olunurdu.

Məhz Heydər Əliyevin ana dili məsələsindəki prinsipliliyi və təkidi sayəsində, ziyalıları və geniş ictimaiyyəti dövlət dili ilə bağlı müzakirələrdə birmənalı mövqe tutmağa vaxtında hazırlanması nəticəsində o, 1977-ci ildə qəbul olunan yeni (indi artıq keçmiş) Azərbaycan Sovet Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili olduğunu təsbit edən məşhur 73-cü maddənin daxil etməyə nail oldu. Həmin dövrə Azərbaycan əsas qanun səviyyəsində milli dilə Dövlət dili statusu verən üç keçmiş sovet respublikasından biri və yeganə türk-müsəlman respublikası idi.

Şübhəsiz, bu uzaqgörən tarixi addım Heydər Əliyevin siyasi qətiyyətinin və ana dilinə məhəbbətinin parlaq ifadəsi və təzahürü idi. Prezident özü həmin dövrü belə xatırlayır: “Bu maddə Moskvada çox böyük etiraza səbəb oldu. Belə izah edirdilər ki, başqa respublikalarda bu yoxdur, buna ehtiyac yoxdur... Ancaq o vaxtlar mən Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə, Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım. Sübut etməyə çalışdım ki, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu öz Konstitusiyamızda yazmalıyıq və yazacağıq”.

Bu gün qətiyyətlə demək olar ki, Heydər Əliyevin 70-ci illərdə yürütdüyü fəal dil siyasəti Azərbaycanda milli özünəqayıdış, milli özünüdərk proseslərini sürətləndirdi və nəticə etibarilə Azərbaycan xalqını sovet imperiyasının dağılmasına hazırladı, onun bu prosesdə fəal iştirakını təmin etdi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik etməyə başladığı dövrdən Prezident Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə qayğı və diqqəti yeni tarixi şəraitin ruhuna və tələbinə uyğun olaraq daha mükəmməl siyasi və insani çəhərlərlə səciyyələnir. Əvvəla ana dilimizi artıq qeyd-şərtsiz və şəriksiz olaraq respublikamızın Dövlət dilinə çevrildiyi son illərdə ölkə Prezidentinin bu dili nə qədər dərinləndirən, bütün incəliklərinə qədər bildiyi və öz çıxışlarında, əhali ilə görüşlərində onun imkanlarından necə məharətlə istifadə etdiyi göz qabağındadır, hamı tərəfindən qəbul və təqdir olunur. O biri tərəfdən, Prezident Heydər Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan dili sözün həqiqi mənasında dövlətlərarası münasibətlərin dilinə, siyasi dialoqların və diplomatik danışıqların dilinə çevrilib, dünyanın onlarca ölkəsində səslənib, dövlət başçısının öz doğma dilinə məhəbbətini hər yerdə təcəssüm etdirib. Və nəhayət, Heydər Əliyev son illərin bütün gərginliklərinə, həyəcanlarına, sıxıntılılarına baxmayaraq ana dilinin problemlərinə diqqət və qayğını bir an da olsun azaltmayıb. Qısamüddətli AXC hakimiyyəti dövründə ana dilimizin adı ilə bağlı qəbul edilmiş tələsik, düşünülməmiş, əsassız və populist qərar

məhz Prezident Heydər Əliyevin təşəbbüsü və fəal iştirakı ilə aradan qaldırıldı, tarixən vətəndaşlıq hüququnu qazanmış və dünya miqyasında geniş yayılmış “Azərbaycan dili” anlayışının qanuni haqqı özünə qaytarıldı. Dövlətimizin başçısının çox haqlı olaraq dediyi kimi, bu qərarın qəbul edilməsi “həm keçmişimizə böyük hörmətdir, həm də gələcək nəsillər üçün böyük bir sərvətdir. Mən hesab edirəm ki, biz çox düzgün və əsaslı qərar qəbul etmişik”.

Müasir mərhələdə dil amilindən siyasi mübarizədə və idarəetmə praktikasında Heydər Əliyev qədər məharətlə istifadə etməyi bacaran ikinci bir dövlət başçısı, siyasi lider göstərmək çətinidir. Bu da hər şeydən əvvəl, ölkəmizin Prezidentinin ana dilini bütün varlığı ilə sevməsindən, onun incəliklərinə bələd olmasından irəli gəlir. O deyir: “Mən hər bir dilə öz hörmət və ehtiramımı bildirirəm. Amma hesab edirəm ki, öz dilimizlə, Azərbaycan dili ilə hər birimiz fəxr edə bilərik. Çünki bu, zəngin dildir, artıq dünyada tanınmış dildir. Xalqımızın adı da tanınıb, respublikamızın adı da tanınıb, dilimizin adı da tanınıb. Bu, reallıqdır”.

Qədim türk yazılı abidələrinin birində millətin və dövlətin əbədi mövcudluğu üçün vacib olan üç şərt göstərilirdi – dilini, elini və adət-ənənələrini qorumaq, mühafizə etmək! Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə bu gün hər üç istiqamətdə dönmədən iş gedir – dilimiz dünyanın siyasi xəritəsində öz yerini tutmuş dövlətimizin rəsmi dilidir, ölkəmizin müstəqilliyi əbədi və dön-

məz xarakter almaqdadır, xalqımız öz mənəvi irsini qoruyur, inkişaf etdirir və yaşadır. Ən əlamətdar hal da odur ki, bu taleyüklü proseslərə xalqın sınıanmış lideri, tarixin sərt dönüş məqamlarında xilaskarı və yolgöstərəni, dilimizin və mənəviyyatımızın mahir bilicisi olan ümumxalq rəhbəri – Prezident Heydər Əliyev istiqamət verir və başçılıq edir.

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında 2001-ci ildə verdiyi fərmanlar, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması məsələləri barədə Azərbaycan xalqına müraciəti təkcə keçmişə hörmət və ya dünya məkanının qloballaşması dövründə siyasətdə mühafizəkar əhval-ruhiyyə deyildir. Bu, zamana, transformasiya dövrünü yaşayan ölkələrdə milli sosial-mədəni üstünlük mərkəzlərini dəyişməyə qadir olan qloballaşmaya cavabdır. Belə siyasətin əsasında milli mentallığın, milli özünüdərkini və milli “Mən”in mahiyyətini qoruyub saxlamaq səyi durur. Çünki SSRİ-nin dağılmasından sonra Azərbaycanın keçirdiyi sosial-mədəni transformasiyadan doğan böhranın əsas səbəbi ənənəvi dəyərlərin və normaların tənzimləyici rolunun azalması və ənənəvi dəyərləri əvəzləyən, lakin hələ tamamilə kök salmağa macal tapmayan universal dəyərlərin sürətlə devalvasiyaya uğraması idi. Böhranı aradan qaldırmaq, yeni dəyər (millətin birliyi) və mənəvi-etik zəminində cəmiyyətin makrososial reintegrasiya üsullarını tapmaq kimi ciddi

problem meydana çıxmışdı. Nəticədə sosial inteqrasiyanın və makrososial tənzimləmənin əldə olunmuş səviyyəsi saxlanılmaqla, universal istiqamətlərin rolunun güclənməsinin reallaşması başlandı.

Dünyada müstəqil Azərbaycan dövləti vardır. Azərbaycan xalqı vardır. Onun öz mükəmməl dili, zəngin milli mədəniyyəti, özünəməxsus adət-ənənələri vardır. Bunları qoruyub saxlamaq, inkişaf etdirmək və gələcək nəsillərə ərməğan etmək müqəddəs bir vəzifədir. Bu gün bu vəzifənin həyata keçirilməsi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Məhz Heydər Əliyevin sayəsində Azərbaycanda dövlətçilik özünü təkcə siyasi-hüquqi hadisə kimi deyil, həm də konkret milli-mənəvi gerçəkliyin təsbit olunması kimi göstərir. Bu gerçəkliyin milli ideologiya səviyyəsində təzahürü isə azərbaycançılıq təlimidir.

Kitab Heydər Əliyevin ideyaları əsasında formalaşan azərbaycançılıq təliminin elmi-nəzəri və ideoloji bir sistem kimi şərhinə həsr olunmuşdur. Burada Heydər Əliyevin ana dili, milli-mənəvi dəyərlərimiz və mədəniyyətimizlə bağlı fikirləri əsasında geniş fəlsəfi təhlil aparılmışdır.

Kitabda azərbaycançılıq haqqında bilavasitə Heydər Əliyevin nitqləri və fərmanları da öz əksini tapmışdır.

Ramiz MEHDİYEV
fəlsəfə elmləri doktoru, professor

DÜNYA AZƏRBAYCANLILARI VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASI

Azərbaycanlı hər yerdə yaşaya bilər, ancaq azərbaycanlılığını, öz dilini, dinini, milli ənənələrini unutmamalıdır. Onun qəlbi daim doğma Azərbaycanda bir vurmalıdır.

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycançılıq hər şeydən əvvəl bir məfkurədir. Demokratik prinsipləri, insanın hüquq və azadlıqlarını rəhbər tutan dövlətlər birliyinə qoşulmazdan əvvəl özünü dərk etməyə çalışan, Avropa Şurasına, Millətlər Məclisinə öz simasında daxil olmaq istəyən bir millətin məfkurəsidir.

Bu məfkurə təkcə Azərbaycan Respublikasında yaşayan azərbaycanlıların, təkcə Azərbaycan dövlətinin maraqlarını deyil, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların milli-mənəvi maraqlarını ifadə edir.

Eyni zamanda, bütün azərbaycanlılar harada yaşamasından və hansı ölkənin vətəndaşı olmasından asılı

olmayaraq, rəsmi vətənləri ilə yanaşı, həm də özünün mədəni-mənəvi Vətəni olan Azərbaycan Respublikasını düşünür, onun nüfuzunu uca tuturlar. Bundan əlavə, milliyyətçə azərbaycanlı olmasa da, bir neçə nəsl Azərbaycanlı yaşamış və Azərbaycanı özünün tarixi vətəni sayan insanlar, xristian və ya yəhudi olmalarına, başqa millətin nümayəndəsi olmalarına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının maraqlarına xidmət etməklə və ümumi Azərbaycan mədəniyyətinə qatılmaqla azərbaycançılıq məfkurəsinin iştirakçısı və təbliğatçısı olurlar.

Azərbaycançılıq keçən əsrin əvvəllərində Əli bəy Hüseynzadənin irəli sürdüyü "türkçülük, islamçılıq, müasirlik" şüarındakı hər üç istiqaməti əhatə edən və bu baxımdan nə türkçülüyə, nə də islamçılığa daxil olmayaraq, daha geniş və həm də daha konkret məzmun daşıyan bir məfkurədir.

Azərbaycançılıq milli mündəricədən kənara çıxan, millilik və ümumbəşəriyyətin vəhdətindən çıxış edən bir məfkurədir.

Bu məfkurənin məzmunu Azərbaycanda ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən açılmış və bütün dünya azərbaycanlılarına ərməğan edilmişdir.

"...Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənələrini yaşatmalıyıq" (*Heydər Əliyev*).

* * *

Söhbət *azərbaycançılıqdan* düşdükdə, çoxları ilk növbədə etnogenez məsələsini ön plana çəkir. Və bu zaman keçmişdə, milliliyi şərtləndirən meyarların, onun elmi-fəlsəfi anlamının hələ formalaşmadığı dövrlərdə yaranan məlumatlar; tarixçilərin həmin dövrdə yazdıqları mətnlər, səlnaməçilərin qeydləri, arxeoloji qazıntılar, etnoqrafik abidələr etnogenezin müəyyənlişməsi üçün əsas götürülür. Beləliklə, nə haqqındasa yazılıbsa, nə isə saxlanılıbsa, onlar tarixin bərpası üçün, ekstrapolyasiya üçün bazis olur.

Lakin babalarımız ancaq tarixi yaratmaqla məşğul olublarsa və özləri tarix yazmayıblarsa, onda necə olsun? Başqalarının nə vaxtsa, hansı məqsədlə isə bizim üçün yazdıqları tarix nə dərəcədə məqbul sayıla bilər?

Tarix dəqiq elm olmadığından elmlə yanaşı həm də ideologiyaya aiddir. Milli ideologiyamızın hələ formalaşmadığı dövrlərdə bizim tariximiz də başqa ideologiyaların təxribatına məruz qalmışdır. Saxtalaşdırılmış tarix bizə elm kimi təqdim edilmişdir.

Tarixi müstəvidə etnogenez haqqında uzun-uzadı mübahisələr aparmaq və çox vaxt elmi dəlillərin azlığı ucbatından təhrif olunmuş və ya ideologiyanın təsirinə məruz qalmış rus-sovet mənbələrini mütləqləşdirmək tendensiyası bəzi dairələrdə, təəssüf ki, bu gün də davam etməkdədir. Halbuki bir tədqiqat metodu olaraq

ayrıca götürülmüş tarixiliyin və ayrıca götürülmüş məntiqiliyin düzgün elmi nəticələr vermədiyi çoxdan isbat edilmişdir. Həqiqi elmi metod tarixilik və məntiqiliyin vəhdətini, birgə tətbiqini nəzərdə tutur.

Məntiqilik müasir zaman kəsiyindəki gerçəkliyin təhlilidir. Xüsusilə kifayət qədər dəqiq tarixi mənbələr və dəlillər olmadıqda və tarixin bilərəkdən təhrif olunduğu hallarda məntiqi idrak metodunun rolu daha da artır.

Tarixin sınaqlarından çıxmış və bu gün danılmaz bir həqiqət kimi qarşımızda duran ən böyük fakt, *birincisi*, milli-etnik gerçəkliyin özüdür.

İkincisi, dildir – Azərbaycan dili. Türk dilləri qrupuna mənsub olmaqla bərabər, müəyyən özünəməxsusluqları olan, ərəb və fars kəlmələri ilə, habelə beynəlxalq istilahlarla zənginləşdirilmiş bir dil, artıq adi ünsiyyət vasitəsindən elm və siyasət dilinə, dövlət dilinə çevrilmiş kamil bir dil. Təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dilini milli varlığımızın əsas integrativ amili və eyni zamanda, tariximiz üçün açar hesab edir.

Üçüncüsü – dindir. Azərbaycanda tarixən hansı dinlər olmuşdur? Və onlar müasir azərbaycanlının milli mədəniyyətinin və mənəviyyatının formalaşmasında nə kimi iz qoyub getmişdir?

Lakin tarixin tarix yeri var, müasirliyin müasirlik yeri. Bu məsələdə bizi ən çox gerçəklik maraqlandırır. Əsrlərin mücadiləsindən çıxıb yaxın keçmişimizin və bu günümüzün mənəvi mənzərəsinin qərarlaşmasında ən

mühüm rol oynayan din – islam dinidir.

Burada da ancaq tarixə və daha doğrusu ideologiyaya gəlmiş tarixə istinad edən atəşpərəstliyi, büt-pərəstliyi və kim bilir, daha hansı pərəstliyi ön plana çəkməyə çalışırlar. Sovet dövlətinin ideologiyası məlum idi. Atəşpərəstlik də, xürrəmlik də məhz islama, habelə digər dünya dinlərinə qarşı olduğu üçün ön plana çəkilir, azərbaycanlılığın rəmzi kimi şüurlarımıza yeridilirdi. Lakin tarixi keçmişimizdə çox mühüm rol oynamış və müasir gerçəkliyimizdə də az-çox dərəcədə iz qoymuş xristianlıq nə üçünsə “unudulurdu”. Məqsədyönlü surətdə unudulurdu, çünki bununla tarixi abidələrimizdən başqa bir xalqın (ermənilərin) istifadə etməsinə açıq-aşkar şərait yaradılırdı.

Bizim öz tariximizi öyrənə bilmədiyimiz, “böyük qardaşın” və qonşularımızın öhdəsinə buraxdığımız vaxtlarda, neçə-neçə maddi mədəniyyət abidələrimizin mənimlənməsi, neçə alban kilsəsinin qriqoryanlaşdırılması bir yana qalsın, Azərbaycanın köklü xalqlarından olan albanların və ya Azərbaycanda qədimdən məskən salmış tatların bir qismi məhz xristianlığa qulluq etdikləri üçün, “müsəlman olmayanlar ermənidir” prinsipi ilə erməniləşdirilmişdir. Müsəlman tatlar azərbaycanlıların formalaşması prosesinə qatılmış, yəhudiliyi qəbul edənlərin bir qismi isə hələ də özlərini fərqli saydıqlarından Avropaya, İzrailə və başqa ölkələrə köçmüşlər. Qədim türk tayfalarından olan xəzərlər yəhudi dinini qəbul etdikdən sonra özlərini digər türklərdən ayırmışlar.

Dini müstəvidə gedən proseslər bir çox hallarda milli mənsubiyyətin dəyişdirilməsi ilə nəticələnmişdir. Tariximizi yaxşı bilmədiyimizdən biz özümüz qədim soydaşlarımızın yadlaşmasına və hətta “erməniləşməsinə” şərait yaratmışıq.

Dördüncüsü – etnoqrafiyadır. Etnik-milli mənşəyin həyat tərzində, məişətdə, mərasimlərdə saxlanılan əlamətləridir. Lakin burada da fərqli məqamlar axtaran tədqiqatçılarımız ümumi cəhətlərin daha çox olduğunu bəzən nəzərdən qaçırırlar.

Beşincisi – toponimikadır, insanların məskən saldıqları, yaşadığı yerlərə qoyduğu adlardır. Düzdür, burada son əsrlərdə bir sıra falsifikasiyalar, məqsədyönlü dəyişikliklər aparılmışdır. Lakin yaxın tarix olduğundan bu adların bərpa olunması hələ mümkündür.

Altıncısı – arxeologiya və maddi mədəniyyət nümunələridir ki, bu sahədəki materiallar həmin ərazidəki milli-etnik gerçəkliklə ancaq konkret tarixi təhlil planında əlaqələndirilə bilər.

Yedincisi və ən başlıcası – mədəniyyətdir. Milli-mənəvi mədəniyyət.

Etnogenezin bir təlim kimi bütövlüyü naminə müasir gerçəkliyimizdəki bütün bu amillər tarixi faktlarla vəhdətdə götürülməlidir.

Ərazi, vətəndaşlıq, milli mənsubiyyət, etnik mənsubiyyət, dövlətçilik duyğusu, vətən, vətənpərvərlik və s. bu kimi anlayışlar müəyyənləşmədən, dilin, dinin, mə-

dəniyyətin, ədəbiyyatın, adət-ənənənin, əxlaqın, həyat tərzinin və s.-in milli müəyyənliliyin formalaşmasında rolunu aydınlaşdırılmadan bu mövzuda elmi təlim yaratmaq mümkün deyil.

Bəziləri cəmiyyətin quruluşu, demokratik prinsiplər, insanın hüquq və azadlıqları və s. bu kimi məsələləri milli məzmununa daxil etmək təşəbbüsü göstərirlər.

Əlbəttə, əgər din, şəriət insanların həyat tərzinin formalaşmasında müəyyən rol oynadığı kimi, insanlar arasında qərarlaşmış siyasi və hüquqi münasibətlər, sosial-hüquqi normalar da belə bir şəraitdə gözünü dünyaya açan və məhz bu cür şüur və ictimai psixologiyanın təsiri ilə formalaşan insanların həyat tərzinə təsir göstərir. Yəni, müəyyən bir milləti təşkil edən, müəyyən ölkənin vətəndaşları olan insanlar başqa millətlərdən, başqa ölkələrin vətəndaşlarından, yaşadığı ictimai mühitin sosial-hüquqi gerçəkliyinin spesifikasiyası ilə də fərqlənə bilərlər.

Lakin, hələ təzə-təzə, cəmiyyəti bir neçə il ərzində cəmiyyətdə həyata keçirilməyə başlamış proseslər, yeni sosial, siyasi və iqtisadi münasibətlər, yeni hüquqi normalar və s. milli göstərici ola bilməz.

* * *

İndi bütün dünyada qloballaşma prosesi gedir. İnkişaf etmiş dövlətlər öz həyat tərzini və sosial-hüquqi normalarını hamıya qəbul etdirməyə çalışırlar. Biz də dünyada gedən inteqrasiya proseslərindən kənardə qala

bilmərik. Qərb dünyası bizi özünə qatmaq üçün əvvəlcə özü kimi etməyə çalışır. Biz isə özünəməxsusluğumuzu saxlamaq istəyirik. Bax, belə çətin bir seçim məqamında millət üzünü başçıya, milli-siyasi liderə, özünün ən böyük mütəfəkkirinə tutur.

Heydər Əliyevin böyüklüyü ondadır ki, o fərqli proseslərin kəsişmə xəttini, vəhdət məqamını tapmağı bacarır.

Azərbaycanlılar bundan sonrakı inkişaf yolunu necə seçməlidirlər? Gələcəkdə öz həyatlarını hansı istiqamətdə dəyişmək istəyirlər? Bizim milli və sosial idealımız nədən ibarətdir?

Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olması, gələcəkdə Avropa Birliyinin üzvü olmaq istəyi, bütün bunlar heç şübhəsiz, Avropada meyar kimi formalaşmış dəyərlər sisteminin də qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Həyat tərzində, düşüncə tərzində, normaların, meyarların və etalonların seçilməsində, bizim daxil olduğumuz yeni hüquqi-siyasi məkanın təsirləri hələ özünü göstərəcəkdir.

Lakin biz bunu çoxmu istəyirik? Yaxud istəyimizin motivlərini kifayət dərəcədə dərk edirikmi?

Biz hələ böyük bir seçim qarşısında ikən, qarşıda hələ böyük mücadilələr dururkən bütün milli-tarixi keçmişimizə qələm çəkərək kəmhövsələ halda gələcəyi qabaqlamaq lazımdırmı?

Bizcə, Avropaya qatılmazdan əvvəl və ya bu proseslə paralel olaraq özümüzü dərk etməli, özümüzü təs-

diq etməliyik.

Əvvəlcə “biz kimik?” sualının cavabını tapmalıyıq, invariantlarımızı müəyyənləşdirməliyik.

Nə qədər ki, öz əlimiz – öz başımız idi, özünüdərkə və özünüdərsdiqə bəlkə də böyük ehtiyac yox idi. Biz onsuz da öz mühitimizdə idik.

Başqa mühitə daxil olarkən isə nisbi bütövlüyü saxlamaq da mümkündür, tamamilə əriyib itmək də. Bütöv olaraq qalmaq, öz nisbi müstəqilliyini qorumaq üçün ancaq duyğular səviyyəsində özünüdərk kifayət deyil. Bunun üçün nəzəri və ideoloji səviyyədə, rəşional idrak səviyyəsində müəyyənləşmə getməlidir. Bütöv bir strategiya hazırlanmalıdır. Təhsil də, KİV də bu istiqamətdə fəaliyyətə hazır olmalıdır.

Bax, *azərbaycançılıq* konsepsiyası həm də buna görə lazımdır.

Yeni əsr və yeni minillikdə, bəşəriyyət özünüdərk məqamının astanasında olduğu bir vaxtda, qloballaşma şəraitində millət daha bir sınaq qarşısındadır. Daha böyük miqyaslı, mütəşəkkil ictimai sistemin özünüdərk səviyyəsindən baxdıqda bəşəriyyətin tarixən keçmiş olduğu yola bir işıq düşür, ayrı-ayrı xalqların, məmləkətlərin bəlkə də özünü dərk etmədən keçdikləri yollar indi artıq ilkin bir ideyanın reallaşması prosesi kimi, ictimai-tarixi zərurət kimi nəzərimizdə canlanır. Böyük mütəfəkkir Kantın bəşəriyyətin inkişaf tarixinə təbiətin özü-nüdərk və özünüdərsdiq prosesi kimi yanaşması, Hegelin ictimai inkişafı mütləq ideyanın reallaşma aspektlərin-

dən biri kimi təqdim etməsi, Herderin ümumdünya tarixinin vahid konseptual sistemini yaratmaq cəhdləri ona görə real, pozitiv nəticələrə gətirə bilmirdi ki, bəşəriyyət hələ özünüdərk üçün yetişməmişdi. Bu təfəkkür nəhəngləri sadəcə olaraq zamanı qabaqlamağa çalışırdılar. Zaman isə öz ritmindən kənara çıxmırdı.

Lakin bu gün o vaxt artıq gəlib çatmışdır.

İndi hər bir millət, hər bir xalq, hər bir məmləkət özünün ən böyük fikir sahiblərinin simasında bir tərəfdən bəşəriyyətdə, planetdə gedən proseslərin anlaşılmasına çalışır, digər tərəfdən öz millətinin, öz xalqının, öz dövlətinin bu yeni mənzərədə, planetin bu yeni coğrafi-iqtisadi, siyasi xəritəsində, fəşəfi fikrin yeni zirvəsindən düşən işıq fonunda nəzər salır.

Lakin kimlərsə bu yeni şansı vaxtında dərk edir və qloballaşan cəmiyyətə şüurlu surətdə, ağılı başında, özünü dərk etmiş halda daxil olmağa çalışır. Kimlərsə hələ də qəflət yuxusunda. Böyük miqyaslı integrasiya prosesləri, qloballaşma dalğaları özünü dərk etməyənləri, hətta böyük xalqları belə qarşısına alıb aparmaq, içərisində əritmək əzmindədir.

Belə tarixi sınaq məqamında əhalinin çoxluğu, məmləkətin böyüklüyü deyil, onun sükani arxasında kimin dayanması daha önəmlidir. Əsas məsələ həmin tarixi sınaq məqamında xalqın içərisindən çıxmış və onun milli mənafeyini dərk etmək və qoruyub saxlamaq iqtidarında olan mütəfəkkir liderin mövculuğudur.

Planetin bugünkü mənzərəsi heç də yalnız siyasi və iqtisadi maraqların kəsişdiyi bir meydanı xatırlatmır. Bu meydanda həm də milli ideyalar qarşılaşır. Ən böyük qabiliyyət də siyasi, iqtisadi maraqlarla yanaşı milli maraqların da qorunub saxlanmasına nail olmaq və millətlər birliyinə öz simasını itirmədən daxil olmağı bacarmaqdır. Düzdür, bunu əngəlləyən qüvvələr çoxdur. Lakin şəxsiyyətin böyüklüyü də özünü məhz belə çətin vəzifələrin həllində göstərir.

Heydər Əliyev ilk dəfə *azərbaycançılıq* ideyasını dövlətin strateji xətti kimi irəli sürəndə bu ideyanın həqiqi böyük mənası çoxları üçün anlaşılmaz idi. Bu gün də qismən belədir. Çünki bu ideya adi şüur səviyyəsində üzə çıxmayıb, yaxud deklarativ bir şüar olmayıb, çox dərin köklərə malik olan mükəmməl bir fəlsəfi konseptual sistemin ifadəsidir.

Məqsəd bu ideyanı açmaq və bütün xalqın, bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların bu ideyaya yiyələnməsinə çalışmaqdır.

VAHİD MƏDƏNİ-MƏNƏVİ MƏKAN

Həyatda uğurla yaşamaq üçün xalqımızın, millətimizin milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq olmaq lazımdır, bu milli-mənəvi dəyərləri ümumbəşəri dəyərlərlə birləşdirib müasir həyat tərzini keçirmək lazımdır.

Heydər ƏLİYEV

Milli ideologiyamızın tərkib hissələri olan bir sıra mühüm cəhətlər; mədəni-mənəvi amillər, adət-ənənə, mentalitet, dini dəyərlər və s. vahid blok halında – *azərbaycançılıq* adı altında birləşdirildikdə milli ideologiya özünün daha yığcam və konkret ifadəsini tapmış olur.

Azərbaycançılığın məzmununa daxil edilən müxtəlif amillər üçün birləşdirici, integrativ rol oynayan ən mühüm amillərdən biri dildir.

Azərbaycançılığın əsasında Azərbaycan dili dayanır. Poeziya da, şifahi xalq ədəbiyyatı da, mahnılarımız da, epik düşüncə və siyasi təfəkkür də – dillə sıx surətdə bağlıdır. Dil ümumiliyi həmin dildə yaradılmış mədəni sərvətlərin də ümumiliyinə, bədii-estetik düşüncənin də vəhdətinə səbəb olur. Təsadüfi deyildir ki, türk xalqları öz mədəniyyətləri, ədəbiyyatları ilə də sıx surətdə bağlıdırlar. Bir sıra hallarda eyni bədii-estetik abidələrə ma-

likdirlər. “Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, aşıq ədəbiyyatı və s. buna misal ola bilər.

Lakin, bununla belə, əvvəla, dillərin hər halda fərqlənməsi, qarşılıqlı təsir və ənənəvi dinamik əlaqələrin müəyyən sərhədlər daxilində daha güclü olduğunu göstərir. Türk dili qollara ayrıldığı kimi, türk mədəniyyəti də bölgələr üzrə özünəməxsus cəhətlərə görə seçilir. Heydər Əliyev Almaniyadakı azərbaycanlılarla görüşündə demişdir: “Azərbaycan dili türk dilləri qrupuna məxsus olan bir dildir. Türk dilləri qrupunun bir qolu Anadolu türklərinin, bir qolu azərbaycanlıların dilidir, biri özbəklərin, biri qırğızların, bir qazaxların və başqalarınındır. Ona görə də bu ümumi kökləri həmişə qorumaq lazımdır. Çünki kökümüz, dilimiz, dinimiz, milli adət-ənənələrimiz bizi bir-birimizə bağlayır və bağlamılıdır. Bunun əsasında da biz bir olmalıyıq. Amma eyni zamanda bir dili başqasının içərisində əritmək lazım deyil.” (Heydər Əliyev).

Dil nə qədər böyük rol oynasa da, milli birliyin yeganə göstəricisi deyil. Burada təfəkkür tərzini, ictimai şüurun səviyyəsi, adət-ənənə, dini etiqad, həyat tərzini mədəni-mənəvi abidələrin, xüsusən yazılı ədəbiyyatın, fəlsəfi fikrin siyasi və iqtisadi təfəkkür mədəniyyətlərinin də nəzərə alınması lazımdır.

Coğrafi şərait, iqlim və relyeflə bağlı həyat tərzində özünü göstərən xüsusiyyətlər və bunlardan irəli gələn rituallar, mərasimlər, bayramlar və s. də az əhəmiyyətli deyil.

Əslində həyat tərzinin, zövqün, bədii-estetik, hətta mifik və fantastik düşüncənin, müqəddəslik duyğusunun, düşüncədə rasionallığın dərəcəsinin, kütləvi tədbirlərin, etnik xüsusiyyətlərin, ənənəvi geyimlərin, musiqilərin, rəqslərin - bütün bunların qərarlaşması, ənənəviləşməsi və ictimai şüurla vəhdəti ərazi ilə, iqlim şəraiti ilə, üstün təsərrüfat növləri ilə, texnoloji inkişaf səviyyəsi ilə də bağlıdır. Lakin coğrafi amil, ərazi də, etnogenez də milli müəyyənlik məsələsində əsas kimi götürülə bilməz. Ziya Göyalpın dediyi kimi, millilik müasir vəziyyətə görə və ilk növbədə kultür və mədəniyyət ümumiliyi əsasında təyin edilməlidir.

Düşüncə təzi, mənəvi mədəniyyət, əxlaqi normalar bütövlükdə nisbi müstəqilliyə malik olduğu üçün bir ərazidən başqa əraziyə keçdikdə insanlar əvvəlki maddi mühitin təsiri ilə formalaşmış mənəvi keyfiyyətləri, bayramları, ritualları və s. özləri ilə daşıyırlar ki, bu da maddi mühitlə mənəvi keyfiyyətlər arasında uyğunsuzluqlar yarada bilər.

Din coğrafi bölgələrdən asılı olmadan yayılır və hamı üçün eyni olan ehkamların, ayinlərin ümumiləşdirici rolu özünü göstərir. Şəriət də ərazidən asılı olmadan əsasən saxlanılır.

Dil də insanlar bir yerdən başqa yerə köçərkən o saat yaddan çıxır və uzun bir dövr ərzində lokal mühitlərdə, ailələrdə saxlanmaqda davam edir. Başqa ölkəyə köçmüş insanlar üçün rəsmi dil, işlək dil dəyişsə də, ana dili məhz mədəni-mənəvi irsin açarı kimi qo-

runub saxlanılır.

Coğrafi məkan dəyişilir, siyasi məkan dəyişilir, vətəndaşlıq dəyişilir, ixtisas, təsərrüfat fəaliyyəti, rasionallıq düşüncə, peşə vərdişləri və s. – bütün bunlar dəyişilir, mənəviyyət isə uzun müddət sabit qalır. İnsan yaşadığı yeni ictimai mühitin əxlaq normalarına, yeni meyarlara, ilk növbədə hüquq normalarına riayət etmək məcburiyyətində qalır. İctimai münasibətlərdə bir cür, özü ilə ünsiyyətdə isə başqa cür olur. Qürbət əldə beynin tələbləri ilə qəlbin tələbləri, rasionallıq düşüncə ilə hissiyyət arasında yaranan uyğunsuzluq, daxili mənəvi mühitlə, xarici ictimai mühitin tələbləri arasındakı mücadilə insanın tam xoşbəxt olmasına mane olur. İnsan özü ilə bir nisgil, vətən həsrəti daşıyır. Hüquqi-siyasi vətənlə milli-mənəvi vətən arasındakı fərq insanı ikiləşmək, özgələşmək təhlükəsi qarşısında qoyur. Lakin insan xarici ölkədə də yaşasa, əgər o, öz daxili mənəvi mühitini qoruyub saxlayıbsa, bu mühitin böyük miqyaslı proobrazı ilə – Böyük Vətənlə əlaqə, vətənə xidmət etmək imkanı bu faciəni kompensasiya etməyə, dəf etməyə şərait yaradır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının mövcudluğu xaricdə yaşayan azərbaycanlılara öz lokal mədəni-mənəvi mühitlərini Böyük Vətən hesabına müntəzəm surətdə akkumulasiya etmək imkanı verir. Bunun üçün isə müntəzəm əlaqələrin yaradılmasına böyük ehtiyac vardır. Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayı məhz

belə bir missiyaya xidmət edirdi.

Almaniyada yaşayan bir azərbaycanlının, o, Almaniya vətəndaşı olsa belə, ürəyində Azərbaycan həsrəti, azərbaycanlıya məxsus milli-mənəvi dəyərlər gəzdirməsi heç də alman pasportuna xəyanət kimi dəyərləndirilə bilməz. O, bir Almaniya vətəndaşı kimi üzərinə düşən siyasi-hüquqi vəzifəni yerinə yetirir və bununla da, öz vətəndaşlıq borcuna sadıq qalır.

Dövlət öz vətəndaşı qarşısında, konstitusiyaya və qanunvericiliyə uyğun olaraq tələblər qoyur. Xüsusən Avropa ölkələrində, qərb dünyasında artıq ictimai şüur nəzəri şüur səviyyəsinə daha geniş miqyasda qalxmış olduğundan və hüquq əxlaqı daha çox dərəcədə əvəz etdiyindən ürəyin başqa bir vətənlə bağlı olması məsələsi bir problem kimi ortaya çıxmır.

İkili standartlara yol verməmək üçün xaricdə yaşayan bir azərbaycanlının Azərbaycan sevgisindən, həsrətindən bəhs etdiyimiz və ona haqq qazandırdığımız kimi, Azərbaycanda yaşayan bir alman və ya rusun da vəziyyətini düzgün təsəvvür etməyə çalışmalıyıq.

Azərbaycanda yaşayan, Azərbaycan vətəndaşı olan başqa millətlərin nümayəndələri: ruslar, ukraynlar, gürcülər və s. Azərbaycan qanunlarına əməl etməklə və öz fəaliyyətlərində Azərbaycanın dövlət maraqlarına xidmət etməklə yanaşı Rusiyanı, Ukraynanı, Gürcüstanı da sevirərsə və bu ölkələri öz ikinci vətəni hesab edərlərsə burada təəccüblü və qorxulu heç nə yoxdur. Burada sadəcə olaraq, vətən anlayışının hüquqi-siyasi və hissi-

mənəvi rakursları müxtəlif ünvanlarla üzə çıxır və buradakı ikiləşmə təhlükəsinin qarşısını almaq üçün olduqca incə, dəqiq milli siyasət aparılmalıdır.

Azərbaycanın yerli sakinləri olan etnik qruplar (talışlar, kürdlər, tatlar, lahicilər və s.) isə belə ikiləşmə faktı ilə qarşılaşmırlar. Onların milli-siyasi vətəni ilə doğma vətəni, mədəni-mənəvi məkanları arasında heç bir fərq yoxdur. Onlar həm coğrafi məkan baxımından, həm tarixi, həm milli-siyasi, həm də milli-mənəvi baxımdan azərbaycanlıdırlar. Yeni dövrdə azərbaycanlıların bir millət olaraq formalaşmasında, milli-siyasi özünüdərk prosesində, türk mənşəli azərbaycanlılarla yanaşı, talış, kürd və s. müxtəlif mənşəli azərbaycanlılar da eyni mənəvi hüquqla və eyni əzmlə iştirak edirlər. Bir daha qeyd etmək istərdik ki, bu heç də təkcə onunla bağlı deyildir ki, talışın, kürdün, lahıcın, ləzginin, avarın öz müstəqil milli dövləti yoxdur. Həm də ona görə ki, müxtəlif mənşəli azərbaycanlılar eyni coğrafi ərazidə, eyni mədəni-mənəvi mühitdə formalaşmaqla yanaşı, həm də ümumi dil kimi qəbul olunmuş Azərbaycan dilini mükəmməl bilir, bu dildə təhsil alır, bu dildə elmi əsərlər, şeirlər yazır, bədii ədəbiyyat nümunələri yaradırlar.

Artıq neçə yüz illik birgə yaşayış, birgə təsərrüfat fəaliyyəti Azərbaycan xalqının təkcə milli-siyasi müstəvidə deyil, həm də milli-etnik müstəvidə bir tam halında millətləşmə yolunu keçdiyini göstərir.

Bütün böyük dövlətlərin tarixi göstərir ki, millət kimi formalaşmaq üçün miqyasın, kəmiyyətin böyük əhəmiyyəti vardır. Kiçik miqyaslı etnik qruplar öz etnik xüsusiyyətlərini saxlaya bilirlər, lakin millət kimi heç vaxt formalaşma bilməzlər.

Çünki millətin müasir anlamı müstəqil milli dövlətlə, dövlətçiliklə sıx surətdə bağlıdır. Müstəqil dövlətin isə ilkin zəruri şərtləri vardır. Nəinki ordu yaratmaq, sadəcə xarici ölkələrdə səfirliklər açmaq, universitet açmaq, kitab nəşr etmək, sənayeni, təsərrüfatı müstəqil qurum kimi inkişaf etdirmək, özünün teatrını, operasını, kinosunu yaratmaq, daxili bazarı təmin etmək, xarici ölkələrlə siyasi-iqtisadi əlaqələr qurmaq mümkün olmur, milli dövlətin ən adi atributları da kiçik miqyas halında reallaşdırıla bilmir.

Etnik qruplar, öz istəyi, iradə və əzmi çərçivəsində onlara mənən yaxın olan hansısa böyük miqyaslı etnosla birləşərək millətə çevrilirlər. Bu böyük etnosun dili də ümumi, əlaqələndirici dil olur. Çox vaxt millətin adı da bu böyük etnosun adı ilə eyni olur. Bəzən də başqa, neytral ad seçilir. Avropa gerçəkliyini təhlil edən alman filosofu Kurt Hübnerə görə, millət əsasən bir neçə etnosu birləşdirməklə yaranır. "Bir çox xalqları birləşdirən millət-dövlət özünün milli-etnik rəngarəngliyinə baxmayaraq hamıya eyni dərəcədə məxsus olan vahid mədəniyyət formalaşdırıla bilirsə, insanlar özlərini

bərabər hesab edə bilirlər." (K.Хюбнер, *Нация. От забвения к возрождению*. М – 2001, с.53)

Azərbaycanda gəlmə olan alman, rus, gürcü vahid Azərbaycan mədəniyyətinə qatıla bilməsə də, neçə yüz illər ərzində vahid mədəni-mənəvi məkanda yaşayan yerli etnik qruplar birgə milli mədəniyyətin formalaşmasında eyni hüquqla iştirak edir və onun nailiyyətlərinə görə eyni dərəcədə milli iftixar hissi keçirirlər. Nizami, Bəhmənyar, Tusi, Nəsimi, Şah İsmayıl, Fizuli, Vaqif, Ü.Hacıbəyov, S.Vurğun – Azərbaycanda yaşayan, özünü azərbaycanlı hiss edən bütün etnik qruplar üçün milli iftixar mənbəyi olduğu kimi, Xaqani, İbrahim Şah, C.Cabbarlı, S.Rəhimov, Həzi Aslanov da bütün Azərbaycan üçün eyni dərəcədə əzizdir. Müasir Azərbaycan dilinin formalaşmasında C.Cabbarlı qədər böyük rol oynamış ikinci şəxs göstərmək çətindir. Onun məhz türkçülüyn, türk mədəniyyətinin bayraqdarlarından biri olması heç kimdə şübhə doğurmur. Belə olan təqdirdə, bir tat mənşəli azərbaycanlı özünü Azərbaycan mədəni-mənəvi məkanından, hətta bütöv türk mədəniyyətinədən kənardamı təsəvvür etməlidir?

Zaman başqa zamandır. Onlarca etnik qrupun birləşməsindən böyük millət yaratmış ingilislər, fransızlar, almanlar bununla kifayətlənməyərək yenidən birləşməyə çalışırlar. O boyda Avropa inteqrasiya olunur, biz isə eyniyyətdə fərqli axtarmalıyıq?

Millətin daxili etnoqrafik zənginliyi, müxtəlifliyin

vəhdəti şəklində formalaşması, aparıcı istiqamətlərdəki vəhdət Azərbaycan üçün çox səciyyəvidir.

Lakin bütün bunlarla bərabər azərbaycanlılar heç də bəzilərinin başa düşdüyü kimi, ancaq sinkretizim mövqeyindən, eklektik sistem kimi anlaşıla bilməz. Nəzərə alınmalıdır ki, azərbaycanlıları birləşdirən vahid dil, vahid din və vahid mədəniyyət vardır.

Azərbaycanda xristianlığa və yəhudiliyə, ümumiyyətlə, bütün dinlərə dözümlü, xeyirxah münasibət olması, yaxud tarixən əcdadlarımızın bir qisminin həmin dinlərə qulluq etməsi heç də o demək deyil ki, “*azərbaycançılıq*” anlayışı dini mənsubiyyətdən azad edilməlidir. Başqasına xeyirxah münasibət, dostluq, əməkdaşlıq heç də öz dinindən və milli müəyyənliyindən imtinaya çevrilməməlidir.

Bu gün Avropa ölkələrində “Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsi”, yaxud insan hüquq və azadlıqları barədə müxtəlif paktlar, xartiyalar, konvensiyalar, deklarasiyalar qəbul edilirsə, hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti qurulursa, bu heç də o demək deyil ki, avropalılar öz dinlərindən əl çəkir və ya bütün dinləri eyniləşdirirlər. Xeyr. Onlar nəinki xristianlıqdan, heç xristianlığın ayrı-ayrı cərəyanlarından da əl çəkmirlər. Vahid alman milləti məhz katolikliyə, yoxsa protestantlığa etiqadlığa görə Avstriya və Almaniya kimi dövlətlər qurublarsa, ingilis dilli irlandiyalılar İngiltərə ilə məhz dini zəmində toqquşurlarsa, onda ümumbəşəri dəyərlərin qəbul olunması heç də dini mənsubiyyətdən imtina kimi

başla düşülməməlidir.

Eləcə də Azərbaycan gerçəkliyində islam amili dənılmaz bir faktdır. Bu başqa məsələdir ki, bizdə fanatizm və ya dini ekstremizm yoxdur. Başqa dinlərə pis münasibət yoxdur. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, islam başqa dinlərdən fərqli olaraq yalnız dini etiqad deyil, həm də həyat tərzi, əxlaq, mənəviyyətdir. Və məhz islam bu gün Azərbaycanda hətta dildən daha çox birləşdirici amil kimi çıxış edir və “*azərbaycançılığın*” əsas istiqamətlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyev deyir: “Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik”. Həm də dini dəyərlər bizim həyatımızda ötəri, keçici bir şey olmayıb, davamlı, dayanıqlı bir məqamdır: “Heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacaq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifadə edib gələcəyimizi quracaq” (*Heydər Əliyev*).

* * *

Bəşər tarixində kiçik etnik qrupların zorla assimilyasiya olunması və sıradan çıxarılmasına nümunələr çoxdur. İndi monomillət kimi tanınmış bir çox böyük millətlərin öz içərisində onlarca etnik qrupu əritdikləri yaxşı məlumdur. Amerikan filosofu Uoker Konnorun yazdığı kimi, fransız dedikdə, indi daha heç kim korsikalını, elzaslını, kataloniyalı, flamandı, baskı ba-

şa düşmür. Onlar indi fransız olmaları ilə fəxr edirlər. (Connor, Walker. *Ethnonationalism. Princeton. 1994. p.117.*) Hətta bəzən Əlcəzairdən, Tunisdən neçə yüz il əvvəl köçüb “fransızlaşmış” ərəblər də özünü fransız hesab edirlər. Ancaq dini və irqi fərqlər tam fransızlaşma prosesinə maneçilik göstərir. Vətəndaşlıq isə, əlbəttə, hamı üçün eynidir.

Lakin müasir dövrdə millətin formalaşması daha demokratik üsullarla həyata keçir, daha doğrusu, bunun üçün münbit bir şərait yaranmışdır. Etnik özünəməxsusluqlar milləti daha zəngin, daha güclü, daha hərtərəfli edir. Siyasi plüralizm, fikir plüarizmi olduğu kimi milli-etnik plüralizm də zamanın tələbidir. Lakin bu müxtəliflik birliyin, vəhdətin, vahid mədəniyyətin, vahid dövlət dilinin ziyanına olmamalıdır.

MİLLİ-ETNİK VƏ MİLLİ-SİYASİ ÖZÜNÜDƏRK

Bizim vətəndaşlıq borcumuz milli-mənəvi dəyərlərimizə, doğma torpağımıza, doğma ana dilimizə, böyük və zəngin tariximizə, millətimizə sadıq olmaqdan ibarətdir.

Heydər ƏLİYEV

Milli fəlsəfi fikir millətin özünüdərk mərhələsində üzə çıxır. Bu isə heç də bütün millətlərə nəsib olmur. Bu baxımdan, “millət” anlayışını etnosdan fərqləndirən əlamətlərdən biri məhz milli-etnik təfəkkürlə milli-siyasi təfəkkürün vəhdətindən doğan milli fəlsəfi fikrin formalaşmasıdır.

Bir sıra millətlərdə milli-fəlsəfi fikrin nəzəriyyə halında üzə çıxması heç də onun tamamilə yoxluğuna dəlalət etmir. Milli özünüdərk məqamları ədəbi-bədii fikir vasitəsilə də ifadə oluna bilər.

Azərbaycan xalqının milli inkişafında ədəbi-bədii fikrin rolu həmişə böyük olmuşdur. Obrazlı düşüncə bir təfəkkür tərzini kimi rəşional elmi düşüncəni həmişə üstələmişdir. Xalqımızın milli-fəlsəfi fikri də çox vaxt öz əksini elmi traktatlar və monoqrafiyalarda deyil, bədii

ədəbiyyatda tapmışdır. Ona görə də fəlsəfi təfəkkürə gedən yol da əsasən ədəbiyyatdan keçmişdir.

Fəlsəfi fikir çox vaxt konkretlikdən uzaq olduğuna görə milli özünəməxsusluğu, xüsusiyyətləri ifadə etmək üçün heç də əlverişli vasitə sayılmır. Böyük fəlsəfi fikir məktəbləri olan bir çox xalqların, məsələn, yunanların, almanların, ingilislərin, fransızların milli-etnik özünü-təsdiqi də daha çox dərəcədə bədii ədəbiyyatda öz əksini tapmışdır. Geniş kütlələrə Şekspir Bekondan, Höte Hegeldən, Nizami Bəhmənyardan, Səməd Vurğun Heydər Hüseynovdan daha çox təsir göstərmişdir. Ümumbəşəri ideallara xidmət edən, ümumiyyətlə insanın mahiyyətindən çıxış edən fəlsəfi fikir daha çox milli-mənəvi konkretliyin özünü-təsdiqi kimi üzə çıxan ədəbi-bədii fikrin tamamlanmasına xidmət etmiş, fikirdə konkretliklə ümumiliyin vəhdəti gerçəklikdə milliliklə ümumbəşəriyyətin vəhdətini əks etdirmişdir.

Bəşəriyyətin inkişaf yoluna ümumi bir nəzər saldıqda belə təsəvvür yaranır ki, bəşər tarixi etnik-millidən milli dövlətə, oradan isə ümumbəşəri ideallara, bütün insanlar üçün eyni olan hüquqi vətəndaş cəmiyyətinə, Vahid Avropa ideyasına keçilməsi istiqamətində davam edir. Təsədüfi deyildir ki, Kant bu prosesi təbiət tərəfindən insan cinsinin üzərinə qoyulmuş bir missiya kimi dəyərləndirir. Bəşəriyyətin öz qarşısına qoyduğu və ya Allahın, təbiətin, mütləq ideyanın bəşəriyyət qarşısında qoyduğu bu missiyanın konturları artıq aydın şəkildə görünməkdədir. Hadisələrin inkişaf səmtinin etnik-milli

təfəkkürdən insanların hüquq və azadlıqlarına, ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanmış planetar vətəndaş cəmiyyətinə yönəldiyi şübhə doğurmur.

Lakin qədim dövrə diqqət yetirdikdə məlum olur ki, ilk dövlətlər və onların elmi-fəlsəfi anlaşılması məhz ümumbəşəri təsəvvürlərə, milli konkretlikdən uzaq olan mücərrəd insan-dövlət münasibətlərinə əsaslanmışdır.

Platon dövlət haqqında yazarkən hansısa konkret milli reallıqdan deyil, ümumiyyətlə insanlar arasındakı münasibətin optimal tənziqlənməsindən danışır. Platonda insanlar arasındakı fərq milli yox, olsa-olsa sosial səciyyə daşıyır. Aristoteldə dövlət anlamı milliliyin nəzərə alınması baxımından bir qədər konkretləşsə də, yenə də mücərrəd insan-dövlət münasibətləri üstünlük təşkil edir.

Siseron ictimai birliyin əsası kimi hüquq normaları ilə yanaşı ictimai faydanı da nəzərdə tutur ki, bu sonuncu da insanların vahid xalq kimi birləşməsinə xidmət edən ümumi təsəvvürlər, əsatirlər, adətlər, mərasimlərlə bağlıdır. Buna baxmayaraq, ədalət hamıya eyni münasibət tələb edir. Ədalət prinsipləri, birgə yaşayış qaydaları hansı milli mədəniyyətə mənsubluğundan asılı olmayaraq, hamı üçün eynidir. Beləliklə, Siseronda da ümumbəşəri prinsiplər, qaydalar, hüquq milli fərqlərdən daha vacib, daha üstündür.

Roma imperiyası dövründə dövlətin tərkibində milli mədəniyyətlərin ehtiva edilməsi də Roma hüququnun aliliyinə mane olmurdu. Müxtəlif dinlər, adət-ənənələr,

mədəniyyətlər vahid sinkretik bir sistemdə birləşirdi. Latın dili rəsmi dövlət dili olsa da, elitar dairələrdə yunan dili istifadə olunurdu. Dillər və mədəniyyətlərin tolerantlığı, mədəniyyət müxtəlifliyi şəraitində vahid hüquqi dövlətçilik prinsiplərinin bərqərar olması – müasir dövrdə bəşəriyyətin nail olmağa çalışdığı sosial-siyasi ideali xatırladır.

Beləliklə, bəşəriyyət öz inkişafında bütöv bir tsikl keçərək, inkarı inkar məqamına, sintez məqamına qədəm qoymuşdur. Lakin burada sintez mərhələsini daha dolğun təsəvvür etmək üçün Hegel triadasında ikinci mərhələ olan antitezisin xeyli mürəkkəb struktura malik olduğunu da nəzərə almaq lazım gəlir. Klassik dövlətçilik nümunələrinin təhlili göstərir ki, antitezis mərhələsi də öz növbəsində iki pilləyə ayrılır; dinlə başlayıb milliliklə bitir. Roma imperiyasında xristian dini yayıldıqdan və nəhayət dövlət dini kimi qəbul edildikdən sonra din tədricən hüququ sıxışdırır. Sadə dövlətçilik sxemləri mürəkkəb kilsə dövlət münasibətləri ilə əvəz olunur.

İslam dünyasında isə xəlifə dini rəhbər və dövlət başçısı funksiyalarını özündə birləşdirdiyindən bu ziddiyyət, heç olmazsa, formal surətdə aradan götürülmüşdür. Bunun səbəbi islamda dinlə hüququn vəhdətdə olması, şəriətdə (fiqhədə) ehtiva olunması idi.

İslam özü sinkretik səciyyə daşıyırdı və ona görə də hüquq, əxlaq və mədəniyyət də vəhdət halında idi. Din həm də həyat təzi olmaqla, millilik elementlərinin

müstəqil inkişafına yol vermirdi.

Nəticədə, Avropada dövlətlər dindən ayrılaraq, milli dövlətçilik mərhələsinə keçdiyi dövrdə islam dünyası hələ də dinin təsiri altında idi.

Müasir dövrdə Avropa artıq antitezis mərhələsini başa vurub inkarı inkar məqamına, yenidən hüquqi dövlət mərhələsinə qədəm qoyduğu və bu əsasda birləşmək əzmində olduğu bir vaxtda şərq dünyası hələ təzə-təzə milli dövlət quruculuğu mərhələsinə yeni qədəm qoyur.

Bu addımı islam dünyasında ilk dəfə Azərbaycan (1918-ci ildə), daha sonra isə Türkiyə (1923-cü ildə) atmışdır. Bundan sonra Azərbaycan dövlətçiliyi yetmiş il ərzində müstəqilliyini itirsə də, bu gün yenə məhz Azərbaycan Avropanın daha əvvəl keçmiş olduğu yolu qısa müddətdə qət etmək əzmində olduğunu sübut edir. Ona görə də, müasir dövrün tələblərinə uyğun ideologiyanın formalaşması da məhz Azərbaycanda həyata keçir.

Azərbaycan artıq iki əsrdir ki, Qərb dünyası ilə, Qərb mədəniyyəti ilə sıx təmasdadır. Və Qərblə Şərqi sintezi deyilən möcüzə üçün Yaponiyadan sonra ən gözəl şərait məhz Azərbaycandadır.

Azərbaycanın müstəqil respublika olmasından cəmi on il keçib. On il tarix üçün kiçik müddətdir. Lakin indi zaman sürətlə keçir. Bu gün biz gözümüzü açıb özümüzü Avropanın qoynunda görürük. Biz özümüzü bu yeni ampuada dərk edənə qədər Avropa əlimizdən

dartıb bizi yeni dünyaya aparır. Proseslər bizim götür-qoy etməyimizi, ölçüb-biçməyimizi gözləmir. Ona görə də ya biz özümüzü sadəcə olaraq yedəyə verərək rahatlanmalı, ya da bütün intellektual gücümüzü toplayıb keçməli olduğumuz yolu öz idrakımız və öz iradəmizlə qət etməliyik.

Və bu zaman bu yolu yaxın Şərqdə ilk dəfə (Türkiyə ilə təxminən eyni vaxtda və ola bilsin ki, ondan da əvvəl, çünki indi Türkiyə Respublikası da Avropa ilə münasibətdə eyni psixoloji və ideoloji baryerlərlə üzləşmişdir və hələ irəliyə gedə bilmir) keçmək istəyən tərəf gərək bütövlükdə Şərq-Qərb münasibətlərinə aydınlıq gətirsin, bütövlükdə islama münasibətdən doğan təbəddüatları aradan qaldırmaq missiyasını da öz üzərinə götürsün.

Bu gün Azərbaycana təkcə öz daxili problemləri çərçivəsində baxmaq düzgün deyil. Azərbaycanın seçdiyi, həyata keçirməyə çalışdığı siyasi kurs, inkişaf yolu – onun Şərq dünyasında, xüsusən, islam ölkələri içərisində mövqeyinin və rolunun ilkin müəyyənliliyini tələb edir. Şərq ilə Qərb arasında vəhdət modelinin təbii nümunəsi olmaqla, Azərbaycan xüsusi strateji mövqeyə malikdir.

(Türkiyədə dindarların tutduğu yolla qərbçilərin tutduğu yol haçalanır və az qala daxili qarşıdurmaya gətirib çıxarır. Azərbaycan isə öz müstəqil inkişaf yolunu hələ indi seçir və bu yolu necə seçməkdən çox şey asılıdır).

Şərq ilə Qərb arasındakı yeni xarakterli siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi münasibətin əsası, Şərq dünyasının III minillikdə dayanmalı olduğu strateji platformanın özülü bu gün məhz Azərbaycanda qoyulur. Daha doğrusu, Azərbaycan, bir tərəfdən, öz coğrafi-siyasi mövqeyinə görə, neft sənayesi və neftin nəqli sahəsində oynadığı rola görə və ən nəhayət, qarşılaşdığı ağır bir problemi – Dağlıq Qarabağ problemini dünyəvi ədalət mövqeyindən həll etmək üçün üzərinə düşən tarixi məsuliyyətə görə öz miqyasından kənara çıxaraq, hər şeyi daha böyük miqyaslı bir məsələnin həllindən, bütövlükdə Şərq-Qərb qarşıdurmasının ədalətli həllinə nail olmaqdan başlamalıdır. Daha doğrusu, Azərbaycan üzləşmiş olduğu problemləri yalnız o zaman uğurla həll edə bilər ki, üzərinə düşən tarixi vəzifənin miqyasını və əhəmiyyətini düzgün dərk etsin və bütün xalq psixoloji cəhətdən özünü bu böyük missiyaya hazırlamış olsun.

Hələ ki, Azərbaycanda və bütün Şərqdə bu böyük missiyanı heç olmazsa bir şəxsin dərk etdiyi və bu istiqamətdə fəaliyyət göstərdiyi şübhə doğurmur. Bu şəxs – Heydər Əliyevdir.

* * *

İslam dünyasının qabaqcıl ölkələrində gedən ictimai-siyasi və ideoloji proseslərin mahiyyətini Qərb prizmasından görmək çox çətinidir. Ona görə də, Qərb siyasətçiləri hüquqi dövlətə, vətəndaş cəmiyyətinə doğru

üz tutmuş bir sıra ölkələrin spesifik problemlərini və xüsusiyyətlərini nəzərə ala bilmirlər. Onlar bu ölkələri sadəcə olaraq Qərb standartlarına uyğunlaşdırmaq siyasəti yürüdürlər. Nəticədə öz daxillərində ideologiyasızlaşdırma tərəfdarları olan Qərb dövlətləri, ola bilsin ki, bizə yeni ideologiya təlqin etdiklərini ağıllarına da gətirmirlər. Belə ki, inkişaf etmiş Qərb ölkələrində artıq ictimai gerçəkliyə çevrilmiş siyasi-hüquqi dəyərlər sistemi bizə kənardan təlqin olunarkən, həm də nəzəri səviyyədə yox, artıq konkret tətbiqi reseptlər şəklində təlqin olunarkən məhz ideologiya rolunu oynayır.

Əslində isə başqa ünvandan transfer olunan hər hansı bir ideologiya yox, konkret ictimai gerçəkliyin öz inkişaf məntiqindən doğan milli bir ideologiya tələb olunur. Burada milli siyasi liderin üzərinə Şərq düşüncə tərzilə Qərb düşüncə tərzinin vəhdətinə nail olmaq, milli ideologiyayı ümumbəşəri dəyərlər kontekstinə salmaq kimi çətin bir vəzifə düşür. Bu vəzifə Şərqlə Qərb arasında İpək yolunu bərpa etmək qədər və bəlkə ondan daha çətinidir. Biz bu müqayisəni təsadüfi olaraq aparmırıq. Məsələ burasındadır ki, əslində İpək yolunun bərpası ideyası da, Bakı-Ceyhan layihəsi də məhz global miqyas almış ideologiyanın tərkib hissələridir və bu global ideologiyanın müəllifi Heydər Əliyevdir. Ona görə Heydər Əliyevdir ki, o özü sintetik bir fenomendir. O özü şərqçilik və qərbçiliyin, millilik və ümumbəşəriyyətin, ənənəvilik və novatorluğun vəhdəti, sintetik *azərbaycançılıq* idealının ən parlaq nümunəsi, ən ali daşıyıcısıdır.

Qloballaşan dünyada milli müəyyənliyin qarantı, *azərbaycançılığın* simvoludur.

Bəli, *azərbaycançılıq* – məfkurədir. Lakin bu məfkurə fəlsəfi idrakın, elmi-məntiqi təfəkkürün məhsulu olan mükəmməl bir konseptual sistemin yolu birinci keçmək istəyən bir millət üçün konkretləşmiş variantıdır. *Azərbaycançılığın* mahiyyətini dərk etmək üçün bir etnosun, xalqın, millətin qarşısında duran vəzifələri ümumiləşdirmək kifayət etmir. Məsələyə bütün bəşəriyyətin inkişaf qanunauyğunluğu kontekstində baxmaq lazım gəlir.

* * *

XX əsrin sonunda beynəlxalq miqyasda baş vermiş böyük miqyaslı ictimai-siyasi hadisələr, iki dünya sistemi arasındakı mübarizədə paritetin pozulması, dünyanın ən böyük güc mərkəzlərindən birinin sıradan çıxması və yeni dünya nizamının formalaşması kontekstində hər bir xalq, hər bir ölkə öz gələcək inkişaf yolunu daha dəqiq müəyyənləşdirmək üçün yollar axtarır. Bunun üçün beynəlxalq miqyasda gedən ictimai-siyasi proseslərin mahiyyətini düzgün dərk etmək və ölkənin daxili və xarici siyasətində bütün planet miqyasında müşahidə olunan ümumi meylləri nəzərə almaq tələb olunur.

Müasir dövrdə Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesini şərtləndirən ən mühüm məsələlərdən biri də

hansı ictimai-siyasi quruluşdan və hansı ideya-siyasi baxışdan imtina edilib, əvəzində nə kimi yeni quruluş və baxışlar sistemi qurulması məsələsidir. Əgər biz Qərb dəyərlərini və inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində bərqərar olan aparıcı ideya-siyasi baxışları qəbul ediriksə, əvvəlcə bu sahədə kifayət qədər biliklər əldə edilməlidir. Həmin ölkələrdəki siyasi sistemlər və hakim ideoloji prinsiplər haqqında yetərli məlumat olmalıdır. Daha sonra isə bizim ictimai-iqtisadi reallığımızdan çıxış etmək və qarşıda duran vəzifəni bütün konkretliyi ilə izah etmək lazımdır.

Biz, hər şeydən əvvəl neçə onilliklər ərzində sosialist ictimai-iqtisadi münasibətlərinə uyğunlaşmış bir ölkədə yaşayırıq. Dövlətin kursu, ictimai-iqtisadi quruluş dəyişilsə də, təfəkkür tərzini, siyasi düşüncənin adı şüur səviyyəsində və ictimai psixologiya qatındakı durumu asanlıqla və qısa zamanda dəyişə bilməz.

Digər tərəfdən də, biz bu sosialist düşüncəsinin tamamilə atılmasının tərəfdarıyıqmı? Yaxud dövlət quruculuğunda, yeni ictimai-iqtisadi münasibətlərə keçid prosesində sosializm cəmiyyətində əldə olunmuş dəyərlərdən və nailiyyətlərdən tamamilə imtinamı etməliyik? Axı, dövlət başçısının dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, bizim ölkədə bazar iqtisadiyyatı da, özəlləşdirmə də – məhz sosial yönümlü olmalıdır.

Uzun müddət, 70 il SSRİ-nin tərkibində olmuş Azərbaycan Respublikası üçün sosializmin miras qoyduğu dəyərlərdən birdən-birə imtina etmək çox çətindir.

Həm də nəinki çətindir, sadəcə mümkün deyil və buna heç ehtiyac da yoxdur. Sosial demokratizmin müəyyən komponentlərini saxlamaq zərurəti müasir dövrdə bütün dünyada özünü göstərməkdədir.

Belə olan halda birdən-birə tam liberallaşma yolunun seçilməsi, demokratikləşdirmə adı ilə anarxiya yaradılması; sosializmin nailiyyətlərindən tamamilə imtina edilməsi, hər şeyə sıfırdan başlanması istiqamətində çağırışlar nə dərəcədə əsaslıdır?

Mahiyyəti dərk edilmədən, təqlid şəklində qəbul olunan intensiv liberallaşma meyillərinin anarxiya və dövlətsizləşməyə gətirib çıxarmaması üçün (Azərbaycanda bu hal müstəqilliyin ilk illərində artıq müşahidə olunmuşdur) ictimai-iqtisadi reformaların ideya-siyasi təkamülü qabaqlamasından çəkinmək lazımdır. Təsədüfi deyildir ki, dünya praktikasında liberallaşma həmişə konservatizmlə tamamlanır. R.Mehdiyevin yazdığı kimi, "liberalizm müəyyən dinamik ruh gətirmiş, mühafizəkarlıq bu ruhu radikal səpmələrdən qorumuşdur. Sosial demokratizm isə, çalışmışdır ki, eqalitar prinsiplər, yəni hüquq bərabərliyi prinsipləri unudulmasın. Heydər Əliyevin nadir dövlət idarəçiliyi qabiliyyəti ondadır ki, o, həmin ideoloji müştərəklikdən (uyğunluşmadan, qismən də qarşılıqlı əvəzetmədən) müstəqil, demokratik Azərbaycan quruculuğunda məharətlə istifadə etmişdir". (*Ramiz Mehdiyev. Azərbaycanda siyasət: dünən, bu gün, sabah... "Azərbaycan" qəzeti, 9-10 yanvar, 2002-ci il*).

Vətəndaş cəmiyyətinin qurulması, insanların hüquq və azadlıqlarının təmin olunması, söz və mətbuat azadlığı, fikir plüralizmi, siyasi plüralizm və s. – bütün bunlar tədricən, əvvəlki dəyərlər sistemini uçurub-dağıtmadan, bir sintez halında həyata keçirilməlidir.

Qərb ölkələrindəki ideya-siyasi meyllərin təhlili göstərir ki, onlar liberalizmi məhz sosialist təliminin bir sıra mühüm elementləri ilə zənginləşdirməyə çalışırlar. Bir çox ölkələrdə sosialistlər hakimiyyətə gəlir və sosialist idealları ön plana keçir. Belə olan halda biz sosializmin ideya-nəzəri bazasından nəyə görə qeyd-şərtsiz imtina etməliyik? Axı, sosializm heç də bir sıra məhdud düşüncəli adamların təsəvvür etdiyi kimi, bolşevizm və ya marksizm-leninizm təlimindən ibarət deyil. Sosializm ideyaları Platondan üzü bəri bütün tərəqqipərvər fikir sahiblərinin təlimlərində önəmli yer tutmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, XX əsrdə “yeni liberalizm” təlimi xüsusi mülkiyyətin törətdiyi qeyri-bərabər vəziyyət və istismar hallarına qarşı mübarizə üsürlərini də özündə ehtiva edir.

Ona görə də yeni dövrdə liberalizm təliminin sosialist yönümlü təlimlə inteqrasiyası meylləri hiss olunur. Klassik liberalizmdən sosial liberalizmə və hətta liberal sosializmə doğru təkamül də açıq-aşkar hiss olunur.

Modernləşdirmə nəzəriyyəsinin tərəfdarları T.Parsons, U.Rostou, Q.Almond və s. klassik liberalizmin mövqelərini möhkəmləndirmək üçün liberal plüralizmin

daha da inkişaf etdirilməsini vacib sayırlar. Onların fikrincə, plüralizm, bir tərəfdən, sosial diferensasiyaya gətirib çıxarsa da, digər tərəfdən, inteqrativ tendensiyalar da artır. Koalision siyasi partiyalar, müstəqil məhkəmə sistemi də ictimai-siyasi inteqrasiyaya xidmət edir. Maarifçilik ideallarının təbliği, kütləvi informasiya vasitələri, təhsil müəssisələri cəmiyyətdə birləşdirici rol oynayır, ümumbəşəri dəyərlərin yayılması – ön plana keçir. Mədəniyyət ideologiyaya qarşı dayanır. İdeoloji qarşıdurmadan sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qarşıdurmasına keçid meylləri özünü göstərir. Lakin bu müvəqqəti bir haldır. Bütün sivilizasiyalar mahiyyəti etibarilə eyni yönümlüdür və ictimai tərəqqiyə xidmət edir. Mədəniyyətlərin müxtəlifliyi isə qarşıdurmadan daha çox qarşılıqlı tamamlamaya aparmalıdır.

Belə bir şəraitdə Azərbaycanda da ictimai inkişafın əsas yönəldici amili siyasi ideologiyalardan daha çox sivilizasiya və mədəniyyət olmalıdır. Lakin vaxtında düzgün siyasi kurs götürülməsindən də çox şey asılıdır. Əgər iqtisadi inkişafın, yeni iqtisadi münasibətlərin əsasında dövlət mülkiyyəti ilə xüsusi mülkiyyətin, sosial yönümlü şəxsi marağın, planlılıqla azad rəqabətin vəhdəti dayanırsa, deməli, üstqurum müstəvisində də müasirliklə ənənənin, liberalizmlə konservatizmin vəhdətinə üstünlük verilməkdədir. Yeni siyasi münasibətlər də dünya praktikasında rast gəlinən müxtəlif ideya-siyasi cərəyanların müasir Azərbaycan ictimai gerçəkliyi üçün məqbul olan sintezinə əsaslanır.

* * *

Müasir dövrdə bütün dünyada müşahidə olunan əsas tendensiyalardan biri də milli-etnik və dini dəyərlərdən ümumbəşəri dəyərlərə doğru, əxlaq və adət-ənənədən hüquq və qanunçuluğa doğru yerdəyişmədir, hərəkətdir. Bu tendensiya daha çox dərəcədə ABŞ-dan gəlir və yeni dünya düzümündə, planetin coğrafi-siyasi mənzərəsində ABŞ-ın rolu və iştirakı artdıqca daha da güclənir. Belə ki, Qərb dünyası özü də yeknəsəq, eyni tipli mədəni-mənəvi sistem olmayıb, bir-birindən köklü surətdə fərqlənən müxtəlif tərəflərin sintezidir. Burada əsasən, ABŞ və Avropa arasındakı fərqlər nəzərə alınmalıdır.

Avropa milli dövlətlərin klassik nümunələrinin tarixi inkişaf prosesində yaxınlaşması və milliliklə ümumbəşəriləşmənin özünəməxsus vəhdətinin formalaşması ilə səciyyələndiyi halda, ABŞ lap əvvəldən pragmatik düşüncənin və hüquqi-siyasi dəyərlərin milli-mədəni dəyərlərə nisbətən prioritetliyi ilə səciyyələnir.

İki dünya sistemi arasındakı mübarizə kommunist ideologiyasının məğlubluğu və Qərb dəyərlərinin qələbəsi ilə bitdikdən sonra dünyanın siyasi mənzərəsində də ciddi dəyişiklik yarandı. Dünyanın iki superdövlətdən biri olan SSRİ-nin dağılması ilə dünyada ikiqütblü güc mərkəzindən birqütblülüyə keçid baş verdi. ABŞ-ın hərbi və siyasi hegemonluğu ideya-siyasi və mədəni-mə-

nəvi proseslərə də təsir göstərməyə başladı. Nəticədə "Qərb dünyası"nın öz strukturunda da yeni meyillər özünü göstərməyə başladı. ABŞ-ın siyasi rolunun artması Avropada da inteqrasiya meyillərini artırdı.

Bu meyl iqtisadi müstəvidə, ola bilsin ki, dünyanı birqütblü inkişaf təhlükəsindən xilas etmək və bununla Qərb sivilizasiyasının mahiyyətini qoruyub saxlamaq "instinktindən" (belə ki, rəqabətin təmin olunması və plüralizm, o cümlədən iqtisadi plüralizm kapitalizm cəmiyyətinin mahiyyətindən doğmaqla, inkişafın əsas təminatçısıdır) ibarət idisə, ideya-siyasi müstəvidə, əksinə, ABŞ nümunəsinə, kosmopolitizmə yaxınlaşmaq istəyindən doğur.

Avropanın inteqrasiyası hər halda ABŞ nümunəsinə bənzəyən Birləşmiş Dövlətlər şəklində həyata keçə bilməz. Avropa milli dövlətləri istəsələr də, öz milli-tarixi ənənələrindən və spesifik xüsusiyyətlərindən əl çəkə bilməzlər. Yəni indi Avropada baş verməkdə olan hərtərəfli inteqrasiya prosesi istər-istəməz milli-mənəvi müstəvidə böyük müqavimətlərlə rastlaşır.

SSRİ vahid dövlət yaradılması və hərtərəfli inteqrasiya yolunda ciddi maneələrdən biri olan dini müxtəliflikdən xilas olmaq üçün bütövlükdə dindən imtina etmək yolunu, ateist dünyagörüşünü rəhbər tutmuşdu. Sonrakı vəzifə isə milli fərqlərin də aradan götürülməsi idi ki, bu xüsusda böyük çətinliklərlə üzləşirdi. İctimai-iqtisadi amili ön plana çəkən və vahid istehsal münasibətləri, vahid iqtisadi bazis şəraitində bütün digər fərq-

lərin tədricən aradan qaldırılmasına istinad edən kommunist ideologiyası özünü doğrultmadı. Bəs yeni dünya düzümü hansı ideoloji prinsiplərə əsaslanır? XX əsrin axırları, XXI əsrin əvvəllərində dünyada gedən qloballaşma və iqtisadi inteqrasiya proseslərinin ideya əsası hələ keçən əsrin əvvəllərində irəli sürülmürdümü? Lakin bu ideyadan dərhal sonra məhz kimin bayrağı altında birləşmək problemi iki dəfə dünya müharibələrinə gətirmədimi? İndi nə dəyişmişdir?

Avropa Birliyi ideyası K.Marksın düşündüyünə uyğun olaraq inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin ictimai-iqtisadi birliyi əsasında qurulmuş və sosializm prinsiplərinə əsaslanan yeni formasiya kimimi, V.İ.Leninin "Avropa Birləşmiş Ştatları" şüarına münasibətinə uyğun şəkildəmi, yaxud U.Çörçillin dediyinə uyğun olaraq, ABŞ nümunəsinə bənzər Avropa Birləşmiş Dövlətlərinin yaradılması kimimi, yoxsa özünəməxsus yeni formada mı həyata keçirilməlidir?

Nəzərə almaq lazımdır ki, qloballaşma və iqtisadi inteqrasiya müasir dövrdə ictimai inkişafın səbəbi yox, nəticələrindən biridir. Səbəbsə, elm və texnologiyanın yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması, informasiyanın rolunun və əhəmiyyətinin misilsiz dərəcədə artması və nəticədə çox uzaq regionların, vahid informasiya məkanına daxil edilməsidir. Qədimdə maneəsiz informasiya məkanı, maneəsiz ticarət və böyük elm, mədəniyyət meydanı yaranması üçün mütləq hərbi və siyasi vasitələr lazım idi. Məkan ancaq siyasi iradə ilə, hərbi yol-

la genişləndirilirdi. Təsadüfi deyildir ki, tarixən böyük mədəniyyətlər, çox vaxt böyük imperiyalar hüdudunda yaranmışdır. Aleksandr Makedonskilərin, Sezarların hərbi-siyasi fəaliyyəti ilə, antik elm və fəlsəfənin, ellin mədəniyyətinin, islam xilafəti ilə, orta əsr Şərqiində elm və mədəniyyətin inkişafı arasında heç şübhəsiz, bir uyğunluq vardır.

Amerikada ştatlar birləşməsəydi, sərhədlər genişlənməsəydi, ABŞ-da iqtisadiyyat, elm və texnika bu dərəcədə inkişaf edə bilərdimi? Bu gün Avropanın birləşməsində də, əsas məqsədlərdən biri gömrüksüz və vizasız fəaliyyət sahələrinin genişləndirilməsi, ticarətin, texnologiyanın, elm və mədəniyyətin yüksək inkişafı üçün daha böyük meydan açmaq deyilmi?

XIX əsrin əvvəllərində, Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalının məhz işğal aktı kimi mənfi nəticələri ilə bərabər, xalqımızın daha böyük bir imperiya məkanında gedən proseslərə qatılmaq imkanı da nəzərə alınmalı deyilmi? Bizcə, Azərbaycanın bütün Şərq dünyasında qabaqcıl mövqelərə çıxmasında bu amilin də nəzərə alınması vacibdir.

Sonra isə biz, SSRİ-yə qatıldığımız. SSRİ imperiyasının hansı ideoloji-siyasi və hərbi vasitələrlə yaradılmasından asılı olmayaraq, o, böyük elm və mədəniyyət məkanı idi. SSRİ dünya içərisində dünya idi. Təsəvvür edin ki, bu gün Avropa şənqen vizası tətbiq etməklə, bir neçə ölkədə vahid iqtisadi və mədəni məkan yaratmağa çalışır. Amma bizim üçün hələ XX əsrin 20-ci illərindən başlaya-

raq, bütün SSRİ məkanında vizasız və qeyd-şərtsiz gediş-gəliş imkanı, təhsil almaq, təcrübə mübadiləsi keçmək, tədqiqat institutlarında və kitabxanalarda çalışmaq şansı yaranmışdı. Hələ indi də Azərbaycanı Şərqdə, İslam dünyasında ən qabaqcıl ölkələrdən biri səviyyəsində saxlayan hələ o vaxt, 70-80-ci illərdə SSRİ məkanında yetişən yüksək ixtisaslı kadrların mövcudluğu dur.

Düzdür, indi Moskva o Moskva deyil. Rusiya da SSRİ deyil, MDB məkanı da onu əvəz edə bilmir. Müstəqil Azərbaycan indi öz miqyasına və səviyyəsinə uyğun yeni bir elmi atmosfer, mədəni mühit formalaşdırmağa çalışır. Digər tərəfdən də, dünya miqyasına çıxmaq üçün yeni imkanlar açılmışdır. Avropaya, Amerikaya gediş-gəliş, informasiya mübadiləsi imkanı yaranmışdır. Türkiyə ilə, İranla sıx əlaqələr qurulur. Türkiyə Avropa mədəniyyətinə, Qərbi sivilizasiyasına bizdən əvvəl qatıldığından ilk baxışda çox müasir və mütərəqqi görünür. Lakin Türkiyə məkanı elm və mədəniyyətin, habelə iqtisadiyyatın inkişafı üçün xeyli məhduddur. Çünki Qərbi dünyası indi bizə münasibətdə üzə çıxdığı kimi, Türkiyəyə də elm və texnologiyadan, müasir sənayedən öncə ifrat siyasi plüralizm transfer etmişdir ki, nəticədə elmi-texniki və iqtisadi geriliklə "modern kultür" və sürətli demokratikləşmə arasında bir təzad özünü göstərəcəkdir. Avropaya isə, hələ olsa-olsa deklarativ şəkildə, yaxud pərakəndə halda, gələcəyə avans kimi qatıla bilirik.

Bizim Qərbi dünyası ilə əlaqələrimiz, müasirləşmə prosesləri hələ ki, çox dərəcədə siyasi müstəvidə gedir. Bizə sivilizasiyanın elmi-texniki, iqtisadi təməllərindən öncə demokratiya prinsiplərini, siyasi plüralizmi, insan hüquqlarını və s. öyrətməyi üstün tuturlar. Çünki bu sonuncuları emitasiya etmək asandır, elmi, müasir texnologiyaları, sənayeni isə emitasiya etmək olmur. Onları doğrudan-doğruya yaratmaq lazımdır. Bu ağır vəzifə isə yerli hakimiyyətin, gənc milli dövlətin öz üzərinə düşür. Siyasi müstəvidəki "sürətli inkişaf" isə əksinə, bu çətin vəzifənin həyata keçirilməsinə nəinki kömək etmir, hətta mane olur.

İqtisadi bazisdən və real ictimai şüur səviyyəsindən ayrı düşmüş, kənardan transfer olunan süni liberallaşma və intensiv demokratiya əvəzinə, demokratiyanın və liberallaşmanın iqtisadi islahatlarla həmahəng aparılması, təkamül yoluyla həyata keçirilməsi həqiqi real inkişafın başlıca şərtidir.

Dünyada gedən proseslərin mahiyyətini və ideya əsasını anlamadan onlara kor-koranə şəkildə qatılmaq ancaq ziyan gətirə bilər. Heydər Əliyevin böyüklüyü orasındadır ki, o, Azərbaycan miqyasında həyata keçirilməli olan vəzifələri dünyada gedən proseslərin kontekstində nəzərdən keçirir və indiki şəraitdə Azərbaycanın milli maraqları ilə, global maraqların uzlaşdırılması mövqeyindən çıxış edir. Dövlət başçısının rəhbər tutduğu bu prinsip fəlsəfi tədqiqatlar və elmi-publisistik əsərlərlə geniş kütlələrə və ya heç olmazsa, ictimai-siyasi elitaya

çatdırılmalı və ictimai rəyin düzgün formalaşmasına istiqamət verilməlidir. Bu baxımdan, Azərbaycanda əliyevşünaslığın inkişafı və bütövlükdə ictimai-siyasi elmlərin ictimai gerçəkliyə tətbiq olunması istiqamətində atılan addımlar olduqca aktual və dəyərlidir.

AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MİLLİ ZİYALILIQ

Keçdiyimiz yola nəzər salarkən aydın olur ki, biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyəti olan ölkəmizin həm dünəninə, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır.

Heydər ƏLİYEV

Milli dövlət quruculuğu, dövlətçilik ənənələrinin formalaşması ancaq siyasətçilərin işi deyil. Bunun üçün alimin də, şairin də, memarın da, həkimin də milli ziyalılara çevrilməsi prosesi getməlidir. Bu və ya digər müəssisədə çalışan və maaş almaq müqabilində vəzifə borcunu yerinə yetirən şəxslərin öz fəaliyyətini milli mənafe kontekstində qurması, əməyin eyni zamanda vətənpərvərlik amilinə çevrilməsi ancaq xalqın bir millət kimi formalaşması sayəsində mümkündür. Bu baxımdan, milli mənafe ilə şəxsi mənafeələrin uzlaşdırılma-

sı dövlətin əsas funksiyalarından biri olmalıdır.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra millət haqqında, milli mən, milli kimlik haqqında çox danışılır. Lakin bizi başqalarından fərqləndirən, məxsusiləşdirən cəhətlər, milli müəyyənliyin invariantları məlum olmadıqca bu cür söhbətlər sadəcə xoş niyyətdən və ya millətçi şüarlardan o tərəfə apara bilmir. Əksinə, milli mövzu şəxsi nüfuzun, şəxsi imicin artırılması üçün bir vasitəyə çevrilir. İnsanların milli hissləri ilə manipulyasiya edənlər bu mövzudan siyasətdə də gen-bol istifadə edirlər. Açıq etiraf etmək lazımdır ki, 80-ci illərin axırları – 90-cı illərin əvvəllərində məhz ermənilərin təcavüzü nəticəsində milli hisslərin, emosiyaların canlandığı, tüğyan etdiyi bir vaxtda yaranmış şəraitdən sui istifadə edənlər də, millətçi şüarlar dalğasında özlərinin də xəbəri olmadan siyasət arenasına çəkilib çıxarılan adamlar da sonradan doğrudan-doğruya siyasətçi olmaq iddiasına düşdülər. Emosiyalar çəkilib getdikdən sonra – sağlam şüur, məntiq, həqiqi siyasi bilik və dövlətçilik təcrübəsi lazım olduqda isə çəkilib yerini bu sahədə səriştəsi olanlara vermək əvəzinə, nəyin bahasına olursa olsun yenə də meydanda qalması üstün tutdular. Bu gün belə qüvvələrin bir qismi siyasi meydanda öz yerini möhkəmləndirmək üçün ziyalı missiyasından, millətçilik kartından sui-istifadə etməyə çalışırlar. Təəssüf ki, ziyalılarımızın da bir qismi məsələnin mahiyyətinə varmadan, sadəcə millətlə (əslində “millət-millət” deyənlərlə) bir yerdə olmaq missiyasını yerinə yetirmək naminə həmin

müxalif qüvvələrə dəstək verməyə çalışırlar.

Başabəla millətpərəstlərin millətə olan sevgisi də milli ruhu öz dar düşüncə prizmasından, məhdud görüş dairəsindən keçirməyə, milləti özəlləşdirməyə yönəldilmişdir. Əvvəlcə isə millətləşmək lazım idi. Adla, fəmiyyə ilə yox, sadəcə danışmaq dili ilə, sazla, sözlə yox, həm də idrakla, fəlsəfi təfəkkürlə. Milli ruh özü də müəyyən inkişaf mərhələlərindən keçir. Bir şəxsin özünüdərk yolunda emosiyadan təfəkkürə və oradan da fəlsəfi dünyagörüşünə doğru keçdiyi yola bənzər olaraq, bir millət də yalnız ruhun emosional halından fəlsəfi özünüdərk məqamına yüksəlirəkən əsl böyük millət olur. Özünü sevməkdən, özünə vurğunluqdan özünüdərkə, özünü-təsdiqə doğru gedən bir yol! ...

* * *

Milli ruhu qorumağın, inkişaf etdirməyin və yeni nəsillərə çatdırmağın ən yaxşı forması milli dövlətçilikdir. Milli dövlət ancaq ərazinin, maddi sərvətlərin deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xidmət edir.

Milli-fəlsəfi fikrin, əxlaqın, adət-ənənələrin yeni nəsle çatdırılması, davam etdirilməsi üçün milli-mənəvi abidələrin, bədii ədəbiyyatın rolu həqiqətən böyükdür. Bir millət üçün canlı tarix haradasa qırılanda, onun inkişafının daxili hərəkətverici qüvvələri məhdudlaşdırılanda, inkişaf kənar qüvvələrlə məqsədyönlü surətdə

başqa səmtə istiqamətləndiriləndə milli genin heç olmazsa başqa amplitudada, fəvqəltarixi formalarda; fikirlərdə, xatirələrdə, ədəbiyyatda, incəsənətdə yaşadılması zərurəti yaranır. Xalq başqa imperiyaların işğalı altında qaldıqda, başqa əqidələrin rəsmi təsir dairəsinə düşdükdə milli ruhu öz şəxsi həyatı bahasına, diri-diri yandırılması, dərisinin soyulması hesabına da olsa yaşadan və bir əmanət kimi yeni nəsillərə ötürən həqiqi böyük ziyalılar estafeti öz əllərinə almalı olurlar. Dövlət xadimləri, siyasətçilər, sərkərdələr öz tarixi ziyalılıq missiyasını yerinə yetirə bilməyəndə, milli ruh milli varlığın himayəsindən məhrum olanda, qılinc qələmlə vaxtında birləşməyəndə bütün ağırlıq qələmin, yaradıcı ziyalıların üzərinə düşür. Milli dövlətçilik kəsilməz bir proses kimi davam etsin deyər dövlətlərarası dövrdə kəsilməzliyi milli-mənəvi körpülər təmin etməli olur.

Milli dövlət isə bununla səciyyələnir ki, kimlərinə milli dəyərləri öz qanı bahasına qoruyub-saxlamasına ehtiyac qalmır. Çünki o, ellikcə, bütün xalq tərəfindən, dövlətin öz himayəsi altında qorunur və inkişaf etdirilir. Yəni dövlətçiliklə millilik birləşmiş olur. Bu bütün xalqların ən böyük arzusu, idealıdır. Biz bu gün məhz potensial milli birlik dövrümüzü yaşayırıq. Onun əsasını isə Heydər Əliyev qoymuşdur. Ona görə də, o, hər cür daxili qarşıdurmanın, habelə iqtidar-müxalifət qütbləşməsinin fəvqündə durur. Mənə belə gəlir ki, bunu həm YAP, həm də müxalifət partiyaları nəzərə almalıdır. Heydər Əliyev özü milli birlik ideyasının hər cür siyasi am-

bisiyalardan yüksəkdə durmalı olduğunu dəfələrlə qeyd etmişdir. "Kim müxalifətdə durursa-dursun, ancaq Vətəninə, xalqına, mənəviyyətinə, məsləkinə müxalifətdə durmasın". (*Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Bakı, 1997, səh.8.*) "Siyasi baxışından və cəmiyyətdə mövqeyindən asılı olmayaraq, gərək hər bir vətəndaş düşünsün ki, müxtəlif yerlərdə Azərbaycana qarşı bəzi xəbis niyyətlər və bəd münasibətlər vardır. Bunların qarşısını almaq üçün Azərbaycanın daxilində birlik, həmrəylik yaranmalıdır. Mən xalqımızı dəfələrlə buna dəvət etmişəm, bütün vətəndaşlarımızı buna dəvət etmişəm. Bu gün mən bütün siyasi partiyaları, qurumları, təşkilatları – hamısını, bax bu yola dəvət edirəm." (*Heydər Əliyev. "Azərbaycan" qəzeti, 30 dekabr, 2000-ci il.*)

Dövlət hüquqi və siyasi aktlarla, dövlətçilik isə mənəviyyat və mentalitetlə bağlıdır. Dövlətçilik düşüncənin alt qatında, təhtəl şüurda, psixologiyada təzahür edir. Dövlətçilik siyasi müstəvidə milli özünü təsdiq prosesinin mahiyyəti, dövlət isə onun hansı isə konkret formada reallaşdırılması vasitəsidir.

Məsələ burasındadır ki, konkret bir hadisə kimi dövlət olmadıqda belə, dövlətçilik yaşaya bilər. Dövlətçilik ənənəsinin saxlanması isə nə vaxtsa dövlət qurulacağına təminat verir. Ən pisi odur ki, dövlətçilik ənənəsi və dövlətçilik hissiyatı olmasın. Bu halda hətta dövlət aparatı qurulsa da, o, milli dövlət olmayacaq, milli iradənin ictimai-siyasi özünü təsdiqi olmayacaq, xalqın, millətin mənafeyinə xidmət etməyəcəkdir.

Dövlətçilik ənənələrinin yaranması nə deməkdir və hansı göstəricilərlə şərtlənir? Bu, ilk növbədə əhəlinin xalqa, xalqın millətə, sakinlərin vətəndaşlara çevrilməsi istiqamətində gedən prosesdir. Dövlətçilik insanlarda vətənpərvərlik duyğusunu, vətən anlamının milli mənə daxil edilməsini nəzərdə tutur. Əgər hər hansı bir ölkədə hər kəs ancaq öz mənafeyini, ailəsinin mənafeyini düşünürsə və bütövlükdə xalqın taleyinə, ümum-milli siyasi və iqtisadi mənafeyinə biganədirsə, – deməli, burada dövlətçilik ənənələri yoxdur. “Hər bir vətəndaş gərək ölkəsinin böyük siyasəti haqqında düşünsün, kiçik mənfəətləri, maraqları haqqında düşünməsin”. (*Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Bakı, 1997, səh. 20*).

Dövlətçilik ümum-milli iqtisadi mənafe duyğusu tələb edir. Dövlətçilik mənafeyyatda fərdi miqyasdan, ailə miqyasından, tayfa miqyasından, zona, region miqyasından kənara çıxaraq bütöv vətən duyğusunu hər şeydən yüksək tutmaq vərdişi tələb edir. Öz dövlət simvollarına hörmət və sevgi bəslənməsini, öz dövlətinin nailiyyətlərinə görə iftixar hissi keçirilməsini, dövlətin uğursuzluqlarını isə şəxsi faciə kimi yaşamaq səriştəsi tələb edir. Bu səviyyədə “milli” anlamının etnik-millidən fərqli yeni mənası, dövlətlə adekvatlığı ortaya çıxır.

Milli dövlət qurulması və dövlətçilik ideyalarının həyata keçirilməsi və bu proseslərin dönməzliyinin təmin edilməsi xalq qarşısında ən böyük xidmətdir. Bu xidmət milli-tarixi prosesin kəsilməzliyini təmin etmək baxımından yüzlərlə ziyalıların görməli olduğu işin tək-

başına görülməsidir. Çünki milli ədəbiyyatı da, musiqini də, adət-ənənələri də, dini dəyərləri də qoruyub saxlayan, bütöv sağlam bir orqanizm kimi yaşadan milli dövlət qurmaq və dövlətçilik ənənələrini bərpa etmək ziyalılığın ən ali amalıdır.

Milli dövlət quran, dövlətçilik ənənələrimizi bərpa edən siyasi xadim həm də bir ziyalı kimi milli ruhun yaşadılmasında (kəsilməzliyinin təmin olunmasında) hər hansı bir alimdən, şairdən, sənətkardan daha böyük xidmət göstərmiş olur, ziyalılığın ən ali mərtəbəsində dayanır. Və müasir şəraitdə belə böyük və məsuliyyətli missiyanı həyata keçirən Heydər Əliyevə qarşı, onun yeritdiyi strateji kursa qarşı çıxan hər bir kəs əslində birbaşa və ya dolayısı ilə dövlətçiliyə və milli inkişafa zərbə vurduğunu anlamalıdır. Belələri müstəqillik dövründə əldə etdiyimiz ən böyük uğurlardan biri olan ictimai-siyasi stabilliyin həqiqi böyük əhəmiyyətini dərk edə bilmirlər. Vəziyyətə qiymət verərkən, ilk növbədə nöqsanlardan çıxış edir, mövcud problemləri, çatışmamazlıqları ön plana çəkməyə çalışırlar. Lakin unudurlar ki, nöqsanları göstərmək hələ qəhrəmanlıq deyil. Əsas məsələ onların optimal həll yolunu tapmaqdır. Lakin stabilliyi pozmamalıdır şərti ilə. Hər hansı partiya bu nöqsanları düzəltmək üçün yeganə çıxış yolu kimi məhz özünün hakimiyyətə gəlməsini görürsə və bunun üçün stabilliyin pozulmasından çəkinmirsə, guya millətin mənafeyi naminə çalışırkən millətin, dövlətin taleyi ilə oynamaqdan ehtiyatlanmırsa, – bu ağılla xalqın dəstə-

yini qazanmağa ümid bəsləmək açıq-aşkar sadəlövlükdür. Onlar ölkəmizdə həqiqətən ciddi demokratik proseslərin getdiyini ya görmür, ya da hövsələlərini basıb öz fəaliyyətlərini bu proseslərin tempinə uyğunlaşdırıb bilmir, sivil mübarizə metodlarını mənimsəmirlər. Səbr, təmkin, dözümlü əleyhinə çıxan bir sıra müxalif qüvvələr bu sözlərdəki hikməti, görünür, hələ də lazımınca qiymətləndirə bilmirlər. Hətta öz mərhum liderlərinin tez-tez işlətdiyi “zamana ehtiyacı var” ifadəsini də ya qəbul etmir, ya da anlamırlar. Örnək üçün isə uzağa getməyə ehtiyac yoxdur. Heydər Əliyevi böyük siyasi lider kimi səciyyələndirən cəhətlərdən biri də məhz zamanın nəbzini düzgün tutması, hadisələrin öz təbii axarı ilə getməsinə imkan yaratması, onları tələsdirməməsidir. Böyük siyasət obyektiv proseslərə qarşı çıxmaq deyil, lazım gəldikdə hətta bu prosesləri dəstəkləməklə onlara münasib yön verilməsini nəzərdə tutur.

* * *

Millətini sevən, millətə həqiqətən xidmət göstərmək istəyən insanlar öz ixtisasları üzrə, dərindən bildikləri sahələrdə ümumi milli tərəqqi işinə fayda gətirməklə yanaşı, cəmiyyətdəki proseslərə də öz münasibətlərini bildirməyə çalışırlar. Təəssüf ki, bu yeni rodların bir çoxu artıq peşəkar mütəxəssis olmadıqlarını unudurlar. Ona görə də, bir sahədə qazanılmış nüfuzun başqa bir səmtə yönəldilməsi məsələsində çox ehtiyatlı

olmaq lazımdır. Təsadüfi deyildir ki, inkişaf etmiş Qərb ölkələrinin üstünlüklərindən biri burada hər kəsin məhz öz işi ilə məşğul olmasıdır və bu işlərin ümumi mənafe məcrasına yönəldilməsi də peşəkar səviyyədə həyata keçirilir. Buna nail olmaq üçün isə həmin ölkələr böyük demokratik inkişaf yolu keçiblər. Həm də bu inkişaf xaos yox, stabilləşmə şəraitində həyata keçirilib. Belə stabil cəmiyyətdə, hər kəs öz bildiyi işlə məşğul olduqda, peşəkarlıq ön plana keçdikdə ziyalı olmaq, ziyalı olaraq qalmaq, ümummilli mənafeyə xidmət etmək çətin olmur. Cəmiyyət özü hər kəsin kiçik də olsa ziyalı potensialının reallaşdırılmasına imkan yaradır. Demək olar ki, hamı ümumictimai tərəqqi prosesinin iştirakçılmasına çevrilir. Tərəqqiyə qarşı çıxanlar, milli mənafeyə ziyan gətirənlər isə bir qrup tüfeylilər, cinayətkar ünsürlərdir. (Yaxşı cəmiyyət o cəmiyyətdir ki, burada hər kəs öz müsbət əmsalı ilə ümumi işə daxil olur). Bizim də məqsədimiz məhz belə bir cəmiyyət yaratmaqdır. Lakin biz hələ keçid dövründəyik.

Keçid mərhələsində olan cəmiyyətin bir ciddi problemi də budur ki, ümummilli tərəqqinin əsas istiqamətləri hamı tərəfindən kifayət dərəcədə dərk edilmədiyindən, peşəkarlıq çox vaxt arxa plana keçdiyindən, fikir plüralizmini fikir xaosu əvəz etdiyindən, söz fikirdən, ideyadan ayrılıb müstəqil təkbəşinə səyahətə çıxdığından, habelə yeni ictimai təbəqələr hələ kifayət dərəcədə formalaşmadığından və sosial-iqtisadi ukladların spektri həddindən çox rəngarəng olduğundan tərəqqi yolunu

tənəzzül yolundan seçib ayırmaq da çətin olur. Cəmiyyət ifrat dərəcədə siyasiləşir, peşəkar siyasətçilərlə yanaşı öz ixtisası üzrə uğur qazana bilməyən müxtəlif peşə sahibləri də siyasətə qurşanır və siyasət aləmində diletantlardan ibarət olduqca müxtəlif qruplaşmalar ortaya çıxır.

Azərbaycanda son onillik keçid dövrünün bir sıra uğurları və təbəddülatları ilə yanaşı siyasiləşmə meyllərinin ifrat güclənməsi ilə də səciyyələndirilə bilər. Elə bil ki, sovet imperiyası dövründə siyasətdən uzaqlaşdırılmış və azad fikirdən məhrum edilmiş xalq belə bir şans qazanan kimi bu istiqamətdəki boşluğu böyük ehtirasla doldurmağa çalışır.

Lakin bizim müstəqillikdən gözlədiyimiz yalnız söz azadlığı və siyasi alüdəçilik deyildi. Müstəqillik ona görə lazımdır ki, dövlət quruculuğu və sosial təşkilatlanma artıq hansı isə başqa bir qüvvənin deyil, xalqın, millətin öz maraqları istiqamətində yönəldilə bilsin, ümummillə ahəng üstündə köklənsin. Yəni bütün daxili potensial, təbii sərvətlərdən tutmuş intellektual gücə, mədəni-mənəvi dəyərlərə qədər bütün imkanlar elə səfərbər ediləməli və elə istiqamətləndirilməlidir ki, hər bir vətəndaş ümummillə tərəqqi kontekstində öz şəxsi maraqlarını da realizə edə bilsin.

AZƏRBAYCAN DİLİ AZƏRBAYCANÇILIĞIN TƏMƏL DAŞIDIR

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcəyi üçün ən əsas vəsitələrdən biri ana dilimizin, dövlət dilimizin inkişaf etdirilməsidir.

Heydər ƏLİYEV

Heydər Əliyev Azərbaycan dilini bizim ən böyük milli sərvətimiz hesab edir. Təsadüfi deyildir ki, əsrlərin sınağından çıxmış, böyük təzyiqlərə və məhrumiyyətlərə baxmayaraq qorunub saxlanmış və milli mənsubiyyətimizin ən böyük rəmzi və dəlil-sübutu kimi Azərbaycan xalqının bir millət kimi formalaşmasında müstəsna rol oynamış Azərbaycan dili öz həqiqi qiymətini ancaq müstəqillik dövründə ala bilmişdir. Lakin müstəqillik illərində də Azərbaycan dilini yeni sınaqlar gözləyir. Çünki məhz bu dövrdə imperiya buxovlarından azad olmuş Azərbaycanın qapıları bütün dünyaya açılır və gənc bir dövlət möhtəşəm qloballaşma dalğaları ilə üz-üzə gəlir.

Azərbaycan qloballaşma prosesi ilə çox spesifik bir

şəraitdə üzləşdi. XX əsrin son onilliyində imperiya buxovlarından azad olan və siyasi müstəqillik əldə edən Azərbaycan iqtisadi, mədəni, mənəvi sahələrdə də müstəqilləşmək, habelə müstəqil dil siyasəti yeritmək, milli dili inkişaf etdirmək şansı qazandı. Lakin digər tərəfdən, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmaq zərurəti bizi yenidən qapıları açmağa və xarici dillərin (əsasən ingilis dili) təsir dairəsinə düşməyə vadar etdi. Qarşı-qarşıya hərəkət edən milliləşmə və qloballaşma dalğalarının bu rülgənində rus dilinə qarşı yönəlmiş mərkəzdəyişmə qüvvələri səngidi və o da öz donunu dəyişərək hələ tamamilə itirilməmiş mövqelərini yeni amplituda möhkəmləndirməyə başladı.

Ənənəvi beynəlmiləl Bakı öz milliləşmə missiyasını qloballaşma kontekstində həyata keçirmək məcburiyyətində qaldı. Lakin bizcə, burada narahatlıq üçün ciddi əsas yoxdur. Əslində bu proseslərin birgə getməsi, mərkəzəqaçma və mərkəzdənqaçma qüvvələrini bir-birini tarazlaşdırması bir qütbədən başqa qütbə keçmək təhlükəsini aradan qaldırır və dil sahəsində tarazlı siyasət yeridilməsinə şərait yaradır.

Ən mühüm şərt budur ki, ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər şəbəkəsində mövqeyinin möhkəmlənməsi naminə xarici dillərin getdikcə daha çox öyrənilməsi milli dilin unudulması və ya arxa plana keçməsi hesabına deyil, onunla paralel surətdə həyata keçirilsin. Başqa dillər bizdən asılı olmadan, o dillərin öz sahibləri tərəfindən inkişaf etdirilir. Biz onlardan hazır şəkildə

istifadə edirik. Öz dilimizin inkişaf etdirilməsi məsuliyyəti isə bizim üzərimizə düşür. Burada həm də belə bir məqam nəzərə alınmalıdır ki, başqa dillərin imkanlarından istifadə edilməsi səviyyəsi bizim ilkin bilik və təfəkkür səviyyəmizlə məhdudlaşır. Bu baxımdan, təfəkkürün öz ölçülərini, hüdudlarını müəyyən edən milli dilin zənginliyi və üslub rəngarəngliyi bizim xarici dillərdən, həmin dillərdəki fikirlərdən bəhrələnmək imkanlarımızın əsas meyarlarından biridir.

Bütün etnosların, etnik qrupların öz dili var və onlar, ən azı, məişət səviyyəsində ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. Lakin bu dillərin böyük əksəriyyəti bu və ya digər sahələrdə peşəkar fəaliyyətin təminatçısı olan müstəqil dil üslublarını ehtiva edə bilmir və bu, mümkün də deyil. Məhəlli miqyasdan, adi danışiq dilindən çoxaspektli peşəkar dil üslublarını əhatə edən həqiqi böyük dil miqyasına qalxmaq çox az dillərə müyəssər olur. Bunun üçün təkəcə əhalinin sayı və hətta mədəni inkişaf səviyyəsi kifayət deyil. Bunun üçün həm də dövlətçilik ənənəsi lazımdır.

Hər hansı bir xalqın müstəqil dövlətə malik olması və onun dilinin "dövlət dili" elan olunması öz-özlüyündə bu dilin kamillik dərəcəsinə dəlalət etmir. Söhbət ancaq dilin kamilləşməsi üçün açılan imkanlardan, yaradılan şəraitdən gedə bilər. Dilin real inkişaf səviyyəsi aşağıdırsa, millət bu və ya digər fəaliyyət sahələrində ya başqa dillərdən istifadə etmək məcburiyyətində qalır, ya da öz dili öz inkişafı üçün buxova

çevrilir. Tarixdən yaxşı məlumdur ki, bir sıra ölkələr bu və ya digər fəaliyyət sahəsində daha çox inkişaf etmiş və daha əlverişli olan vahid dildən istifadəyə üstünlük vermişlər. Elə ölkələr məlumdur ki, müəyyən tarixi dövrlərdə onların ərazisində dövlət dili bir, elmi dil başqa, poeziya, sənət dili isə başqa bir dil olmuşdur. Orta əsrlərdə bir çox ölkələrdə fars dili poeziya dili kimi, ərəb dili elm dili kimi qəbul olunmuşdur. Qərb intibahından sonra demək olar ki, bütün Avropa ölkələrində latın dili elm dili kimi istifadə edilmişdir. Müasir dövrdə bu funksiyaları ingilis dili öz üzərinə götürmüşdür. Bir çox ölkələr öz dillərini adi danışmaq vasitəsi kimi saxlamaqla təkcə elm sahəsində deyil, dövlət dili kimi də ingilis dilindən istifadə edirlər. Dövlətçiliyin inkişaf səviyyəsi ilə mədəniyyətin bu və ya digər sahəsinin inkişaf səviyyəsi uzlaşmadıqda belə hallar labüddür.

Böyük dil o dil sayılır ki, onun qoynunda bütün peşəkar fəaliyyət sahələri sərbəst inkişaf edə bilsin. Bizim dilimiz əsrlərin sınağından çıxaraq bir sıra istiqamətlərdə peşəkar dil üslublarını ehtiva edə bilmişdir. Ədəbi dilimizin böyük daxili potensialı və zəngin söz ehtiyatı, habelə tarixin ayrı-ayrı dövrlərindəki dövlətçilik ənənəmiz bu gün bizim heç bir başqa dilə müraciət etmədən bütün fəaliyyət sahələrini əhatə edən mükəmməl milli dil səviyyəsinə qalxmağımıza imkan verir. Əsas vəzifə bu imkanın vaxtında reallaşdırılmasıdır.

* * *

Milli dövlət quruculuğunun çox mühüm şərtlərindən biri milli ədəbi dilin zəminində xüsusi rəsmi dil üslubunun formalaşmasıdır. Burada biz aydınlıq üçün "dövlət dili" anlayışının iki fərqli mənasını nəzərə almalıyıq. Hər hansı bir dilin hüquqi aktla "dövlət dili" elan olunması heç də bütün sahələrdə ancaq həmin dildən istifadə olunmasını nəzərdə tutmur. Elmdə, sənətdə, iqtisadiyyatda, ticarətdə, özəl şirkətlərdə insanlar ünsiyyət dili seçməkdə azaddırlar. Söhbət dövlət idarələrindən, rəsmi dövlət tədbirlərindən, rəsmi yazışmalardan gedir. Dövlət dilini bilmək tələbi məcburi akt kimi ancaq dövlət məmurlarına, vəzifəli şəxslərə tətbiq oluna bilər. Lakin onların bilməli olduğu dil necə bir dildir? Azərbaycan dilini bilməyin çox müxtəlif səviyyələri ola bilər. Azərbaycan dilində çox müxtəlif dil üslubları vardır ki, dövlət idarələrində bunlardan birini - rəsmi dil üslubunu xüsusilə mükəmməl bilmək tələb olunur. Məsələn, bədii dili, hətta ümumiyyətlə ədəbi dili çox gözəl bilən bir şəxs, şair və ya yazıçı rəsmi sənədləri tərtib etməkdə çətinlik çəkə bilər. Deməli, bədii dil, elmi dil üslubları ilə yanaşı rəsmi dil üslubunu hamılıqla öyrənməyə böyük ehtiyac var. Bundan sonra biz "dövlət dili" ifadəsini məhz rəsmi dil üslubu mənasında işlədəcəyik. Bu mənada başa düşdükdə dövlət dilini sadəcə elan etməklə iş düzəlmir. Həm də bu dili formalaşdırmaq lazım gəlir.

Daha böyük miqyasda gedən sosial-tarixi prosesin zəruri nəticəsi olaraq Azərbaycanın siyasi müstəqillik əldə etdiyi və dilimizin sözün həqiqi mənasında dövlət dili olmaq şansı qazandığı bir vaxtda başqa sahələr (siyasi, iqtisadi, mədəni-mənəvi və s.) kimi dilimizin də belə məsul rol oynaması üçün hələ tam hazır olmadığı üzə çıxdı. Sovet dövründə - neçə onilliklər ərzində dövlət dili kimi rus dilindən istifadə olunması (hətta hüquqi cəhətdən dövlət dili Azərbaycan dili elan olunduqda da), bütün rəsmi sənədlərin rus dilində yazılması, dövlət idarələrində rəhbər vəzifələrdə çalışan adamların çoxunun rus təhsilli olması dilimizin bir dövlət dili kimi formalaşmasına imkan verməmişdir. Sovet imperiyası daxilində olarkən xarici dövlətlərlə müstəqil münasibətlər yaradılmadığından beynəlxalq əlaqələr, dövlətlərarası münasibətlər üçün spesifik peşəkar dil, milli diplomatik dil də formalaşmamışdır.

Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında Konstitusiyaya formal maddə daxil edilsə də (yeri gəlmişkən o dövr üçün bu özü də böyük nailiyyət idi), xarici siyasətlə yanaşı, daxili idarəetmə sistemində də əsasən rus dilindən istifadə edilirdi. Lakin, bununla belə, bir sıra rəsmi sənədlər, qanunlar, hüquqi aktlar və dövlət rəhbərlərinin məruzə və çıxışları Azərbaycan dilinə tərcümə olunub nəşr edilirdi ki, bu da dilimizdə siyasi, hüquqi üslubların, habelə dəftərxana üslubunun qismən də olsa inkişaf etməsinə kömək edirdi. Lakin bu, az idi. Tərcümə dilin əsl inkişafı üçün tam meydan aç

bilməz. Dil o zaman həqiqətən inkişaf edir ki, mətnlər məhz həmin dildə, yaradıcı təfəkkürlə vəhdətdə yazılmış olsun. Ona görə də, rəsmi sənədlər əvvəlcə rus dilində meydana gəldiyindən, onları bilavasitə rusca oxuyub başa düşmək Azərbaycan dilindəki tərcüməni başa düşməkdən asan idi. Nəticədə hətta rus dilini pis bilənlər də rəsmi sənədlərlə işləyəndə bu dildən istifadə etməyi üstün tuturdular.

Bəli, müstəqillik əldə edilməsi ilə Azərbaycan dilinin həqiqətən dövlət dili kimi, diplomatik dil kimi işlədilməsinə, dəftərxana üslubunun inkişafına real zəmin yaranıb. Lakin bir bədii dil olaraq Azərbaycan dili nə qədər zəngin idisə, bir elmi dil, fəlsəfi dil, siyasət dili olaraq, ən başlıcası isə dövlətçilik dili kimi bir o qədər məhdud idi. Qarşıda böyük bir vəzifə durur. Dövlətçiliyin inkişafı ilə yanaşı dövlət dilini də inkişaf etdirmək. Lakin bu işin öhdəsindən kim gələ bilər? Dilçilər, ədəbiyyatçıları? Xeyr. Söhbət dilin inkişafının başqa aspektindən gedir. Bu işi dövlət adamları, diplomatlar həyata keçirməli idi. Lakin bu sahədə peşəkar kadrlar yox dərəcəsində idi. Bax, belə bir çətin məqamda dilimizin dövlət dili kimi inkişaf etdirilməsi yükünü də Heydər Əliyev öz üzərinə götürüb. Xeyr, biz fərmanları, dilin inkişafı ilə bağlı sərəncamları, ona münbit şərait yaradılmasını nəzərdə tutmurduq. (Baxmayaraq ki, bu istiqamət də Heydər Əliyevin çoxşaxəli qurucu, yaradıcı fəaliyyət sahələri içərisində önəmli yer tutur, bu, ayrıca bir mövzudur. Heydər Əliyevin bu yöndəki fəaliyyəti

Ramiz Mehdiyevin "limizin və dilimizin xilaskarı" məqaləsində, - "Azərbaycan" qəzeti, 19 sentyabr 1996-cı il; Nizami Xudiyevin "Heydər Əliyev və Azərbaycan dili". B., 1997, - kitabında geniş və hərtərəfli işıqlandırılmışdır). Biz diqqəti ancaq bir məqama yönəltmək istəyirik. Dövlət dilini inkişaf etdirmək üçün dövlətçilik təfəkkürü lazım idi. Bu təfəkkür isə ən yüksək səviyyədə Heydər Əliyevin özünə xas idi... Sonrakı illərdə H.Əliyev bu təcrübəni gənc nəslə də öyrətmək, insanların dövlətçilik təfəkkürünü inkişaf etdirmək sahəsində böyük işlər görmüşdür.

Bəziləri Heydər Əliyevin səlis, rəvan nitqinə qibtə ilə, həsədlə yanaşmaqla bərabər, bunu sadəcə olaraq natiqlik məharətinin yüksək səviyyəsi kimi başa düşürlər. Bəziləri Heydər Əliyevin xarici nümayəndə heyətlərilə görüşlərinin, rəsmi tədbirlərdə çıxışlarının televiziya ilə, radio ilə dönə-dönə təkrar olunmasının faydasını tam mənasında başa düşmürlər. Bu çıxışların dövlətçilik təfəkkürünün inkişafı üçün, siyasi mədəniyyətin formalaşdırılması üçün, dövlət dilinin bir dil üslubu kimi yetişməsi və yayılması üçün nə dərəcədə böyük əhəmiyyət daşdığını, bütün əhali üçün böyük bir məktəb, universitet rolunu oynadığını dərk etmirlər. Bəli, çağdaş zamanda tariximizin memarı olan, Azərbaycanda dövlətçilik təfəkkürünün, milli və ictimai-siyasi özünüdərk inkişafında misilsiz xidmətlər göstərən Heydər Əliyev, eyni zamanda siyasət dilinin, milli dövlət

dilinin müstəqil üslub istiqaməti kimi formalaşmasının da əsasını qoymuşdur.

Azərbaycan dili zəngin dildir və Azərbaycanda bəlağətlə danışan gözəl natiqlər çoxdur. Bədii qiraət ustaları, toylarda, məclislərdə, mərasimlərdə çıxış edənlər çoxdur. Lakin rəsmi dövlət dilinin, diplomatik dilin özünəməxsus incəlikləri var... Hər sözə xüsusi diqqət verilməsi, hər sözün hətta yaxın mənalı sözlər içərisindən daha dəqiq seçilib tapılması, incə mətləblərin maksimal bir dəqiqliklə çatdırılması üçün dilin bütün imkanlarının səfərbər edilməsini çoxları ancaq daha mükəmməl dil axtarışı kimi, natiqlik məharətinin nümayiş etdirilməsi kimi izah edirlər. Lakin bu belə deyil. Dilin kamilliyi məqsəd deyil, məqsədə çatmaq üçün vasitədir. İncə mətləblər ancaq mükəmməl dillə çatdırıla bilər.

Biz, əlbəttə, elə hesab etmirik ki, Heydər Əliyev milli dilin inkişaf etdirilməsini, dövlət dilinin bir dil üslubu kimi formalaşdırılmasını qarşısına xüsusi məqsəd qoymuşdur. O, dövlət işini görərkən, dövlətin siyasi xəttini müəyyənləşdirərkən və bu xətti icraçılara, dövlət işçilərinə, xalqa və bütün dünyaya bəyan edərkən, istə-istəməz dili də inkişaf etdirir, dövlət işini yerinə yetirərkən dövlət dilini də xüsusi üslub kimi formalaşdırmış olur və bu mühüm işi ən yüksək səviyyədə şəxsən özü həyata keçirir. Zira düşünən kimdirsə, quran, yaradan kimdirsə, yaradıcı təfəkkürün dəqiq şərh üçün daha mükəmməl dil arayan da məhz həmin adam olmalıdır.

Çünkü dil təfəkkürlə, yaradıcılıqla vəhdətdədir. Və əksinə, dilin imkanları genişləndikcə həmin dildə danışan adamların düşüncə diapazonunun genişlənməsi, siyasi mədəniyyətin artması üçün də yeni imkanlar açılır.

Burada biz başqa bir sualın da cavabını tapmış oluruq. Belə ki, Heydər Əliyevin qeyri-adi natiqlik qabiliyyətinin səbəbini dilçiliyin tərffüatında deyil, dövlətçiliyin inkişaf yollarında axtarmaq lazımdır. Çünki onun təfəkkürü, düşüncələri ən çox bu istiqamətdə köklənmişdir.

Bəli, Heydər Əliyev dilçiliyi də bilir, dilimizin, ədəbiyyatımızın tarixini də, müasir problemlərini də. Bu, əlbəttə, ona daha gözəl danışmağa, yeri gələndə zəngin bədii dil üslubunun böyük imkanlarından bəhrələnməyə imkan verir. Lakin onun natiqliyinin izahı dildə yox, fikirdə axtarılmalıdır. Dil ona görə aydın və səlisdir ki, fikir, ideya aydındır. İdeya ona görə aydındır ki, başqalarından əxz olunmayıb, onun öz şəxsi düşüncəsinin və əməli təcrübəsinin məhsuludur. Digər tərəfdən, dil əməlin və fikrin məhsulu olmaqla yanaşı, həm əməl, həm də fikir üçün ilkin zəruri şərtlərdən biridir, nisbi müstəqil bir hadisə olmaqla özü "böyük bir aləmdir".

İctimai həyatın bütün sahələrinin; iqtisadi, siyasi, hüquqi, mədəni-mənəvi problemlərin dövlətçilik mövqeyindən vahid konseptual şərhinin verilməsi, bütün bu sahələrdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin strateji fəaliyyət proqramlarının bəyan edilməsi bir sıra professional dil üslublarından faydalanmış, lakin özü müstəqil bir dil

üslubu kimi hələ indi qərarlaşan milli dövlət dilinin formalaşmasını tələb edir. Beynəlxalq maraqlar sistemindeki labirintlərdən ustalıqla, ehmalca keçmək, milli mənafeyin konturlarını incə ştrixlərlə cızmaq hər sözün yüz ölçülüb, bir biçilməsini tələb edir. Dövlətin, millətin mənafeyini, marağını, onunla bir müstəvidə olan başqa maraqlara toxunmadan ifadə edə bilmək iynə gözündən sap keçirmək qədər çətinidir. Burada fikirlərin incə-mürəkkəb quruluşu sözün, cümlənin də incə-mürəkkəb quruluşunu tələb edir. Hər hansı yonulmamış fikir, qaba söz sonradan qarşısı alınması çox çətin olan problemlər törədə bilər.

Siyasətdə səhv edib üzr istəmək olmaz. Burada hər şey zəncirvari reaksiya kimidir. Bir səhvdən onlarca səhv doğulur. Bəs belə məsul və incə siyasi mövqeləri şərh etmək hər hansı bir milli dilin imkanları çərçivəsindədirmi? Xeyr. Bunun üçün zəngin ədəbi dil mənbəyi, bədii və elmi dil vərdişləri olmalıdır. Məhz həmin dildə yaradılan fəlsəfi, ictimai-siyasi fikir ənənələri olmalıdır. Diplomantik ənənələr olmalıdır. Bir çox xalqların dilləri bu tələblərə cavab vermədiyindən dövlət dili kimi ingilis, fransız, ispan, rus dillərini seçiblər. Lakin nə yaxşı ki, Azərbaycan dili bütün bu tələblərə cavab verir. Daha doğrusu, onun böyük potensialı buna imkan verir və o artıq "dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmuşdur" (Heydər Əliyev).

Lakin millət öz poeziyası, ədəbiyyatı, hətta elmi ilə nə qədər qabağa getsə də, onun dövlətçilik təcrübəsi

yoxdursa, deməli milli dövlət dili də hələ formalaşmayıb. Yaxşı bələdçilər, yol açanlar olmazsa, dövlətçiliyin və milli dövlət dilinin formalaşması prosesi çox uzun sürə bilər. Yalnız milli dövlətçilik ənənələrimizin tarixinə yaxşı bələd olan və irəlicədən, neçə onilliklər ərzində başqa bir dövlətin tərkibində müasir dövlətçilik təcrübəsini mənimsəmiş olan yaradıcı dövlət xadimi qısa bir tarixi dövrdə müstəqil milli dövlət formalaşdırmağa nail ola bilərdi. Təsadüfi deyil ki, məhz Heydər Əliyev bu vəzifəni qısa bir müddətdə çox böyük uğurla həyata keçirdi və rəsmi dövlət dilinin inkişaf etdirilməsi işini də dövlətçiliyin atributlarından biri kimi ön plana çəkdi.

Bu gün dilimizin inkişafının əsas qarantı dövlətimizdir. Lakin dünya dilləri arasında həm tarixilik, həm də müasirlik baxımından olduqca önəmli yer tutan türk dili və onun ən çox inkişaf etmiş qollarından biri olan Azərbaycan dili də, öz növbəsində, dövlət müstəqilliyimizin mühüm qarantlarından biridir.

MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR VƏ MÜASİRLİK

Məqsədimiz xalqımızın mənəviyyatını qorumaq və zənginləşdirməkdir.

Heydər ƏLİYEV

Müstəqillik əldə etmiş, öz xarici və daxili siyasətini öz milli mənafeələrinə, ümumxalq, ümumdövlət mənafeyinə uyğun olaraq qurmaq imkanı qazanmış xalq, heç şübhəsiz, birinci növbədə əhalinin təhlükəsizliyi və maddi təminatı ilə yanaşı, onun öz dilini, milli mədəniyyətini, adət-ənənələrini və s. inkişaf etdirməsinə – *özünə qayıtmasına* da şərait yaratmağa çalışır. Lakin bu işi görməyə budaqdan deyil, kökdən, gövdədən başlamaq lazımdır. İlk növbədə dövlətçiliyi möhkəmləndirmədən, xarici ölkələrlə münasibətləri ümumbəşəri dəyərlər və beynəlxalq normalar əsasında quraraq dünya birliyinə bərabər hüquqlu üzv kimi daxil olmadan, yeni iqtisadi münasibətlərə keçid strategiyasını müəyyənləşdirmədən, hər şeydən öncə milli mədəniyyəti, milli dili və s. inkişaf etdirmək mövqeyi real ictimai tərəqqi

üçün təməl ola bilməz. İlk növbədə özünü məhz özünəməxsus, spesifik, fərqləndirici əlamətlərlə təsdiq etmək, özünü başqa millətlərə qarşı qoymağa çalışmaq və onlardan üstün olduğunu (hətta bu, doğrudan da belədirsə) isbata yetirmək cəhdləri olduqca ziyanlı nəticələrə gətirə bilər. Həm də təkcə başqa xalqların buna münasibəti, beynəlxalq siyasət mülahizələri baxımından deyil, daha çox dərəcədə daxili siyasətin ahəngdarlığı, insani dəyərlərin düzgün qiymətləndirilməsi və istifadə olunması, ümumbəşəri dəyərlərin prioritetliyinin qorunub saxlanması baxımından millətçilik meyillərinin ön plana keçməsi yolverilməz haldır. Belə ki, insanın məğzini təşkil edən bir sıra keyfiyyətlər, ilk növbədə intellekt və əmək, milliliyin deyil, ümumbəşəriyyətin atributlarıdır. Fərqli xüsusiyyətlər, milli cəhətlər də ancaq möhkəm təməl üzərində, ümumbəşəri dayaqalara söykənərək inkişaf etdirilə bilər.

Keçid dövründə, böyük ictimai təbəddülatlar dövründə, imperiya buxovlarından yenidən azad olaraq müstəqillik əldə etmiş xalqda milli hisslərin aktivləşməsi təbii haldır. Üstəlik başqa bir dövlət tərəfindən qatı millətçi ideologiyanın təsiri ilə istəmədən müharibəyə cəlb olunan, ərazisinə, əhalisinə qəsd olunan bir xalqda milli hisslərin inkişafı öz normal axarından çıxır, yatağına sığmır. Lakin hələ hissiyat səviyyəsindən yüksəyə qalxmamış, milli ideya kimi formalaşmamış, milli dövlətçilik prizmasında sınıraq siyasi və iqtisadi düşüncə ilə çulğalaşmamış onun faydası çox az ola bilər.

Millətçilik əsasən iki müxtəlif formada təzahür edir. Birincisi, ənənəvi mənada, bir millətin başqa millətlərə nisbətən öz üstünlüyünü iddia etməsi və başqa millət nümayəndələrinin hər hansı formada sıxışdırılması şəklində. Tək-tək fərdi xarakterli halları və stress məqamlarını çıxarmaqla belə millətçilik Azərbaycanla heç vaxt olmayıb, həm də nəinki dövlət səviyyəsində, heç az-çox dərəcədə təşkil olunmuş ictimai hərəkət, üstün əhvali-ruhiyyə şəklində də olmayıb. İkincisi, dövlətin inkişaf strategiyasında, fəaliyyət proqramında bəsit millətçilik mövqeyinin iqtisadi, siyasi və s. amilləri üstələməsi şəklində. Bu meyil, yuxarıda artıq qeyd etdiyimiz kimi, müstəqilliyin ilk illərində, dövlətçiliyi möhkəmləndirmək strategiyasının olmadığı, əsil milli ideologiyanın düzgün anlaşılmadığı dövrdə üstünlük təşkil edirdi.

* * *

Artıq qərarlaşmış sosial duruma malik Qərbi ölkələrində dinin özünəməxsus yeri vardır; din dövlət işlərinə qarışmır, siyasi və iqtisadi həyata, elm, təhsil və mədəniyyətə fəal müdaxilə etmir və dövlət də dinin nisbi müstəqilliyini təmin edir, ona müəyyən muxtariyyət verir. İctimai-siyasi həyatın öz qayda-qanunu olur, din isə ancaq insanların fərdi mənəvi aləmində, həm də könüllü olaraq yer tutur. İnsan mənəviyyatında da dini hissin ayrıca bir qüvvəsi olur və onun siyasi və hüquqi

şüurla, elmi dünyagörüşü ilə qarışmasına imkan daxilində yol verilmir. Düzdür, bu ölkələrdə də, bəzən din dünyagörüşü vasitəsilə böyük siyasətə təsir edir, lakin bu, xüsusi bir məsələdir. Ümumiyyətlə götürüldükdə isə din nəinki hüquq və siyasət müstəvilərindən kənar qalır, həm də çox vaxt öz üzərinə ideoloji missiya da götürür. Dinin aktiv ideoloji rolu, siyasətə və dövlət işlərinə fəal müdaxilə etməsi bu ölkələr üçün artıq tarixə çevrilmişdir. Lakin tarixdən yaxşı ki, silinməmişdir və tarixin dərsləri nəzərə alınmalıdır. Bundan hələ sosial-iqtisadi inkişafın nisbətən aşağı pilləsində olan bir sıra Şərqlə ölkələri də özü üçün nəticə çıxarmalıdır. Yəni bu gün daha çox dərəcədə islamın siyasi don geyməsindən, ideologiyaya çevrilməsindən ehtiyat edən Qərblə politoloqları öz tarixlərini vərəqləyib müəyyən dövrlərdə xristianlığın siyasətə və dövlət işlərinə necə aktiv müdaxilə etdiyini yada salsalar, onda təkcə “islam təhlükəsindən”, “islam fundamentalizmindən” deyil, ümumiyyətlə dinlərin ideologiyaya çevrilməsi təhlükəsindən danışırlar. Belə ki, xristian dini indi də siyasi səhnədən tam çəkilməmişdir (Şimali İrlandiyadakı hadisələr və s.). Hindistada, Yaponiyada və s. dini təriqətlərin siyasətə müdaxiləsi də bu qəbildəndir.

Din cəmiyyət üçün yox, insan üçündür. Ayrıca götürülmüş hər bir insanın düzgün mənəvi-əxlaqi meyarlar seçə bilməsi, digər insanlara münasibətdə yüksək mənəvi prinsiplərdən çıxış etməsi sahəsində dinin rolu əvəzsizdir.

Dinin sosial təşkili, dini institutların (sosial qurumların) yaradılması ancaq dini ideyaların təbliğ olunması, dindarlara öz dini biliklərini zənginləşdirmək, Allahla ünsiyyətdə olmaq, dua etmək, mənəviyyatını təkmilləşdirmək və s. üçün şərait yaradılmasına xidmət edir. Həmin sosial institutların, dini məbədlərin və s. fəaliyyətini təmin etmək üçün peşəkar din xadimləri, ruhanilər hazırlanıb yetişdirilir, bu məqsədlə müxtəlif səviyyəli dini məktəblər fəaliyyət göstərir.

Dini sosial qurumlar cəmiyyətin mikrostrukturunda miqyasca kiçik yer tutsalar da, müəyyən müstəqilliyə, avtonomiyaya malikdirlər. Konstitusiyada da təsbit olunduğu kimi din ilə dövlət bir-birindən ayrıdır. Lakin bu ayrılıq ancaq hüquq münasibətində mütləq xarakter daşıyır. Siyasət və ideologiya müstəvisində bu ayrılığın mütləqləşdirilməsi mümkün deyil. Siyasətə məşğul olan, ideoloji konsepsiyalar hazırlayan adamlar, millət vəkilləri və s. bu və ya digər dinə qulluq etməsindən və ya ümumiyyətlə dinə münasibətindən asılı olaraq müxtəlif mövqelərdə dura bilərlər. Başqa sözlə, din siyasətə müstəqil sosial subyekt kimi deyil, siyasətin formalaşmasında iştirak edən şəxslərin dünyagörüşü vasitəsilə təsir göstərə bilər.

Bununla belə, müasir dövrdə də din bəzən ideologiyaya çevrilir və siyasətdə aparıcı rol oynayır. Son dövrlərdə islam dini də bu missiya ilə çıxış edir. İranda və Əfqanıstanda baş verən hadisələr buna ən yaxşı misaldır. Azərbaycanda da islam dini ilə bağlı təbliğat

bəzən öz əsas vəzifəsindən uzaqlaşaraq ideya-siyasi yön almağa təşəbbüs göstərir. İndi ədəbi-bədii fikir sahiblərinin, jurnalistlərin ən çox meyl etdikləri “ideoloji modellər” XX əsrin əvvəllərində türk ideoloqları və müsavətçilərin irəli sürdüyü “türkcülük, islamçılıq, müsairlik” şüarının müxtəlif modifikasiyalarından ibarətdir. Və bunların hamısında “islamçılıq”, “islamlaşmaq” və s. mərkəzi yerlərdən birini tutur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra xalqın sovet ideologiyasının təsiri ilə icbari yolla imtina etmiş olduğu dini dəyərləri qaytarmaq təşəbbüsü, heç şübhəsiz, təqdirəlayiq bir hadisədir. Həm də nəzərə alsaq ki, islam bizim üçün əsrlər boyu təkcə əqidə deyil, həm də əxlaq, adət-ənənə, hətta düşüncə tərzinin formalaşmasının mühüm mənbələrindən biri olub, ona qayıtmağın bizim üçün necə dəyərli bir hadisə olduğunu təsəvvür etmək çətin deyildir. Məhz buna görədir ki, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev dinin mənəviyyatda rolunun artmasını ölkəmizin inkişaf strategiyasının mühüm istiqamətlərindən biri hesab edir: “Heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacaq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq”.

Bəziləri millətlə dinin müxtəlifliyinə istinad edərək bunlar arasında ancaq fərqi görməyə çalışırlar. Halbuki din millətin və inkişafına da müəyyən təsir göstərir. Böyük alman filosofu və tarixçisi İ.Q.Herder hələ XVIII əsrdə “Bəşər tarixinin fəlsəfəsinə dair ideyalar” kitabında yazırdı ki, türklərin hətta zahiri gözəlliyinin art-

masında da islam dininin böyük rolu olmuşdur. Bizcə, Azərbaycanda neçə əsrlərdən bəri yaşayan xalqların ümumi mənəviyyat, adət-ənənə və həyat tərzini sayəsində vahid “azərbaycanlı” adı altında birləşməsinə islam dininin rolu az olmamışdır.

Bütün bunlar müasir Azərbaycan milli şüurunda, ictimai psixologiyasında dinin həqiqətən mühüm yerlərdən birini tutduğunu göstərir. Bəs onda dinin fəal siyasi və ideoloji mövqeyi nəyə görə yolverilməz hesab olunur? İlk növbədə ona görə ki, hər şey, hətta ən yaxşı şey də, öz yerində olanda gözəldir.

Azərbaycan artıq öz strateji yolunu seçmişdir və psevdodini təlimlərin dinin nüfuzundan istifadə edərək, din bayrağı altında siyasətə müdaxilə etmək təhlükəsi Konstitusiyaya səviyyəsində, hüquqi yolla aradan götürülmüşdür. Bəs onda belə təşəbbüslərin qorxulu cəhəti nədən ibarətdir? Qorxulu cəhət əsl dinin psevdodini təlimlərlə, ideoloji məzmunla əvəz olunması və dinin öz həqiqi miqyasından uzaqlaşmasıdır. Biz dinin ideoloji aktivliyindən, siyasi müdaxiləsindən və s. yox, əksinə dini itirməkdən qorxuruq. Çünki sovet dövründə hər cür dinin inkar olunması insanların mənəviyyatında bir boşluq yaratmışdı və kommunist rejiminin uğursuzluğunun səbəblərindən biri cəmiyyət miqyasında mükəmməl ideoloji sistem yaratmaqla yanaşı, fərdi mənəvi aləmdəki boşluğa dini əvəz edə biləcək layiqli alternativ tapa bilməməsi idi. İndi din aşkar şəkildə inkar

olunmasa da, bu boşluğu həqiqi dindən kənar fanatizm, xurafat, psevdodini məzmunla doldurmaq təşəbbüsü daha ağır nəticələr verə bilər.

Bir daha yada salmaq istərdik ki, dinin əsl məramı insan mənəviyyatını ülvəi duyğularla zənginləşdirməkdir. Din fərdi mənəviyyatı yaddan çıxarıb sosial qurumlar, təsisatlarla məşğul olduqda o, dinlikdən çıxır, başqa bir şeyə çevrilir. İnsanlar isə yenə də dinə möhtac qalırlar.

Xüsusən kommunist ideologiyasından imtina etmiş bir xalq bu boşluğun yerini nə iləsə doldurmağa ehtiyac hiss etdiyi bir vaxtda dinçilik də, millətçilik də, Qərbçilik də və hətta bazar iqtisadiyyatına sürətli keçidin təsiri ilə baş alıb gedən "alver psixologiyası" da ideologiyada mərkəzi yer tutmaq iddiasında ola bilər. Və bu problem ciddi surətdə tədqiq olunmalıdır.

Bəs əslində din ideologiyasının strukturuna daxil olmalıdırmı və əgər olmalıdırsa, burada nə kimi yer tutmalıdır? Bizcə, ideologiya ayrıca fərdlərin ruhu, mənəviyyatı haqqında yox, cəmiyyətin siyasi təşkili, optimal siyasi-iqtisadi strukturu və ictimai həyatda mədəni-mənəvi meyarlar haqqında təlim, ideyalar sistemi olduğundan burada nə din, nə də milli spesifiklik mərkəzi yer tuta bilməz. Din və millətlə əlaqə əsasən sonrakı mərhələdə – ictimai müstəvidən fərdi müstəviyə keçəndə ortaya çıxır. Cəmiyyətin elə təşkilatı strukturu, elə ictimai dəyərlər və meyarlar sistemi optimal sayıla

bilər ki, şəxsi mənafe ilə ictimai mənafe, əxlaqla hüquq arasında ciddi ziddiyət ortaya çıxmasın, insanların vicdan azadlığı hər hansı formada məhdudlaşdırılmasın. Bu baxımdan dövlət siyasəti və hüquq normaları, qanun məcəllələri işlənilib hazırlanarkən onların əhalinin dini və milli hissləri ilə uzlaşması, ahəngdarlığı məsələsi nəzərə alınmalıdır. Xüsusən islam dininin özünəməxsus hüquq sistemi (müsəlman hüququ – şəriət) olduğundan bizim ölkədə ilk növbədə dünyəvi prinsiplər əsasında hazırlanan hüquq normaları və qanunlar şəbəkəsi müəyyən-ləşərkən şəriətin də imkan daxilində nəzərə alınması və əmələ gələn uyğunsuzluqların, ziddiyətlərin minimuma endirilməsi vacib şərtlərdən biridir. Yəni cəmiyyətin inkişaf strategiyası, sosial ideal elə seçilməlidir ki, o, adamların mənəvi ideali və əqidəsi ilə ahəngdar ola bilsin. Lakin burada yeganə məqbul metod – deduktiv metoddur. Adamların hər birinin istək və arzularının, şəxsi mənafeələrin, dini və milli hisslərin toplanmasından cəmiyyətin optimal modeli hasil ola bilməz. Əksinə, ümumi ictimai inkişaf qanunauyğunluqlarının öyrənilməsindən hasil edilən cəmiyyət modeli, sosial ideal və ona çatmaq üçün həyata keçirilən siyasi, iqtisadi və hüquqi islahatlar sistemi ilkin olaraq müəyyənləşdirilir və bu modelin, islahatların hər bir adamın həyatında öz əksini necə tapması sonrakı mərhələdə ortaya çıxır. Sosial idealın düzgün seçilib-seçilməməsi də məhz bu sonrakı mərhələdə aydınlaşır. Unutmaq olmaz ki, təbiətdə olduğu kimi, cəmiyyətdə də həqiqətin başlıca meyarı prak-

tikadır. Sosial nəzəriyyələrin həqiqiliyi və pozitivliyi ancaq ictimai praktika ilə təsdiq olunur və deməli, nəzəriyyə ictimai gerçəkliyin tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Ona görə də ən mühüm şərtlərdən biri istifadə olunan bu və ya digər ideyasiyasi sistemin dinamikliyi, mütəhərriqliyidir. İdeologiya insanların şəxsi həyatına hansı istiqamətdə təsir etməsindən asılı olaraq müntəzəm sürətdə özünü təkmilləşdirməlidir. Və ya plüralizm şəraitində hansı ideologiya son nəticədə insana daha yaxşı xidmət edirsə, parlament də, dövlət də ona üstünlük verməlidir.

Hər hansı bir ölkənin daxili siyasətindən doğan, öz vətəndaşlarına yönəldilmiş ideoloji kursla ölkənin xarici siyasətinə, digər ölkələrlə qarşılıqlı əlaqəsinə istiqamət verən ideoloji kurs arasında bir uyğunluq, qarşılıqlı tamamlama olmalıdır. Əsas məsələ sosial idealın və inkişaf strategiyasının məlum olması və onlardan irəli gələn xarici siyasət kursunun düzgün seçilməsidir. Beynəlxalq vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar xarici siyasətdə hər dəfə dəyişiklik edilərkən ideoloji kursa uyğunluq şərtləri mütləq nəzərə alınmalıdır.

Beləliklə, milli ideologiyanın üzərinə düşən bir vəzifə daxili və xarici siyasətin ortaq məxrəcə gətirilməsi, dövlətin hər iki istiqamətdə ahəngdar fəaliyyəti üçün zəmin hazırlanmasıdır. Burada ideologiyanın milli-fəlsəfi fikirlə əlaqədar olması və dövlət idarəçiliyinin elmə və ictimai fikrə söykənməsi də mühüm şərtədir. İctimai fikrin formalaşmasında dini şüur, əxlaq və adət-ənənə

ilə yanaşı, bədii ədəbiyyat, teatr, kino və incəsənətin digər növlərinin də iştirak etdiyi nəzərə alınmalıdır. Bu məsələdə kütləvi informasiya vasitələrinin də üzərinə böyük yük düşür. Müasir qloballaşma və demokratiya şəraitində informasiya dövlətin nəzarətindən kənara çıxdığından, milli ideologiya prinsipinə əməl edilməsi və onun yad ünsürlərdən qorunması vəzifəsi bütün ictimaiyyətin, hər bir vətəndaşın üzərinə düşür.

Azərbaycanda milli ideologiyanın əsas aspektləri müəyyənləşdirildəndən sonra qarşıda duran başlıca vəzifə bu müxtəlif sahələr arasında daxili əlaqəni üzə çıxarmaq, ideologiyanın bütöv, mükəmməl sistem kimi formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bu vəzifənin həyata keçirilməsində əsas birləşdirici amillərdən biri dildir. Təsədüfi deyildir ki, cənab Heydər Əliyev "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərmanda dilin ictimai mahiyyətinə, sintetik funksiyasına böyük önəm vermişdir. Azərbaycan dili həm azərbaycançılıq konsepsiyasında, özünüdərk prosesində mərkəzi yer tutmaqla, həm də müxtəlif tarixi mərhələlər arasında körpü rolunu oynamaqla milli ideologiyanın formalaşmasında fəal iştirak edir. Mənəviyyatımızın ən etibarlı daşıyıcısı olan şifahi xalq ədəbiyyatı da, milli-fəlsəfi fikir də dilə sıx bağlı olduğundan Azərbaycan dilinə və yeni əlifbaya keçidlə əlaqədar məsələlərə xüsusi diqqət verilməsi eyni zamanda milli ideologiyanın inkişafına xidmət edən addımlar kimi qiymətləndirilməlidir.

Bəli, Prezident Heydər Əliyev ideologiyanın formalaşdırılması və mütəşəkkil şəkildə həyata keçirilməsinə böyük önəm verir: "Bizim milli ideologiyamızın konsepsiyası olmalıdır. Şübhəsiz ki, bu konsepsiya tarixi keçmişimizin, milli, mədəni, dini ənənələrimiz üzərində qurulmalıdır. Biz XX əsrdə cürbəcür mərhələlərdən keçdik, ayrı-ayrı ideologiyaların təsiri altında qaldıq. İndi xalqımız hər cəhətdən azaddır. Ona görə də lazımdır ki, ümumiyyətlə, düşünən beyinlərimiz, alimlərimiz və o cümlədən, təhsil sahəsində çalışan müəllim ordusu milli ideologiyamızın formalaşması üçün öz fəaliyyətini göstərsin. Bu ideologiyayı qurmaq, yaratmaq, təşkil etmək, eyni zamanda əməli surətdə həyata keçirmək lazımdır." (*Heydər Əliyev*).

* * *

İnsanın mənəviyyəti, bir tərəfdən, genetik əsaslara malik olsa da, əsasən sosial-mənəvi mühitin təsiri ilə formalaşır. Burada cəmiyyətin mədəni-mənəvi həyatı, insanın yetişdiyi mühitin kulturoloji aspektləri mühüm rol oynayır.

İnsanın formalaşdığı ictimai mühit mövcud dəyərlər sistemi, sosial və hüquqi normalar, mövcud dövlət quruluşu, iqtisadi münasibətlər, ailə münasibətləri, təhsil sistemi və s. bu kimi elementlərin sintezindən ibarətdir. Mədəni-mənəvi mühit isə cəmiyyətin müvafiq rakursu ilə yanaşı əvvəlki nəsillərdən qalmış sənət əsər-

ləri, xüsusən, bədii ədəbiyyat və kinonun təsiri ilə formalaşır. Bütün bunlar insanların bir mütəxəssis və bir vətəndaş kimi yetişməsində mühüm rol oynayır.

Fiziki-bioloji ekologiyada olduğu kimi sosial-mənəvi ekologiyada da böhran baş verə bilər. Ona görə də sosial-mənəvi mühitin saflığının qorunması dövrün global problemlərindən biridir. Bayağı mədəniyyətin ayaq açıb yeridiyi, xarici ölkələrdən milli-mənəvi mühitimizə yabançı olan təsirlərinin gücləndiyi bir vaxtda sosial-mənəvi ekologiyanın problemlərini öyrənmək və lazım gəldikdə həyəcan təbili çalmaq lazımdır.

Bu gün mədəni-mənəvi köklərimizə qayıdış istiqamətində, milli mənsubiyyətin təkcə formal surətdə deyil, həm də məzmun baxımından təsbit olunması uğrunda aparılan mübarizə həm də elmi-nəzəri əsaslara malik olmalıdır. Xüsusən televiziyanın, mətbuatın milli mənəviyyətə yad elementlərlə dolduğu bir vaxtda mənəvi mühitin qorunması problemi çox aktualdır. Burada milli özünüdərk prosesi ilə özünü qoruma instinktinin vəhdətindən çıxış etmək lazımdır. İnstinkt əsasən psixik-bioloji anlayış olsa da biz burada sosial instinktdən bəhs edirik. Yəni ictimai həyatımıza kənardan daxil olan yad təsirlərdən qorunmaq üçün bu gün gənclərimizdə sosial özünümüdafiə instinkti formalaşdırılmalıdır.

* * *

Həm fərdi, həm də ictimai həyatın strukturunda ümumbəşəri dəyərlərlə yanaşı milli-mənəvi dəyərlər də mühüm yer tutur. Milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün insanlara və bütün cəmiyyətlərə xas olan cəhətlər ilk növbədə iqtisadi və intellektual aspektləri əhatə edir. Öz cismani varlığını təkrar istehsal etmək, təsərrüfat fəaliyyətlərini qurmaq, sənayeni inkişaf etdirmək və bunun üçün yeni-yeni texniki vasitələr icad etmək, təbiətin qanunlarını öyrənmək və onlardan istifadə etmək sahəsində insanların maraqları əsasən üst-üstə düşür. Yəni burada insan-insan münasibətindən daha çox, insan-təbiət münasibətindən söhbət gedir. Maddi dünyaya, təbiətə münasibətdə bütün insanlar milli mənsubiyyətindən asılı olmadan eyni mövqedə dururlar. Düzdür, burada da müxtəlif dövrlərdə müxtəlif xalqların fəaliyyətləri tam üst-üstə düşmür. Təbiətə münasibətdə də pragmatiklik, eqoizm, şairanəlik və s. müxtəlif mövqelər ola bilər. Ayrı-ayrı adamlar və hətta bəlkə bütöv millətlər də bu baxımdan fərqlənə bilərlər. Məsələn, Novruz Bayramı əslində insanların təbiətə münasibətini ifadə edir. Lakin müəyyən xalqlarda bu münasibət özünü daha qabarıq göstərir və daha çox ənənəyə çevrilmişdir. Ümumiyyətlə, ənənələrin bir qismi insanların hələ təbiətdən tam ayrılmadıqları dövrdən başlanır və insanla təbiətin vəhdətini ifadə edir. Digər qisim ənənələr insan özünü təbiətdən ayırdıqdan sonra ona olan şüurlu münasibəti (minnətdarlıq hissi və s.) ifadə edir.

Lakin millilik daha çox dərəcədə insanların öz aralarındakı münasibətlərdə üzə çıxır. Bu da ən çox əxlaq sferasını əhatə edir.

Din insanlar arasındakı münasibəti deyil, insanla Allah arasındakı münasibəti ifadə etdiyindən, o da milliliyin fəvqündə dayanır. Dini duyğular daha çox dərəcədə insanın təbiətə münasibətinin davamı kimi ortaya çıxır. Dində insan özü ilə təbiət, özü ilə dünya arasında vəhdət axtarır.

Millilik tarixən eyni təbii mühitdə, eyni ictimai-iqtisadi şəraitdə formalaşmış olan insanların öz aralarındakı münasibətlərin ənənəviləşmiş məqamlarını əhatə edir. İnsanlar arasında əlaqə və ünsiyyətin ardıcıl, müntəzəm xarakter daşması vahid ünsiyyət vasitələrindən istifadə olunmasını tələb edir. Ünsiyyət dedikdə biz yalnız dili deyil, insanlar arasında əlaqənin bütün formalarını nəzərdə tuturuq.

Əlbəttə, etnik-milli xüsusiyyətlər qısa müddətdə, birdən-birə formalaşmır. Əsrlər boyu davam edən ənənəviləşən, qərarlaşan ünsiyyət formaları tədricən cəmiyyətdə stabil sosial normalar, əxlaqi və estetik meyarlar sistemi yaradır və düşüncə tərzinin özünə də təsir edir. Əvvəlki nəsillərin həyat təzi və qiymətləndirmə meyarları bilavasitə ötürülməklə yanaşı, bədii ədəbiyyat və incəsənət vasitəsi ilə də yeni nəsllə çatdırılır. Nəticədə milli varislik müxtəlif kanallar və vasitələrlə təmin edilir.

İnsan müəyyən milli-mənəvi dəyərlər sistemində formalaşdıqdan sonra başqa bir mühitə düşərsə, onunla

mühit arasında ziddiyyətlər yaranması qaçılmazdır. Belə ki, hər bir insanın fərdi-mənəvi aləmi adekvat ictimai mühit tələb edir. Yalnız bu zaman insanla cəmiyyət arasında harmoniya mümkündür.

İnsanın başqa, ona yad olan mədəni-mənəvi mühitə adaptasiya olunması yalnız onun milli-mənəvi köklərdən ayrılması sayəsində mümkündür. Köklü, əsil-nəcabətli, milli mənsubiyyəti şübhə doğurmayan insanlar başqa mühitlərə tezliklə uyğunlaşa bilməzlər. Ancaq milli siması olmayanlar üçün istənilən ictimai, mədəni-mənəvi mühit eyni dərəcədə məqbuldur.

Bu gün milli özünüdərk problemi həm də ona görə aktualdır ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra xalqımız öz milli-mənəvi köklərinə qayıtmağa, öz milli mentalitetinə adekvat olan həyat tərzini qurmağa çalışır. Lakin buna nail olmaq üçün ilk növbədə əsrlərdən və nəsillərdən bizə miras qalmış milli sərvətlərimizi qoruyub saxlamağı və onları dəyərləndirməyi bacarmalıyıq. Milli varlığımız üçün təhlükələr isə çoxdur. Ona görə də biz bu sahədəki problemləri üzə çıxarmalı və çıxış yollarını göstərməyə çalışmalıyıq.

AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MİLLİ-FƏLSƏFİ FİKİR

Bizim milli ideologiyamızın konsepsiyası olmalıdır.

Heydər ƏLİYEV

Milli fəlsəfi fikir dövlətçiliyin təməl daşlarından biridir. Özünü dərk etməyən xalqın Vətən ideali ola bilməz.

Torpaq, ərazi o zaman vətənə çevrilir ki, o milli ideyanın maddi təzahürlərinə çevrilmiş olsun.

Empirik bilik və ibtidai duyğu səviyyəsindəki vətəndaşlıq və vətən sevgisi dayanıqlı ola bilməz. İnsan öz ölkəsinin sərhədlərini aşaraq xarici ölkələrə səfər edərkən ya şüurlu, ya da təkdəlşüür səviyyəsində öz yetişişi mühitlə yeni gördükləri arasında müqayisələr aparır. Müqayisə apara bilmək, özünü məhz öz ölkəsi timsalında fərqləndirə bilmək üçün, heç şübhəsiz, əvvəlcə milli Məni, Vətəni həm duyğu, həm də təfəkkür səviyyəsində tanımaq tələb olunur. Özündən (öz ölkəsindən) ayrılmaq, başqa diyar, başqa ölkə ilə tanışlıq duyğu səviyyəsində bir nisgil, vətən həsrəti yaradırsa,

təfəkkür səviyyəsində özünə kənardan baxmaq şansı verməklə özünüdərk üçün obyektiv şərait yaratmış olur.

Əks halda, doğma və yadı fərqləndirmək, sənə məxsus olanı başqalarına məxsus olandan ayırmaq mümkün olmaz. Təəssüf ki, əksər adamlar özünü (öz milli varlığını) ya heç fərqləndirə bilmir, ya da ancaq duyğu səviyyəsində fərqləndirir. Öz ölkəsi üçün darıxır, vətənini sevir, lakin bunun səbəbini dərk etmir. Öz ölkəsi, öz xalqı üçün nə isə etmək istəyir, lakin məhz nə etməli olduğunu bilmir. Əlbəttə, kimə isə elə gəlir ki, bilir. Lakin bilmədiyini dərk etmək guya bildiyini zənn etməkdən irəlidir. Çünki müxtəlif adamların ayrı-ayrılıqda, öz ağı, öz vətən təsəvvürləri əsasında göstərdikləri fəaliyyət vahid bir istiqamətə yönəlməyərək bir-birinin üzərinə toplanmaq əvəzinə, çox vaxt bir-birinə qarşı dayanır.

Dərk olunmuş vətənpərvərlik, təbii ki, daha dayanıqlı və daha faydalı olur. Vətəni, xalqı, milləti sevərəkdən və bəzən hətta məhz sevdininə görə ona ziyan da vurmaq mümkündür. Vətənin, millətin nə ilə fərqləndiyini bilmədikdə, onun rasionel simasını görmədikdə, onun mənafeyini dərk etmədikdə, sadəcə sevgi notları üzərindəki fəaliyyətin fayda gətirmək şansı ziyan gətirmək şansına bərabər olur.

Vətənə şüurlu sevgi, milli özünüdərk və fərdi fəaliyyətlərin bu kontekstə salınması tələbi hər bir adamın üzərinə ağır yük qoyur. Və bunu hər bir adamdan tələb etmək də düzgün deyil. Yəni, hər bir adam

əvvəlcə filosof olub, sonra fəaliyyət göstərə bilməz. Millətin, vətənin elmi-fəlsəfi özünüdərk konsepsiyası bütün milli intellektin səfərbər olunması sahəsində milli filosoflar tərəfindən, ictimai-siyasi liderlər tərəfindən işlənilib hazırlanmalı və geniş kütlələrin sərəncamına verilməlidir. Lakin elmi-fəlsəfi dildə yox, elmi-kütləvi, fəlsəfi-publisistik, poetik dildə, bədii obrazlar vasitəsilə, ədəbiyyatın, sənətin, kütləvi informasiya vasitələrinin bütün mümkün imkanlarından istifadə etməklə!

Milli ideologiyaya söykənməyən, vahid konsepsiyaya əsaslanmayan kortəbii fəaliyyət, hətta sevgidən və millətçilik hisslərindən doğsa da son nəticədə ancaq ziyan gətirə bilər.

Biz bununla heç də insanları fəaliyyətsizliyə, milli duyğuların, vətənpərvərlik hissinin təsiri ilə atılan addımların məhdudlaşdırılmasına səsləmirik. Lakin əvvəlcə ölçmək lazımdır. Əvvəlcə düşünülmüş bir konsepsiya lazımdır. Əvvəlcə milli ideologiya lazımdır. Və bu milli ideologiyanın da əsasında milli fəlsəfi fikir dayanmalıdır.

Lakin həyat dayanıb gözləmir. İctimai proseslər hansı isə istiqamətlərdə baş alıb gedir və baş-başa gəlir. Eyni sevgidən doğan müxtəlif hərəkətlər bir-birini tarazlaşdırır.

Vahid milli ideyanın təsir sahəsinə düşüb istiqamətləndirilə bilməyən, bir-birini tamamlaya bilməyən proseslərə çevrilən fəaliyyət aktları özümüzün də xəbərimiz olmadan, global miqyas kəsb etmiş başqa mil-

li ideyaların təsir dairələrinə düşərək lokal güc mərkəzləri yaradır.

Etnik-milli təfəkkürdən milli dövlətçilik şüuruna gedən yol milli və ümumbəşərinin sintezindən keçir. "Milli" anlayışı iki fərqli məzmun yükünə malikdir. Birincisi, hər bir millət üçün spesifik olan, onu fərqləndirən xüsusiyyətləri, ikincisi, fərqli cəhətlərlə ümumi cəhətlərin vəhdətini ehtiva edir.

İnsan müəyyən bir millətə mənsub olmasdan əvvəl insandır. Və milliyyətindən asılı olmadan bütün insanlar üçün ümumi, zəruri olan cəhətlər vardır. "Etnik-milli" anlamı müxtəlif qrupların insanlarını fərqləndirən cəhətləri əhatə etdiyinə görə məzmunca kasıbdır, solğundur. Sözün geniş mənasında "milli" anlamı isə hər bir insana məxsus zəruri şərtləri də əhatə etdiyindən, daha zəngin və daha tutumludur.

İnsanı səciyyələndirən keyfiyyətlərdən çoxu, onun maddi ehtiyacları, intellekti, bilik və əməli vərdişləri ümumbəşəri səciyyə daşıyır. Əsrlər boyu əvvəlki nəsillərin fəaliyyəti ilə yaranmış elm və texnologiya, maddi-texniki sərvətlər bütün insanlar üçün ünvanlanmışdır. Lakin bu və ya digər millətə mənsub olan adamlar müəyyən dildə danışır, müəyyən adət-ənənələri qoruyub saxlayırlar. Bunlar etnik-milli xüsusiyyətlərə aiddir. Milli dildən fərqli olaraq riyaziyyatın dili, kompüterin dili, texnikanın dili qlobal səciyyə daşıyır. Daha doğrusu, bu dilləri bilən insanlar da millətlər kimi qruplaşıb öz aralarında ünsiyyətə girirlər.

Bu baxımdan, biz artıq elə bir dövrə qədəm qoymuşuq ki, yeni ictimai birlik formaları yaranır və onlar hətta "etik" birliklərə nisbətən daha dayanıqlı ola bilərlər. Xüsusən, qloballaşma şəraitində internet və s.-nin açdığı məkan məhdudiyətindən azad olan belə yeni birliklərin formalaşması və bəşəriyyətin elə bil ki, çalxalanıb yeni strukturlar kəsb etməsi olduqca əlamətdar proseslərdir və bunlara biganə qalmaq olmaz.

Bu yeni rakursdan baxdıqda "milli" anlayışının da yenidən dəyərləndirilməsinə, onun məzmununa daxil olan yeni məna çalarlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Ona görə də, yenidən "fərdi Mən", "milli Mən" və "ümumbəşəri Mən" anlayışlarına qayıtmaq, "milli" anlamının mahiyyətinə də yenidən nəzər salmaq tələb olunur.

Milli fəlsəfi fikir dünyanın bir insanla münasibətini, bir insanın dünyaya şəxsi, fərdi münasibətini əks etdirməkdən fərqli olaraq milli Mənlə dünya arasındakı münasibəti ifadə edir. "Milli Mən" "fərdi Mən"dən və "ümumbəşəri Mən"dən fərqli olduğu kimi onun dünyaya münasibəti də fərqlidir.

Bəs dünya milli Mən prizmasından necə görünür?

Əlbəttə, əsl böyük fəlsəfə fərdi Mənlə dünya arasındakı münasibəti əks etdirir. Belə ki, fərdi Mən ümumbəşəri və milli Mənləri ehtiva etmək imkanına malik olduğundan, daha zəngindir. Lakin fərdi Mən heç də həmişə özünü dərk edə bilmir. Ayrı-ayrı fərdlərin özünüdərk yolu milli və ümumbəşəri özünüdərklərin

ancaq müəyyən elementlərini ehtiva edir. Daha doğru-
su, fərdi özünüdərkə duyğu komponenti, intuiativ mə-
qamlar, irrasional elementlər daha böyük sahəni əhatə
edir. Rasionallaşmış məqamlar isə azlıq təşkil edir. Bu
baxımdan, fərdi şüur daha zəngin olsa da, daha çox
qeyri-müəyyəndir və rasionallaşmış hissənin faizinə görə
geri qalır. Ümumbəşəri şüur, ümumbəşəri özünüdərk
əslər boyu insanların dünyaya münasibətinin rasionall-
laşmış ifadəsidir. Burada duyğudan, emosiyadan (xati-
rədən, nisgildən və s.) daha çox koqnitiv biliklər əhatə
olunur. Lakin insanın dünya haqqındakı bilikləri müx-
təlif iyerarxik pillələrdə təzahür edir. Fəlsəfə məhz ən
ümumi biliklər əsasında, ən ümumi qanunların dərk
sayəsində dünyanın ümumiləşmiş mənzərəsini yarat-
mağa çalışır.

Hansı ölkədə yaşamasından, hansı milləti təmsil
etməsindən asılı olmayaraq filosoflar dünyanı bir insan
meyarı ilə, insan prizmasından, ümumbəşəri dəyərlər
mövqeyindən dərk etməyə çalışır və dünyanın, insan-
dünya münasibətlərinin müxtəlif modellərini, konsepsiyalarını hazırlayırlar.

Lakin insan öz milli və fərdi prizmalarından dün-
yaya münasibətini bildirirsə burada da ümumiləş-
dirmək üçün yararlı olan rasionall biliklər toplanır. Hər
bir fərdin öz dünyası olduğu kimi öz fəlsəfəsi də var.
Müxtəlif fərdlərin fəlsəfəsini yığıb, vahid ortağ məxrəcə
gətirmək mümkün deyil. Daha doğrusu fəlsəfənin özünə
məxsus toplanma qaydaları vardır. Bu qaydalar elmi

biliklərin toplanması və sənət əsərlərinin, bədii təəssü-
ratların toplanmasından fərqlidir.

Millətin fəlsəfi fikri onun hər bir üzvünün fəlsəfi
fikrindən toplanmayaraq, milləti təmsil etmək səlahiyyəti olan, milli ruhun daşıyıcısı olan, milli özünüdərk baryerini keçmiş olan tək-tək şəxsiyyətlərin – filosofların fəlsəfi konsepsiyalarından, bu konsepsiyaların şəbəkəsindən ibarət olur.

Əlbəttə, emosiyadan, hissiyyatdan təəssüratın irrasional məqamlarından azad olmuş rasionall biliklər toplusu fəlsəfi duyumun, insanın dünyaya münasibət mənzərəsinin tam təsvirini verə bilməz. Konkret münasibət, küll halında təəssürat rasionallaşdıqca kasadlaşır, solğunlaşır və nəticədə informasiyanın çox cüzi hissəsi saxlanılmış olur. Lakin idrak prosesi də elmi səviyyədə bununla səciyyələnir ki, burada birinci fokus məsafəsindəki rasionall biliklər ayrıca, ikinci fokus məsafəsindəki rasionall biliklər ayrıca və s. yığılaraq sonradan toplana bilirlər. Və toplanmadan alınan mənzərə hər biri ayrılıqda solğun olan informasiyaları gücləndirir, yenidən mürəkkəb iyerarxik bir strukturun rasionall obrazı yaranır. Burada bir növ interferensiyaya uyğun tamamlama gedir.

Milli fəlsəfi fikir milli fəlsəfi konsepsiyalar sistemi toplusudur.

Milli-fəlsəfi fikir müəllifin milli mənsubiyyətindən daha çox fəlsəfi konsepsiyanın milli düşüncə tərzinə adekvatlığı ilə səciyyələnir.

Milli-fəlsəfi fikir anlayışının məğzində millətin düşüncə tərzini, milli mentalitet, milli ideallar və bu ideallara çatmaq uğrunda mübarizənin ideya əsasları dayanır. Keçmişimizdən bizə miras qalmış ən böyük sərvət fəlsəfi traktatlardan öncə yeni nəslin özüdür. Müasir azərbaycanlı milli fəlsəfi fikrin genetik daşıyıcısıdır. Fəlsəfə elmindən ayrı olaraq heç də biliklər sistemi olmayıb, insanın dünyaya baxışının müəyyən üsulu, dünyanın məhz müəyyən cür modelləşdirilməsi insanla dünya arasında, millətlə dünya arasında körpüdür.

Milli-fəlsəfi fikir milli ruhun nəzəri-konseptual şərhidir. Ən əsas məsələ milli ruhun özünün mövcudluğudur. Elə xalqlar vardır ki, onların nümayəndələri fəlsəfi traktatlar yazır, lakin onları səciyyələndirən, özəlləşdirən, fərqləndirən ruh yoxdur. Onlar çoxdan başqa ruhlara qatışıb, onların içində itib-batıblar. Başqasına qatılmaq, başqasında itmək heç də ilk baxışdan görünməyi kimi pis şey deyil. Bu, çoxlarının aqibətidir. Bütün kiçiklərin aqibətidir

Bu böyük dünyada, böyük xalqların yaşadığı dünyada, böyük tarixlər yaradan və böyük nəzəriyyələr yaradan xalqlarla birgə yaşayıb onlara qatılmamaq, fərqli qalmaq asan məsələ deyildir. Digər tərəfdən də, sual olunur ki, fərqlənmək lazımdır mı?

Son vaxtlar, xüsusilə müstəqillik əldə etdikdən sonra tez-tez sual olunur ki, "biz kimik?" və "bizim milli birliyimiz vardır mı?". Yoxdursa, niyə yoxdur?

Müasir azərbaycanlı üçün kim ideal ola bilər?

Bəhmənyar, Nəsirəddin Tusi, Fizuli, yoxsa Koroğlu? M.Ə.Rəsulzadə, Üzeyir Hacıbəyov, yoxsa Hüseyn Cavid? Heydər Əliyev, Yusif Məmmədəliyev, yoxsa Həzi Aslanov? Əlbəttə, kimsə deyə bilər ki, müxtəlif sahələrdən olan adamları müqayisə etmək düzgün deyil. Haqlı fikirdir və bizim məqsədimiz heç də onları müqayisə etmək deyil. Əsas məsələ bundan ibarətdir ki, xalqın məhz hansı sahədən olan böyük şəxsiyyətlərə daha çox rəğbət bəsləməsi onun milli tənəkkürünün və duyğu dünyasının strukturunda hansı sahəyə meylin güclü olduğunu aşkar etməyə imkan verir. Dədə Qorqudun, Məlik Məmmədin, Koroğlunun timsalında tərbiyə almış gənclik, Nizaminin, Füzulinin, Vaqifin timsalında tərbiyə almış gənclikdən nə ilə fərqlənir? Bəs bunlar vəhdətdə götürüldükdə necə? Bəs muğamatın, sazın təsiri də əlavə olunduqda necə? Məhz belə keyfiyyətlər toplusu ola bilsin ki, bizi bir ingilisdən, rusdan fərqləndirə bilər. Lakin onların da Şekspiri, Bayronu yaxud Puşkini, Tolstoyu vardır. Onların da Robin Qudu, Kral Arturu, yaxud İvan Qroznısı, İlya Murometsi, Suvorovu vardır.

Əlbəttə, hər hansı millətin formalaşmasında fəlsəfənin, elmin, şerin-sənətinmi, yoxsa ticarətin, yaxud müharibələrinmi rolu böyük olmuşdur? Milli nağıllar, dastanlar, laylalar, mahnılar insanlara nəyi daha çox təlqin etmişdir? Sevgini, şəfqəti, yaxud cəsurluğu, qəhrəmanlığı, yoxsa tadbiri, hiyləni?

Hər bir millətin qəhrəmanlıq eposu da, sevgi dastanları da vardır, milli Həmzəsi də, milli Koroğlusunu da

vardır, satqını da, hiyləgəri də, qəhrəmanı da vardır. Lakin Həməzləri müdrik sayanlar kimdir, ona nifrət edənlər kimdir? Milli şüurun strukturunda onların nisbi payı nəqədərdir? Fərdi millətçi şüurdan fərqli olaraq, statistik orta göstərici necədir?

Milli mentalitet də, milli şüur da, hətta milli-fəlsəfi fikir də bütün bu göstəricilərdən asılı olaraq formalaşır. Hər şey fərdi və sosial idealın yönümü ilə müəyyənleşir. Başqa cür ola da bilməz. Çünki, həyatın mənasını arayan fəlsəfə bu mənanı milli idealın fəvqündə tapa bilməz.

Müasir dövrdə hər hansı bir xalqın keçmişini əks etdirən fəlsəfi fikir tarixi ilə həmin xalqın müasir düşüncə tərzi və milli idealı arasında, tam bir ziddiyyət də olması mümkündür. Müasir millətin öz tarixi sələflərinə nisbətən ya irəli getməsi, ya geri qalması, ya da ən çox başqa təsirlərə məruz qalması nəticəsində.

Antik yunanların fəlsəfi fikrini orta əsrlərdə yunanlar deyil, ərəblər, yeni dövrdə isə almanlar yaşatdılar. Deməli, fəlsəfi fikir nisbi müstəqilliyə malikdir və hər hansı bir xalqdan, millətdən ayrılaraq, başqaları tərəfindən əxz olunmaq və davam etdirilmək və hətta, sosial ideala və həyat normasına çevrilmək imkanına malikdir.

Müasir millətlərin istifadəsində olan təkə öz yaratdıqları deyil. Bütün digər millətlərin həm elmi-fəlsəfi yaradıcılığı, həm də sivilisasiyanın inkişafına olan digər töhfələri ümumiyyətlə bəşəriyyətin istifadəsinə vermiş-

dir. Ona görə də tarix boyu ümumbəşəri fikir və mədəniyyət xəzinəsinə çox şey verib, indi ondan az faydalananlar olduğu kimi, tarixi keçmişdə xidmətləri az olmasına baxmayaraq, indi bu ümumi xəzinədən həmişədən çox faydalananlar da vardır.

Burada çox maraqlı bir məqamla rastlaşırıq. Milli mentalitetdə olmağa, mənimsəməyə, yoxsa verməyə, xidmət göstərməyə daha çox meyllilik bu məsələdə də, ümumxalq, ümummillət səviyyəsində özünü göstərir. Əl tutmaq, kömək etmək, xidmət göstərmək istəyənlər özlərinin indi nə qədər geridə qaldıqlarını unudaraq, yenə də başqalarına qarşı səxavət və qonaqpərvərlik nümayiş etdirməyə çalışırlar. Fərdi miqyasda həqiqətən çox gözəl olan bu keyfiyyət ümummillət miqyasda, xüsusi dövlətçilik mövqeyindən yanaşdıqda çox mənfi nəticələrə gətirir.

Halbuki, öyrənməyin, mənimsəməyin də öz texnologiyası var. Bu özü bir mədəniyyətdir və ona yiyələnmədən müasir qloballaşma şəraitində ancaq ziyan çəkmək olar.

* * *

Bəli, qloballaşma şəraitində milli-mənəvi dəyərlərimiz həqiqətən böyük təhlükələrlə üzləşir və milli-fəlsəfi fikrə istinad etmədən, milli ideologiyanın formalaşmasını təmin etmədən və milli-sosial özünü qoruma şüuru formalaşdırmadan bu təhlükədən xilas olmaq çox

çətindir.

Bu yaxınlarda cəmiyyətimizdə gedən proseslərə məhz bu prizmadan qiymət verən Heydər Əliyev dövlət televiziyası ilə çıxış edərək milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına yönəldilmiş bəyanat vermişdir.

Bu bəyanat milli-fəlsəfi fikirlə praktik ictimai həyat arasında bir körpü olduğundan onun üzərində bir qədər ətraflı dayanılmalıdır.

Müasir dövrdə bütün dünya xalqlarının fəlsəfi fikrinin strukturunda Qərb fəlsəfəsi üstün yer tutur. Qloballaşma, qarbləşmə heç də sadəcə olaraq Qərb texnikasının, Qərb investisiyasının ekspansiyası ilə məhdudlaşmayıb, həm də Qərb fəlsəfəsinin, siyasi düşüncə tərzinin təcavüzü ilə səciyyələnir. Bir əli ilə müasirlikdən, Qərbdən möhkəm-möhkəm yapışanlar o biri əlində Bəhmənyarın, Nəsiminin ideyalarını saxlamağa çalışırlar. Lakin həyat yolunu seçərkən fəaliyyət proqramını müəyyənləşdirərkən aktiv düşüncə təzi olaraq məhz birinci əlindəkini seçməli olurlar. Çünki, həm formaca və bəlkə həm də məzmunca arxaikləşmiş Şərqi fəlsəfi fikri bizi əhatə edən texnogen dünyasında kara gəlmir. Biz o biri əlimizdəkini ancaq bir rəmz kimi, bir ekzotika kimi saxlayırıq. Əgər saxlayırıqsa!?

Bəs çıxış yolu nədədir? Milli-mənəvi dəyərlərimizi bir rəmz edərək real proseslərə formal surətdə əlavə etmək yox, milliliklə müasirliyin məzmun müstəvisində vəhdətinə nail olmaq!

MİLLİ MƏNƏVİYYAT VƏ DÖVLƏTÇİLİK

*Milli azadlığa nail olmaq üçün
milli oyanış, milli dirçəliş, milli
ruhun canlanması lazımdır.*

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin milli mənəviyyatımızla bağlı 13 avqust 2001-ci il tarixli bəyanatı həm məzmun, həm də forma baxımından xüsusi diqqətə layiqdir. Formanı ona görə ayrıca qeyd edirəm ki, burada söhbət fərman və ya sərəncamdan deyil, məsələnin hüquqi müstəvidə, rəsmiyyət çərçivəsində həllindən deyil, məhz bəyanat formasında, müraciət, dialoq, təhlil, öyüd-nəsihət formasında qoyuluşundan gedir. Burada Prezident öz rəsmi prezidentlik səlahiyyətlərindən daha çox, milli liderlik, ağısaqqallıq, müdriklik səlahiyyətindən istifadə edir. Daha doğrusu, bu funksiyalar və keyfiyyətlər onun şəxsində vəhdət halında birləşdiyindən, onun buna rəsmi haqqından başqa, mənəvi haqqı da çatır.

Keçid dövründə ölkəmizin qarşısında çox çətin vəzifələr durur. Bir tərəfdən, Azərbaycanda qanunvericiliyin inkişafı, mətbuat haqqında, mədəniyyət haqqın-

da, mənəviyyat haqqında bu və ya digər qanunların qəbul olunması və Prezident sərəncamları hüquqi baxımdan ölkəmizin Avropa Şurası qarşısında götürdüyü öhdəliklərə uyğun olmalıdır. Digər tərəfdən də hüquq özü adət-ənənə ilə, milli-mənəvi dəyərlərlə ziddiyyət təşkil etməməlidir. Hər iki şərtin, hər iki meyarın eyni zamanda nəzərə alınması isə olduqca çətindir. Ona görə də, mətbuat haqqında, kütləvi informasiya vasitələri haqqında qəbul olunmuş qanun və qərarlar, senzuranın ləğv edilməsi və mətbuatda fikir azadlığına geniş yer verilməsi yazılmamış qanunlarla, əxlaqi-mənəvi məsuliyyətlə, milli və dini dəyərlərə hörmətlə, insanların özünün müəyyənləşdirdiyi qadağalarla, jurnalist etikasının tələbləri ilə tamamlanmalıdır. Azadlıq, sərbəstlik dərəcəsi artdıqca daxili nəzarət, məsuliyyət dərəcəsi də artmalıdır.

Elə məsələlər vardır ki, onları yalnız hüquq və ya yalnız əxlaq çərçivəsində həll etmək mümkün deyildir. Əgər kütləvi informasiya vasitələri rəsmi senzuradan azad olunursa, onun yerini ictimai və milli-mənəvi nəzarət tutmalıdır. Əgər KİV haqqında qanunda jurnalistin və redaksiyanın üzərinə düşən bütün məsuliyyət sadalanmırsa, bütün təfərrüatlar göstərmirsə, bu ancaq ona görədir ki, hüquq əxlaqın və ictimai nəzarətin funksiyasını bütövlüklə üzərinə götürmək istəmir. Bu həm də vətəndaş cəmiyyəti qurulmasının mühüm tələbidir. Çünki vətəndaşlıq təfəkkürünün inkişafı milli təhlükəsizliyin nəzərə alınmasını tələb edir.

Lakin əgər müəyyən mətbuat orqanları, jurnalistlər öz milli-mənəvi və ictimai-siyasi inkişaf səviyyələrinə görə geri qalırlarsa və cəmiyyəti də geri çəkirlərsə bu barədə müəyyən tədbirlər görülməlidir. Əgər kiminsə şəxsi ləyaqətinə təcavüz edilibsə və bu, sübut olunursa, bu barədə hüquq-mühafizə orqanları qərar çıxarmalıdır. Belə məsələlərdə qanun öz sözünü bütün sərtliyi ilə deməlidir. Lakin digər tərəfdən, cəza vermək, mətbuat orqanını bağlamaq, iqtisadi sanksiyalar tətbiq etmək məsələnin tam həll yolu deyildir. Əsas məqsəd hüquqla milli-mənəvi və dini-mənəvi dəyərlər arasında balans yaratmaq, bütövlükdə ictimai şüur səviyyəsini, o cümlədən jurnalistlərin mədəni-mənəvi səviyyəsini qaldırmaq, hüquqi sanksiyaların yerini tədricən ictimai nəzarətin açdığı yeni imkanlarla tutmaqdan ibarətdir.

Qəzetlərdən birinin Şeyxülislam haqqında həddindən artıq həqarətli, qərəzli və təhqiramiz çıxışı əslində KİV-də baş alıb gedən və bəzi qəzetlərin iş üsuluna çevrilən təhqir, şantaj, böhtan "metodunun" daha bir təzahürü idi. Hər bir pis meyl əndazəni keçəndə daha dözülməz olur və tədbir görülməsini zəruri edir. Prezidentin bəyanatında qeyd olunan təhqir faktı da məhz bütün əndazələri keçməklə cəmiyyətin diqqətini cəlb etmiş və təcili tədbir görülməsini, həm də təkcə bu faktla bağlı yox, bütövlükdə cəmiyyətimizdə mənəvi boşluq meyillərinin aradan qaldırılması istiqamətində tədbir görülməsini daha da aktuallaşdırdı. Təsadüfi deyildir ki, Prezident Heydər Əliyev öz bəyanatında həmin faktdan

başlasa da, cəmiyyətdə baş verən prosesləri və buradakı neqativ məqamları daha geniş miqyasda təhlil etmişdir.

Doğurdan da, söhbət bir və ya bir neçə faktndan getmir. Söhbət avropalaşan, qərbləşən, müasirləşən bir İslam ölkəsində milli və dini dəyərlərə münasibətdən, qloballaşma şəraitində milli-ictimai təfəkkür qarşısında duran vəzifələrdən gedir. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bu bəyanatı milli-fəlsəfi təfəkkür qarşısında duran çox ağır bir problemin həllinə yönəldilmişdir. Bu problem ilk növbədə fəlsəfi problemdir və onun həll yollarını arayıb tapmaq filosoflarımızın qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Problemin olduqca ciddi olmasındandır ki, onunla bağlı ölkəmizin, xalqımızın ən böyük filosofu fikir yürütdü, məsələyə aydınlıq gətirdi. "Bəyanat" formasının seçilməsinin səbəbi də onun məzmununun rəsmi-hüquqi sənəddən daha çox, elmi-fəlsəfi səciyyə daşmasıdır. Ona görə də, bu bəyanat sadəcə olaraq ölkədə baş verən konkret hadisələrə münasibət olmayıb, həm də bu hadisələrin köklərinin araşdırılması, gənclərin tərbiyəsində təzahür edən və artıq tendensiyaya çevrilən bir sıra neqativ məqamların səbəblərinin üzə çıxarılması, yenicə formalaşmaqda olan milli ideologiya ilə xalqın milli iradəsindən asılı olmadan ortaya çıxan və bəzən müəyyən qüvvələr tərəfindən məqsədyönlü surətdə istiqamətləndirilən antimilli ictimai proseslərə ümumiləşmiş, elmi-nəzəri qiymətdir. Digər tərəfdən, bu bəyanat xalqın taleyi üçün, milli təhlükəsizlik üçün bilavasitə

məsuliyyət daşıyan dövlət başçısının və milli məfkurənin yaradıcılarından biri və rəmzi olan milli liderin xalqla fəlsəfi dialoqudur.

* * *

Ən mühüm məsələlərdən biri də keçid dövrünün sınaq məqamında ictimai şüurun düzgün istiqamətləndirilməsidir. Bununla bağlı kütləvi informasiya vasitələrinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Əlbəttə, gənclərin mənəviyyatının formalaşmasında ən əsas yerlərdən birini təhsil müəssisələri tutur. Lakin məktəblərdə verilən biliklə, müəllimlərin öyrətdiyi ilə real həyat arasında müəyyən uyğunluq, qarşılıqlı tamamlama olmalıdır. Özü də real həyatın, canlı nümunənin təsir gücü daha böyükdür. Əgər gənclər cəmiyyətdə nüfuzlu adamların, vəzifəli şəxslərin, ziyalıların, tanınmış sənətçilərin həyat tərzində müəyyən nöqsanlar görürlərsə, onun ziyanı daha çox olur. Çünki gənclər əsasən tanınmış adamlara bənzəməyə çalışırlar. Digər tərəfdən, mətbuat orqanlarının, televiziyanın böyük təsir gücü vardır. Belə ki, televiziya və mətbuat istənilən sahədə meyarların formalaşmasına böyük təsir göstərir. "Nəyi isə hətta televiziya da göstərilərsə, haqqında qəzetlərdə utanıb-çəkinmədən yazırlarsa və hətta reklam edirlərsə, deməli, burada pis heç nə ola bilməz". Ona görə də, gənclərin tərbiyəsi işində KİV-in üzərinə olduqca böyük məsuliyyət düşür. Lakin bəzi qəzetlər və jurnallar "mətbuat

azadlığında” ifrata varır, erotik mövzularda yazılar və şəkillər dərc etməklə qazanc əldə etməyə çalışırlar. Bəyanatda deyilir: “Ölkəmizin ictimaiyyətinin müxtəlif təbəqələrinə mənsub olan şəxslər, bəzi adamlar verilmiş bu azadlıqdan öz şəxsi mənafeləri, şəxsi məqsədləri üçün sui-istifadə edirlər. Ya anlamırlar, ya da anlayaraq bizim xalqımızın mədəniyyətini, əxlaqını və xüsusən gənclərin əxlaqını pozmağa cəhd göstərirlər”. Ən pisi odur ki, belə adamların şəxsi maraqları qloballaşma şəraitində milli mədəniyyətlərə, adət-ənənələrə qarşı yönəldilmiş məqsədyönlü kütləvi proseslə üst-üstə düşür. Belə ki, qloballaşma dünya miqyasında xalqlar arasında fərqlərin aradan götürülməsini stimullaşdırır: “Başqası kimi olmaq üçün ilk növbədə özün kimi olmaqdan imtina etməlisən”. Ona görə də, ümumbəşəri dəyərləri daha rahat şəkildə ön plana çəkmək üçün milli-mənəvi dəyərləri arxa plana keçirmək məsələnin ən asan yolu hesab edilir. Lakin bu, səhv təsəvvürdür.

Ən doğru yol yeni ümumbəşəri mədəniyyətin milli mədəniyyətlərin fəvqündə deyil, onlarla sintez halında formalaşmasıdır. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin milli ideologiyamızın əsas prinsipi kimi irəli sürdüyü “milliliklə ümumbəşəriyyətin vəhdəti” ideyası əsas götürülməlidir. Biz başqalarından öyrəndiyimiz kimi, başqaları da bizdən öyrənməlidir. Həm də burada “ortaq məxrəc” prinsipi əsas tutulmamalıdır. Hansı millətdə hansı milli-mənəvi keyfiyyət üstündürsə, onun bütün bəşəriyyət tərəfindən qəbul olunması ideal qloballaşma modelinə

daha çox uyğundur.

Bizim bəzi kütləvi informasiya vasitələri isə hüquqi məhdudiyyətlərin aradan götürülməsindən sui-istifadə edərək və daha varlı olan və daha çox qonarar və reklam haqqı vermək iqtidarında olan kosmopolit ruhlu, qərbpərəst şəxslərin və təşkilatların təsiri altında fəaliyyət göstərirlər. Və bununla guya Qərbə, Qərb mədəniyyətinə qovuşduqlarını zənn edənlər əslində yanırlar. Çünki Qərb dünyası ilkin kapital yığıcı dövrünü, “mədəniyyətsizlik” dövrünü arxada qoymuşdur və indi yüksək mənəvi inkişaf uğrunda mübarizə aparır. Biz isə bəzən əsl yüksək Qərb mədəniyyətindən xəbərsiz halda bizə məqsədyönlü surətdə və böyük səxavətlə transfer edilən “vulqar kütləvi mədəniyyət” nümunələrini az qala Qərbin əsas göstəricisi kimi qəbul edirik. Bu səhv təsəvvürdən daşındırmaq üçün Prezident Heydər Əliyev bu məsələni xüsusi qeyd etmişdir: “Ayrı-ayrı jurnallarda, qəzetlərdə pornoqrafiya səviyyəsində fotosəkillər nümayiş etdirənlər nə düşünürlər? İndi ən inkişaf etmiş Avropa ölkələrində, Amerikada, başqa ölkələrdə belə şeylər yoxdur. Vaxtilə, nə vaxtsa olubdur. Amma indi belə şeylər yoxdur”. Bəli, başqa xalqlardan, xarici ölkələrdən öyrənmək qəbahət deyil. Lakin başqa xalqların mədəniyyətini, mədəniyyətini təhrif olunmuş şəkildə, biznes məqsədilə çəkilmiş filmlərdən və ya ancaq xüsusi publika üçün, məhdud miqyasda adamlar üçün nəzərdə tutulmuş qəzet və jurnallardan deyil, onların klassik

əsərlərindən, yüksək bədii nümunələrdən öyrənmək lazımdır.

Yerli mətbuatın özündə də örnək üçün nümunələr vardır. Bu, ən çox rəsmi qəzetlərimizin bu gün də davam etdirdiyi milli mətbuat ənənələrinə aiddir. Azərbaycan Dövlət Televiziyası da imkan daxilində erotik filmlərdən və verilişlərdən uzaqda dayanmağa çalışır. Lakin, təəssüf ki, bunun müqabilində yüksək estetik idealın, ali hiss və duyğuların təbliği səviyyəsinə qalxmaq əvəzinə, çox vaxt məzmunсуz teleseriallar, bayağı gülüş səhnələri və həddindən artıq çoxlu konsert təqdim edir. Özəl televiziya kanalları isə guya öz maddi durumlarını düzəltmək üçün gənclərin psixikasına pis təsir edən, reallaqdan uzaq dəhşət səhnələri, eybəcərliklər, erotik məqamlarla zəngin filmlər nümayiş etdirməkdən çəkinmirlər. Konsertlər də çox vaxt bayağılaşdırılır, sənətçilərin geyimində və rəftarında bütün milli-mənəvi ənənələrdən uzaqlaşmaq cəhdi az qala yarış həddinə çatır. Tariximizlə, mənəviyyatımızla, milli-mədəni abidələrimizlə, dilimiz, dinimiz, adət-ənənələrimizlə bağlı verilişlərə olsa-olsa ancaq AzTV-də rast gələ bilirik. Halbuki, bu sahədə özəl televiziya kanallarının da böyük imkanlarından istifadə edilməlidir.

* * *

Keçid dövrünün ən mühüm problemlərindən biri də cəmiyyətin strukturunda öz iqtisadi imkanlarına görə

seçilən müxtəlif təbəqələrin birgə yaşayışı və bu zaman ortaya çıxan mənəvi problemlərdir. Məsələ burasındadır ki, Qərb ölkələrində milli burjuaziya neçə əsrlər ərzində formalaşmış və onların mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri və buna uyğun həyat tərzi də yaranmışdır. Lakin hələ müvafiq mənəvi təkamül keçməmiş insanların birdən-birə çoxlu qazanc əldə etməsi, hələ cəmiyyətdə bu artıq pulların ictimai mənafe baxımından faydalı surətdə xərclənməsi, yeni iş yerlərinin açılması, bütövlükdə milli-ictimai tərəqqiyə xidmət edilməsi istiqamətində ənənənin müəyyən çətinliklər doğurur. Artıq pulların ən asan xərclənmə üsulu onun eys-ışrətə sərf olunmasıdır. Ona görə də, qarşıda həm də milli burjuaziyanın mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşdırılması kimi çətin bir vəzifə durur. Həm də milli burjuaziyadan fərqli, məhz keçid dövrü üçün səciyyəvi olan sosial qruplar da vardır ki, onlar maddi istehsalın və halal biznesin çətin yolları ilə deyil, bir sıra əyri yollarla asanlıqla böyük pullar qazanırlar. Onlarda milli mənəviyyatın formalaşdırılması ümumiyyətlə, mümkün deyil. Çünki onların iş üsulu özü mənəviyyatla bir araya sığmır. Məhz belə mürəkkəb bir şəraitdə cəmiyyət daxilində böyük təzadlar yaranır. Bu barədə bəyanatda deyilir: "Bir qütbədə həddindən artıq zənginləşmiş, bəzi hallarda qanunsuz zənginləşmiş, öz vəzifələrindən sui-istifadə edərək zənginləşmiş, harınlaşmış insanlar və onların övladları eys-ışrət içərisindədir, o biri tərəfdən, çadırlarda yaşayan insanlar inildəyirlər, nə qədər əziyyətlər çəkirlər". Doğurdan da

böyük təzaddır. Və təbii ki, cəmiyyətin strukturundakı bu təzadlar mənəvi həyatımızda da təzahür edir. Prezident Heydər Əliyev məhz bu məsələdə də Qərbin yaxşı nümunələrini öyrənməyə çağırır. Avropada, Amerikada zəngin adamların, böyük biznesmenlərin real həyat tərzinin nə dərəcədə işküzar, səmərəli və sadə olduğunu yada salır. Bizim mətbuat da, televiziya da bədii ədəbiyyat da məhz bu yaxşı nümunələrin təbliğinə yer verməlidir, həqiqətdən uzaq olan və ancaq ideoloji və mədəni-mənəvi təxribat məqsədi daşıyan bayağı nümunələrə isə nə mətbuatda nə də efrdə yer verilə bilməz. “Biz buna dözə bilmərik. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinə qarşı, Azərbaycanın milli mentalitetinə qarşı yönəldilmiş hərəkətlərin hamısının qarşısı alınacaqdır və qanun çərçivəsində lazımi ölçülər götürüləcəkdir”. Prezidentin bu qətiyyətli mövqeyi bütün Azərbaycan xalqı tərəfindən dəstəklənir və heç şübhəsiz, hamılıqla həyata keçiriləcəkdir.

* * *

Milli-mənəvi dəyərlərə dövlətçilik mövqeyindən qiymət verilməsi ölkəmizdə azərbaycançılığın qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Heydər Əliyev azərbaycançılığın bütün tərkib hissələrini milli ideologiyamızın strukturuna daxil etməklə mənəviyyat və dövlətçiliyin sintezindən çıxış edir. Bu ideologiyamızın ilk müddəaları və əsas isti-

qamətləri Yeni Azərbaycan Partiyasının Nizamnaməsi və Məramnaməsində ifadə olunmuşdur. Heydər Əliyev özü YAP-ın yaradılmasının 6-cı ildönümünü münasibəti ilə təntənəli yığıncaqda belə demişdir: “Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi milli ideologiyası... Yeni Azərbaycan Partiyasının məramnaməsində öz əksini tapıbdır. Bizim həm xarici siyasətdə, həm daxili siyasətdə, həm ictimai-siyasi sahədə, həm sosial-iqtisadi sahədə gördüyümüz işlər həmin milli ideologiyamızın üzərində qurulur.

Bu milli ideologiya nədən ibarətdir?

Birincisi, dövlətçilik. Dövlətçilik bu gün və gələcəkdə bizim hər bir vətəndaşımızın, cəmiyyətin, dövlətin əsas vəzifəsidir. Dövlətçilik Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaqdır. Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirməkdir. Dövlətçilik hər bir vətəndaşın qəlbində olmalıdır. Ona görə, hər bir vətəndaş vətənpərvərlik hissləri ilə yaşamalır və bizim partiyamız bütün dövlət orqanları bütün təbliğatımız Azərbaycanda dövlətçiliyi inkişaf etdirmək üçün hər bir vətəndaşda milli vətənpərvərlik hisslərini yaratmalıdır. Milli vətənpərvərlik hissləri hər bir vətəndaşda o qədər güclü olmalıdır ki, hər bir vətəndaş milli mənafeyi öz şəxsi mənafeyindən, öz şəxsi yaşayışından, öz şəxsi həyatından – hər şeydən üstün tutsun”. (*“Azərbaycan” qəzeti, 24 noyabr 1998-ci il*). Elə həmin çıxışda Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizi milli ideologiyamızın ikinci əsas komponenti kimi təqdim etmişdir.

Beləliklə, Heydər Əliyevə görə milli ideologiyamızın əsas komponentləri, bir tərəfdən, milli dövlətçilik, digər tərəfdən, milli-mənəvi dəyərlərdir.

Dövlətçilik ideologiyası insanların bir vətəndaş kimi formalaşdırılmasını, vətənə sevgi hissini, dövlət mənafeyini üstün tutmaq, şəxsi mənafeyi dövlət mənafeyi prizmasından keçirmək vəzifələrini əhatə edir. Heydər Əliyevə görə, dövlətçilik ənənələri dövlətçilik ideologiyası, dövlətçilik psixologiyası və dövlətçilik praktikasının vəhdətindən yaranır.

Dövlətçilik ideologiyası hüquqi və siyasi şüurun yüksəldilməsini, insanın şəxsi həyatının, şəxsi maraqlarının cəmiyyətdə gedən proseslərlə əlaqələndirilməsini, dövlət idarəçiliyindən hər bir şəxsin bilavasitə və ya bilvasitə iştirakının təmin olunmasını nəzərdə tutur.

Dövlətçilik ideologiyası habelə iqtisadi təfəkkürün və iqtisadi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsini, dövlət tərəfindən qanunvericilik aktları ilə aparılan iqtisadi islahat proseslərinin məqsədyönlü surətdə insanların şəxsi mənafeyi, rifahı və həyat tərzini ilə əlaqələndirilməsini, uyğunlaşdırılmasını əhatə edir.

Beləliklə, yeni iqtisadi doktrina, yeni iqtisadi münasibətlərə keçidin əsas prinsipləri, həyata keçirilən sosial-iqtisadi proqramların əsasında duran ideyalar milli ideologiya kontekstinə daxil edilməlidir.

Heydər Əliyev keçid dövründə iqtisadi islahat proqramının reallaşdırılması ilə milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması arasında uyğunsuzluqlar ortaya çıxma biləcəyini də nəzərə alır. Məsələn, "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı dövlətçiliyin iqtisadi və mənəvi təməlləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin qaydaya

salınmasını nəzərdə tutur.

Məlumdur ki, ictimai sabitlik ancaq hüquq-mühafizə orqanlarının işi hesabına əldə edilə bilməz. Bütün stabil cəmiyyətlərdə, inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində daxili müvazinət ilk növbədə iqtisadi və sosial-mənəvi həyatın tarazlaşdırılması hesabına əldə edilir. Lakin bu müvazinət artıq qərarlaşmış cəmiyyətlər üçün səciyyəvidir. Bir sosial-iqtisadi durumdan yenisinə keçid zamanı ölkədə daxili müvazinət təbii ki, pozula bilər və bunun qarşısını almaq üçün xüsusi məqsədyönlü fəaliyyət göstərilməlidir. Heydər Əliyev "bazar iqtisadiyyatı münasibətlərindən irəli gələn yeni növ cinayətlərdən" danışarkən, məhz ölkəmizin çağdaş sosial-iqtisadi durumundan, bazar iqtisadiyyatının keçid dövrü üçün səciyyəvi olan mənfi nəticələrindən bəhs edir. Heydər Əliyevin ümumən bazar iqtisadiyyatına münasibəti müsbətdir və bu münasibət onun çıxışlarında dəfələrlə aydın şəkildə qeyd edilmişdir: "Bizim iqtisadi siyasətimiz məlumdur və o, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı yolu ilə getmək və bu yol ilə Azərbaycan iqtisadiyyatını dünya iqtisadiyyatına sıx surətdə bağlamaq məqsədi daşıyır". Lakin bazar iqtisadiyyatına keçid müxtəlif formalarda və müxtəlif templərdə ola bilər. Bu zaman elə bir yol seçilməlidir ki, milli-mənəvi ənənələrə, əxlaqi dəyərlərə ziyan dəyməsin.

Bəli, istəsək də, istəməsək də müasir sivilizasiyaya qovuşmaq üçün inkişaf etmiş Qərb ölkələrinin keçdiyi yolu biz də keçməli olacağıq. Lakin bizim əlimizdə bu ölkələrin keçdiyi yolların xəritəsi var və biz tarixin ibrət dərslərini nəzərə alsaq ilk yol açanların bütün səhvlərini təkrar etmərik. Bunun üçün, əlbəttə, tarixi də, iqtisadiy-

yatı da, müasir dünyanın inkişaf meyillərini də gözəl bilmək tələb olunur. Belə çətin bir zamanda həm dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmaq üçün düzgün inkişaf strategiyası seçmək, həm də milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq yaxşı ölçülüb-biçilmiş mükəmməl siyasi plan tələb edir.

Heydər Əliyevin milli ideologiyasının ən mühüm istiqamətlərindən və komponentlərindən biri kimi qiymətləndirdiyi milli-mənəvi dəyərlər özü də mürəkkəb daxili struktura malikdir. Burada Heydər Əliyev üç tərkib hissəsini xüsusi qeyd edir: dil, din, adət-ənənə. Və bunların şüur müstəvisində proyeksiyası olan milli mentalitet.

Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsini, qorunub saxlanmasını və inkişaf etdirilməsini əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürür. Bunlarsız millət yoxdur. Bunları qoruyub saxlamış xalq isə həmişə müstəqillik yolu ilə getmək, müstəqilliyini qorumaq əzmindədir. Çünki milli dövlətçilik və milli-mənəvi dəyərlər arasında sıx bir daxili əlaqə vardır. Milli müəyyənliyi olmayan və özünü bir millət kimi dərk etməyən xalqın milli dövlətə də ehtiyacı ola bilməz. Belə ki, milli dövlət, bir tərəfdən ərazinin və itisadi sərvətlərin qorunmasına xidmət edirsə, digər tərəfdən və daha çox dərəcədə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və nisbi müstəqil inkişafının təmin olunması məqsədi daşıyır.

Heç bir dövlət başçısı, heç bir siyasi lider və hətta heç bir millətçi ziyalı dövlət quruculuğu və idarəçiliyi ilə yanaşı milli ideologiyasının əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə yeni mükəmməl elmi konsepsiyasının yaradılması və onun həyata keçirilməsi sahəsində Heydər Əliyev qədər şəxsi əzmkarlıq göstərməmişdir.

Milli ideologiyayı bir qayda olaraq yaradıcı şəxslər, milli ziyalılığın təmsilçiləri, alimlər, filosoflar, yazıçıdır və s. formalaşdırır və inkişaf etdirirlər. Siyasətşünaslar, siyasi liderlər və dövlət başçıları milli ideologiyanın bir komponenti olan milli dövlətçilik konsepsiyasının işlənilməsində iştirak edirlər. Milli-mənəvi dəyərlərin də dövlət quruculuğu və sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası ilə yanaşı ümummili inkişaf strategiyasına, milli ideologiyanın strukturuna daxil edilməsi üçün bir qayda olaraq milli ziyalılar dövlət başçısına, siyasi rəhbərliyə təsir göstərməyə çalışırlar.

Azərbaycanda isə bu proseslərin mənzərəsi xeyli dərəcədə fərqlidir. Ziyalılarımızın milli tərəqqi prosesində rolunu azaltmadan və onların milli heysiyyətinə toxunmadan qeyd etməliyik ki, bizdə milli dəyərlər uğrunda mübarizənin önündə çox vaxt dövlət başçısı özü gedir və əksinə, milli ziyalılarımızı da bu istiqamətdəki fəaliyyətə səfərbər etməyə çalışır. Ona görə yox ki, Azərbaycan ziyalıları millətini az sevirilər. Sadəcə olaraq, prezidentimiz millət sevməyin, millətə xidmətin yüksək ali nümunəsini, yollarını və üsullarını hətta alimlərimizdən, yazıçılarımızdan da yaxşı mənimsədiyinə görə təşəbbüs ondan çıxır. O, hətta rəsmi sərəncamlarla, xüsusi qərarlarla böyük milli-mədəni abidələrimizin fiziki və ya mənəvi cəhətdən restavrasiyasına, milli yaddaşın bərpa olunmasına, milli köklərə qayıdışın sürətləndirilməsinə rəvac verir.

Məsələn, Fizulinin 500-illik yubileyinin, "Kitabi Dədə Qorqud"un 1300-illik yubileyinin böyük təntənələrlə, ziyalılarımızın verdiyi təkliflərdən də yüksək səviyyədə keçirilməsi məhz Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü idi.

Milli ideologiyamızın Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş ən mühüm istiqamətlərindən biri azərbaycançılıq xəttidir. Bu xətt, bir tərəfdən, Azərbaycanda vahid milli-dövlətçilik hissiyatının formalaşmasını, etnik-milliyet yetkinləşmə və bütövləşməni nəzərdə tutursa, digər tərəfdən, Azərbaycan dilinin bir dövlət dili olaraq inkişafını və bütün ölkə miqyasında, bütün fəaliyyət sahələrində mövqeyinin möhkəmlənməsini nəzərdə tutur. Bu günlərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" verdiyi fərman ölkəmizdə Azərbaycan dilinin inkişafı üçün yeni perspektivlər açır. Fərmanda Azərbaycan dilinin xalqımız üçün ən mühüm milli dəyər olduğu vurğulanır və ona yüksək qiymət verilir: "Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarınadək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişmə bilməsi üçün hər hansı xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır". Bəli, dilimizin zənginliyi tariximizin qədimliyi üçün də bir sübutdur. Belə yüksək dərəcədə təşəkkül tapmış bir dil, heç şübhəsiz xalqımızın ən böyük sərvətidir və onu inkişaf etdirmək hər birimizin

borcudur. Lakin maraqlıdır ki, dilimizin müqəddəratı da dilçilərimizdən öncə məhz Prezidentimizi düşündürür. O, dilimizlə bağlı hər-hansı bir problemə olduqca həssaslıqla yanaşır və təsadüfi deyildir ki, Fərmanda da diqqətini bu məsələlərə yönəldir: "Çox qəribə görünə bilər, Azərbaycan dilçiliyinin Sovet dövründə əldə edilmiş sürətli inkişaf tempi son illərdə aşağı düşmüşdür və bu sahədə bir durğunluq müşahidə olunur. Azərbaycanda nitq mədəniyyəti məsələlərinin tədqiqinə və nizamlanmasına kəskin ehtiyac duyulur". Dilimizin inkişafı ilə bağlı yol verilmiş nöqsanlar çox kəskin tənqid olunur: "Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət sahələrində, xüsusilə, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən səfirlik, xarici nümayəndəlik və şirkətlərdə Azərbaycan dilinin işlənməsi yarıtmaz vəziyyətdədir. Azərbaycan dili dərsləkləri, tədris vəsaiti, ana dilində elmi və bədii ədəbiyyat mətbuatı və sairə ilə təmin olunması qənaətbəxş deyildir". Yeri gəlmişkən, milli ideologiyamızın formalaşmasında dərsləklərin roluna Heydər Əliyev həmişə xüsusi diqqət yetirir və bilavasitə gənclərin kütləvi tərbiyəsi ilə bağlı olduğu üçün buradakı çatışmazlıqlara çox kəskin yanaşır. Təsadüfi deyildir ki, keçən tədris ilinin başlanması münasibəti ilə orta ümumtəhsil məktəbində olarkən, Prezident Heydər Əliyev rus məktəblərində Azərbaycan tarixi ilə bağlı dərsləklərin olmaması, azərbaycançılığın təbliği üçün lazımı tədbirlər görülməməsi faktını Təhsil Nazirliyinin fəaliyyətində yarıtmaz və yolverilməz məqam kimi qiymətləndirdi.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev Azərbaycanla, onun tarixi və bu günü ilə bağlı biliklərinin tədrisinə böyük

önəm verir, bunu vətənpərvərlik tərbiyəsinin ən mühüm amili hesab edir. Bununla əlaqədar Heydər Əliyev belə demişdir: "... Müstəqil Azərbaycanın hər bir gənci məktəbdə milli təhsil alaraq, öz xalqının, millətinin qədim zamanlardan indiyə qədər olan tarixini gərək yaxşı bilsin. Əgər bunu bilməsə o, həqiqi vətəndaş ola bilməz. Əgər bunu bilməsə o, millətini qiymətləndirə bilməz. Əgər bunu bilməsə o, millətinə olan münasibəti ilə istənilən səviyyədə fəxr edə bilməz".

Beləliklə, Prezident Heydər Əliyev milli ideologiyamızın əsas prinsiplərini müəyyənləşdirməklə bərabər, onların həyata keçirilməsinə şəxsən özü nəzarət edir ki, bu da onun dövlət başçısı olmaqdan əlavə, bir milli lider kimi üzərinə götürdüüyü missiyaya necə böyük məsuliyyətlə yanaşdığına dəlalət edir.

Siyasi liderliklə milli liderlik keyfiyyətlərinin bir şəxsdə birləşməsi, əlbəttə, unikal haldır. Məhz bu cəhət Azərbaycanda keçid dövrləri üçün bir qayda olaraq səciyyəvi olan siyasi və iqtisadi islahatlarla milli ənənəçilik arasında uyğunsuzluqlar və qarşıdurmalardan xilas olmağa, milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətinə nail olmağa imkan vermişdir.

* * *

Müasir dövrdə ən aktual problemlərdən biri milli özünü-təcrid və qloballaşma arasındakı optimal nisbətin tapılmasıdır. Qloballaşma prosesi elm, texnika, texnologiya ilə – ümumbəşəri dəyərlərlə yanaşı milli kimliyi müəyyən edən mədəni-mənəvi amillərə də sirayət

etməyə cəhd göstərir. İstər düşünölmüş şəkildə, istərsə də qərəzsiz olaraq – fərqi yoxdur. Belə bir şəraitdə ilk növbədə nələri qorumaq lazım olduğunu, məhz hansı məsələlərdə məqsədyönlü surətdə ənənəçi, konservator olmağın labüdlüyünü məhz ziyalılar müəyyənləşdirməlidir. Yeri gəlmişkən əsrin əvvəlində bizim böyük ziyalılarımız orientir kimi "türkçülük, islamçılıq və müasirliyin vəhdəti" prinsipini tövsiyə edirdilər.

Bizcə, ilk növbədə meyarlar müəyyənləşməlidir. İdeal halda biz özümüzü necə təsəvvür edirik və ya bizim milli-mənəvi idealımız nədən ibarətdir? İndi biz hansı real durumdayıq və daşdığımız hansı keyfiyyətləri məhz milli səciyyə kimi qiymətləndirmək olar? Keçmişdə məhz bu real durum və ideal prizmasından, onun əsasında formalaşan meyarlardan çıxış edərək yanaşmaq lazımdır. "Soykökə qayıdış" çağırışında qorxulu olan məqam bundan ibarətdir ki, biz keçmişimizdə olan istənilən keyfiyyəti milli invariant kimi və pozitiv cəhət kimi qəbul edə bilmərik. Həqiqi milli keyfiyyətlər milləti yaşadan, onu inkişaf etdirən keyfiyyətlərdir. Bu baxımdan keçmişimizdən qalan, lakin tərəqqiyə deyil, tənəzzülə xidmət edən cəhətləri yaşatmaqdan xilas olmaq yolu tutulmalıdır. Lakin biz yenə də nəyin pozitiv, nəyin həqiqi, nəyin saxta olduğunu aydınlaşdırma bilmək üçün keçmişdən daha çox bu günümüze və gələcəyimizə, milli-mənəvi idealımıza xidmət etməliyik.

Ərazinin tarixi, xalqın tarixi, millətin tarixi, dövlətin tarixi fərqləndirilmədən məsələyə milli şüur prizmasından baxmaq çətinidir. Minilliyin və yüzilliyin əsas

səciyyələrini vermək üçün əvvəlcə bütövlükdə tarixi inkişaf prosesi heç olmazsa ən ümumi şəkildə nəzərə alınmalıdır. Etnik qrupların bütöv bir millət halında formalaşması prosesi daha çox dərəcədə əvvəlki minilliklərə aid bir məsələdir. Son minillik Azərbaycanda etnik-millət baxımından türk təfəkkürü və türk həyat tərzilə; dini müstəvidə yanaşdıqda isə islam mənəviyyəti və islam düşüncə tərzilə səciyyələndirir. Beləliklə, yola saldıığımız minillikdə Azərbaycan xalqının mentaliteti türkçülük və islamçılığın üzvi vəhdəti, sintezi şəraitində formalaşmışdır. Lakin bu böyük əsas prosesə ayrı-ayrı dövrlərdə kənar amillər təsir göstərmişdir. Bu baxımdan, axırıncı yüzillik daha çox Rusiya amilinin əlavə olunması ilə səciyyələndirir. Rusiya amili isə öz növbəsində iki istiqamətə ayrılı bilər. Birincisi, imperiya siyasətindən gələn neqativ təsir; anti-millət, anti-türk siyasəti. İkincisi, ümumbəşəri dəyərlərlə əlaqə baxımından pozitiv məqamlar, Qərbdə açılan pəncərə, Qərb sivilizasiyası ilə tanışlıq. Bu amil axırıncı yüzilliyin həm inqilabaqədərki dövrünə, həm də sovet perioduna aiddir. Sovet periodunun əvvəlki rus təsirindən əsas fərqləri isə buraya həm də anti-islam və ümumiyyətlə, ateizm siyasətinin əlavə olunması, şüurların ideologiya çərçivəsinə salınması, digər tərəfdən isə əhəlinin savadlılıq dərəcəsinin artması ilə əlamətdardır. Son yüzilliyin axırıncı on il isə milli şüurun intibahı və milli özünüdərk istiqamətində axtarışlarla əlamətdardır. Belə ki, yeni yüzilliyə biz milli özünüdərk və milli dövlət quruculuğu əzmi ilə, dövlətçilik təfəkkürünün intibahı şansı ilə qədəm qoyuruq.

* * *

Bəli, azərbaycançılıq həyat tərzində, əxlaqda, mənəviyyatda, dildə, dində, ədəbiyyatda – mənəvi mədəniyyətin bütün sahələrində əsas istiqamətləndirici məfkurə olmalıdır. Şifahi xalq ədəbiyyatı, el sənəti, milli musiqi, millətin mədəni-mənəvi mövcudluğunun bütün təzahürləri bu gün vahid bir ideya ətrafında sıx surətdə birləşməlidir. Əsrlərdən bizə miras qalmış milli-mənəvi dəyərlər nəinki tək-cə müasir milli mövcudluğumuzun, həm də siyasi mövcudluğumuzun, dövlətçiliyimizin qorunmasına çevrilməlidir. Və əksinə. Milli-mənəvi varlığımızın qorunub saxlanması da dövlətin ən əsas funksiyalarından biri olmalıdır. Azərbaycançılıq Azərbaycan dövlətinin milli-siyasi məfkurəsinə çevrilməlidir.

Bütün bunları bizə müasir Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər Əliyev öyrətmişdir. Sözləri və əməlləri ilə. Bu xətti qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək harada ya-şamasından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlının milli şərəf borcudur.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN

BİLAVASİTƏ AZƏRBAYCANÇILIQLA BAĞLI
BƏYANATLARI, NİTQLƏRİ, FƏRMANLARI

DÜNYA AZƏRBAYCANLILARINA

Əziz azərbaycanlılar!

Hörmətli soydaşlarımız, həmvətənlərimiz!

Artıq on ildən çoxdur ki, 31 dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü dövlət bayramı kimi Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımız tərəfindən təntənəli şəkildə qeyd edilir.

16 dekabr 1991-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi 31 dekabrı dünya azərbaycanlılarının həmrəylik və birlik bayramı kimi qeyd etmək haqqında qərar qəbul etdi. Sonra isə həmin gün bütün Azərbaycan Respublikasında dövlət bayramı kimi qeyd olunmağa başladı.

Hər bir azərbaycanlı üçün əziz olan bu tarixi gün milli şüurumuzun və azadlıq mübarizəsinin güclənməsinin məntiqi nəticəsi olaraq meydana çıxmış, xalqımızın dirçelişini, tərəqqisini və milli birliyini əks etdirərək, soydaşlarımızı öz tarixi vətəni, milli mənlisi, öz taleyi üçün düşünməyə dəvət edir.

Bu il müstəqil Azərbaycan Respublikasının tarixində əlamətdar hadisələr baş vermişdir. Azərbaycan Respublikası azad, demokratik bir ölkə, Avropa xalqları ailəsinin tam hüquqlu üzvü kimi dövlət müstəqilliyinin onilliyini təntənə ilə qeyd etmiş, həyatın bütün sahələrində – dövlət quruculuğunda, iqtisadiyyatda, demokratiyanın və insan haqlarının təmin olunmasında qürur doğuran nailiyyətlər qazanmış, Avropa Şurasına daxil olmuşdur. Azərbaycanı dünya enerji iqtisadi layihələrinin mərkəzlərindən birinə çevirən Azərbaycan dövlətinin neft strategiyası öz real bəhrələrini verməyə başlamışdır, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin çəkilişi artıq günümüzün gerçəkliyidir. Bakıda böyük təntənə ilə xalqımızın müasir tarixində mühüm hadisə olan dünya azərbaycanlılarının I qurultayı keçirilmiş, həmvətənlərimizin təşkilatlanması və mütəşəkkilliyinin güclənməsi işi yeni mərhələyə qalxmışdır.

Xalqımızın tarixi müqəddəratının təxirəsalınmaz vəzifəsi olan dünya azərbaycanlılarının birliyi və həmrəyliyinin əsasını azərbaycançılıq və Azərbaycan dövlətçiliyi ideyaları təşkil edir. Azərbaycançılıq ideyası hər

şeydən əvvəl azərbaycanlıların milli mənlük şüurunun, milli-mənəvi dəyərlərinin, dilinin, mədəniyyətinin, əsrlərin sınağından çıxmış adət-ənənələrinin yaşadılmasını, bu ideya əsasında azərbaycanlıların tarixi Vətənlə və öz aralarında birliyinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda müstəqil Azərbaycan dövləti dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə güclü faktoru, onların təşkilatlanması, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu bir qüvvə kimi çıxış etməsi üçün etibarlı dayaq nöqtəsidir. Azərbaycan dövləti dünya azərbaycanlılarının insan hüquqlarının, qanuni maraq və mənafeələrinin müdafiəçisi kimi çıxış edir. Azərbaycan dövləti xalqımızın tarixən dünya mədəniyyətinə verdiyi zəngin maddi, mənəvi-əxlaqi, intellektual sərvətlərin, Azərbaycan adının etibarlı müdafiəçisi və sahibidir.

Dünya azərbaycanlılarının ən mühüm, müqəddəs vəzifələrindən biri Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti, bütün dünya azərbaycanlılarının mənəvi-siyasi iradəsinin nəticəsi olan müstəqil dövlətçiliyi qoruyub saxlamaqdan, milli dövlətimizin dünya birliyində özünəməxsus yer tutmasına çalışmaqdan ibarətdir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu, onun demokratik, dünyəvi, hüquqi cəmiyyət yaradılması yolu ilə inamla irəliləməsi yalnız Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının deyil, bütün dünya azərbaycanlılarının milli müstəqillik və dövlətçilik təfəkkürünün inkişafına, onların həmrəyliyinə təkan verir.

Soydaşlarımız Azərbaycan dövlətçiliyi ideyaları ətrafında sıx birləşməli, ümummilli məsələlərdə sarsılmaz həmrəylik nümayiş etdirməli, bu məqsədlə azərbaycanlı icmalarının, mədəniyyət mərkəzlərinin və dostluq cəmiyyətlərinin imkanlarından geniş istifadə olunmalıdır. Dünya azərbaycanlılarının birliyi, həmrəyliyi onların daimi yaşadığı ölkələrdə və bütün dünyada güclü və monolit bir qüvvə kimi çıxış etmələrinə, öz milli və vətəndaş haqlarını daha dolğun qorumalarına da əhəmiyyətli təsir göstərəcəkdir.

Bu gün müstəqil Azərbaycan Respublikasında dünya azərbaycanlılarının milli birlik və həmrəylik problemi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmış, Azərbaycan diasporunun formalaşdırılması dünya azərbaycanlılarının bir-biri ilə və tarixi Vətənlə əlaqələrinin yaradılması və möhkəmləndirilməsi məsələləri bilavasitə gündəliyə gətirilmişdir. Dünya azərbaycanlılarının əsl milli özünüdərk və ümummilli ideya – azərbaycançılıq və müstəqil dövlətçilik və milli-mənəvi dəyərlər ətrafında birləşməsi prosesi başlanmışdır.

Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı bu istiqamətdə əsl mərhələ olmuş, milli birliyimiz, həmrəyliyimiz, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların diaspor şəklində təşkilatlanması və öz maraqlarını, hüquqlarını, azərbaycançılıq ideyalarını beynəlxalq miqyasda müdafiə etmələri üçün əsl strateji proqram müəyyən etmişdir. İnanırıq ki, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların mütəşəkkilliyi, diaspor hərəkəti getdikcə güclənəcək, təşkilat-

lanma səviyyəsi yüksələcək və bütün dünyada azərbaycançılıq ideyaları qorunacaqdır. Bu, həm də dünya dövlətlərinin ictimai-siyasi, iqtisadi-mədəni həyatında, siyasi dairələrində azərbaycanlıların təsirini getdikcə gücləndirəcəkdir.

Bu gün öz tarixinin məsul və şərəfli oyanış mərhələsini yaşayan dünya azərbaycanlıları vahid bir xalqı, bir milləti, bir tarixi Vətəni təmsil edir. Azərbaycanlılar dünyanın bütün ölkələrində Azərbaycan mədəniyyətinin, dilinin, adət-ənənələrinin, mentalitetinin layiqli daşıyıcıları kimi çıxış etməlidirlər. Buna görə də hərdə yaşamasından asılı olmayaraq, sağlam milli adət-ənənələrin, mədəni-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması, gənc nəslə ötürülməsi dünya azərbaycanlılarının tarixi Vətən qarşısında müqəddəs borcudur. Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, bütün bu şərəfli vəzifələrin, eyni zamanda dünya azərbaycanlılarının I qurultayının qəbul etdiyi mühüm qərarların davamlı şəkildə həyata keçirilməsi yolunda hər bir azərbaycanlı öz səylərini əsirgəməyəcəkdir.

Sizi bir daha qarşıdan gələn Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik bayramı münasibəti ilə təbrik edir, hər birinizə səadət, rifah və əmin-amanlıq arzulayıram.

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 29 dekabr 2001-ci il

**DÜNYA AZƏRBAYCANLILARININ I QURULTAYINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİ**

Əziz həmvətənlər!

Hörmətli nümayəndələr, qonaqlar!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Sizi Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının açılışı münasibətilə səmimi qəlbdən təbrik edirəm, qurultayın işinə uğurlar diləyirəm.

Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı müstəqil Azərbaycanın həyatında, bütün dünya azərbaycanlılarının həyatında tarixi hadisədir. Bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycan icmalarının nümayəndələri ilk dəfə olaraq Azərbaycana, onun paytaxtı Bakı şəhərinə toplaşmışlar və özlərinin I qurultayını keçirirlər. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının keçirilməsi haqqında qəbul etdiyimiz qərara səs verdiklərinə görə və bu qurultayda iştirak etmək üçün Azərbaycana, Bakıya gəldiklərinə görə bütün nümayəndələrə, qo-

naqlara, onların təmsil etdikləri müxtəlif ölkələrdə olan Azərbaycan icmalarına təşəkkür edirəm.

Biz, Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılar öz həmvətənlərimiz haqqında daim düşünmüşük. Uzun illər Sovetlər İttifaqı kimi böyük bir super dövlətin tərkibində ikən xaricdəki soydaşlarımızla, həmvətənlərimizlə əlaqə saxlamaq mümkün olmadığı halda, biz daim düşünmüşük ki, müxtəlif ölkələrdə azərbaycanlılar necə yaşayırlar, nə edirlər və məhdud imkanlardan istifadə edərək onlarla əlaqələr qurmağa çalışmışıq.

1991-ci ildə Sovetlər İttifaqının dağılması və Sovetlər İttifaqının tərkibində olan 15 müttəfiq respublikanın öz müstəqilliyini əldə etməsi, Azərbaycan xalqının milli azadlıq arzularının yerinə yetməsi, Azərbaycanın öz istiqlaliyyətini bəyan etməsi və 1920-ci ildə itirilmiş müstəqilliyi bərpa etməsi bizə imkan verdi ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla öz əlaqələrimizi genişləndirək, onlarla həmrəyliymizi bildirək və dünya azərbaycanlılarının daha da həmrəy olması üçün öz xidmətlərimizi göstərək. Biz hələ müstəqilliyimizin ilk aylarında, 1991-ci il dekabr ayının 31-də Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü haqqında qərar qəbul etdik. Biz o vaxtdan bu günü böyük bayram kimi qeyd edirik və o vaxtdan da dünyada yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələrimiz tədricən inkişaf etməyə başladı. Bunlar hamısı Azərbaycanın müstəqilliyinin və Azərbaycan xalqının milli azadlığının nəticəsidir.

Azərbaycan xalqı böyük, qədim tarixə malikdir. Çoxəsrlik tariximizdə xalqımız bir çox sınaqlardan çıxmış, yaşamış, öz mənliliyini itirməmiş, öz milliliyini itirməmiş, dünya sivilizasiyasına dəyərli töhfələr vermiş, dünya sivilizasiyasını zənginləşdirmişdir. Ancaq tarixin müxtəlif mərhələlərində azərbaycanlılar bəzi məhrumiyətlərə düşər olmuşlar. Ona görə də bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların birliyi, həmrəyliyi indi həm bizim üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan edəndən sonra çox böyük, şanlı-şöhrətli, eyni zamanda məşəqətli yol keçmişdir. Biz bu günlər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan olunmasının 10-cu ildönümünü böyük təntənə ilə bayram etdik. Biz on il ərzində keçdiyimiz yolu bir də təhlil etdik, əldə etdiyimiz nailiyyətləri bəyan etdik, eyni zamanda qarşımızda duran vəzifələri müəyyən etdik. Hələ həll olunmamış bir çox problemləri təhlil edib, onların həll olunması üçün lazımı tədbirlər görməyə başladıq.

Azərbaycanın müstəqilliyi və on il müstəqil dövlət kimi yaşaması bizim çoxəsrlik tariximizdə ən əhəmiyyətli, ən vacib, ən dəyərli bir hadisədir. Bizim üçün, müstəqil Azərbaycan üçün bu 10 il asan yol olmayıbdir. Biz Azərbaycanda yeni həyat qurmağa başlamışıq. Azərbaycanın demokratiya yolu ilə getməsinə bəyan etmişik. Azərbaycanda hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət qu-

rulması işinə başlamışdıq. Azərbaycanın iqtisadiyyatını dünya iqtisadiyyatı, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı ilə inteqrasiya etmək, bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçmək prosesinə başlamışdıq. Bunlar hamısı Azərbaycanın ağır və çətin bir şəraitdə yaşadığı zaman baş vermişdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə edərkən, yəni bəyan edərkən Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalmışdı və dörd il idi ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi davam edirdi. Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağ bu illərdə demək olar ki, Azərbaycanın nəzarətindən çıxmış, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş və onun ətrafında olan yaşayış məntəqələrinə də təcavüzlər başlanmışdı. Məhz belə bir tarixi şəraitdə Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan etmişdir. Təbiidir ki, belə bir şəraitdə müstəqil dövlət qurmaq çox ağır və çətin bir iş idi. Eyni zamanda, Azərbaycanın həm müstəqilliyi elan etməsi ərəfəsində, həm də özünü müstəqil dövlət elan etdikdən sonra Azərbaycanın həyatında çox mürəkkəb proseslər baş vermişdir. Ermənistan silahlı qüvvələri torpaq iddiası ilə çıxış edərək, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Vilayətini əlinə keçirmək məqsədi ilə hərbi əməliyyatlara başladığı və ermənilərin hamısı bu amal ətrafında bir yumruq kimi birləşdiyi bir halda, təəssüf ki, bu, Azərbaycanda olmamışdır.

Çünki o illər Azərbaycanda bütün xalqı birləşdirib, səfərbər edib torpaqlarımızı qorumaq və Ermənistan

silahlı qüvvələrinə lazımi cavab vermək əvəzinə, hakimiyyət mübarizəsi getmiş, daxili çəkişmələr mövcud olmuş, ayrı-ayrı siyasi qüvvələrə məxsus silahlı dəstələr meydan sulamışlar. Bu da təbii ki, Azərbaycanın, xalqın birliyini zəiflətməmiş və nəhayət, 1993-cü ildə Azərbaycan vətəndaş müharibəsi ilə üzləşmiş, Azərbaycanın varlığı təhlükə altına düşmüş və ölkəmizin parçalanması artıq başlanmışdı. Buna görə də müstəqillik elan olunandan sonra Azərbaycanda dövlət quruculuğu işi çox zəif getmişdir.

Bunlar hamısı Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyi pozmuş, xalqın rifah halını ağırlaşdırmışdır. Bizim üçün bunların ən zərərli nəticəsi o idi ki, bu fürsətdən istifadə edən Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ətrafında olan inzibati rayonlarının bir neçəsini işğal etmiş, o torpaqlarda yaşayan azərbaycanlıları zorla öz yerindən-yurdundan çıxarmışdır. Beləliklə, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altına düşmüş, həm Ermənistan ərazisindən çıxarılmış, həm də işğal olunmuş torpaqlardan çıxarılmış bir milyondan artıq azərbaycanlı indiyədək ağır vəziyyətdə, çadırlarda yaşayır. Azərbaycan belə bir şəraitdə müstəqil dövlət kimi ilk illərini yaşamışdır. Ona görə də bizim qarşımızda duran vəzifə ondan ibarət idi ki, mənfi proseslərin qarşısı alınsın, Azərbaycanın torpaqlarının müdafiə olunması üçün bütün güclər, səylər səfərbər olunsun və Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşasın, inkişaf etsin.

Azərbaycanda ondan sonrakı dövr ictimai-siyasi sabitliyin yaranması dövrü olubdur. Biz ondan sonra da – 1994-cü ilin oktyabrında, 1995-ci ilin martında hakimiyyəti silahla devirmək cəhdləri ilə rastlaşdıq. Bunların qarşısı alındı, ancaq bunlar da Azərbaycana zərbələr vurdu.

Biz Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsi ilə ciddi məşğul olaraq, 1994-cü ilin mayında atəşkəs haqqında razılığa gəldik. İndi 7 ildən artıqdır ki, müharibə getmir, qan tökülmür. Ancaq eyni zamanda, Azərbaycanın torpaqlarının bir qismi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır və o torpaqlardan çıxarılmış qaçqınlar, köçkünlər ağır vəziyyətdə yaşayırlar.

Azərbaycanın müstəqilliyinin on ilinin sonrakı mərhələsi ölkəmizin daxilində ictimai-siyasi vəziyyəti sabitləşdirməkdən, Azərbaycanın dünyada mövqelərini möhkəmləndirməkdən, Azərbaycanı bir müstəqil dövlət kimi yaşatmaq və inkişaf etdirməkdən ibarət olubdur. Biz çox çətin, ağır yollardan keçərək ötən on il müddətində buna nail olmuşuq. İndi dünyada on yaş olan müstəqil Azərbaycan dövləti var. Onun milli dövlət bayrağı var, milli himni var, milli gerbi var. Azərbaycan dünya birliyində özünə layiq yer tutubdur. Azərbaycanın dövlət bayrağı bütün beynəlxalq təşkilatların iqamətgahları qarşısında dalğalanır, müstəqil Azərbaycanın başı üstündə dalğalanır və daim dalğalanacaqdır, bu yüksəkliklərə qalxmış bayraq bundan sonra heç vaxt

enməyəcəkdir.

Güman edirəm ki, bizim qonaqlarımız, xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar Azərbaycanın həyatı ilə maraqlanırlar, Azərbaycanda gedən prosesləri izləyirlər və bizim əldə etdiyimiz nailiyyətlərdən xəbərdardırlar. Ancaq eyni zamanda, bu gün birinci qurultayda mən bir daha demək istəyirəm ki, Azərbaycan müstəqil dövlət kimi, özünün dövlət quruculuğu prosesini həyata keçirir.

Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurulubdur. Azərbaycan tarixdə ilk dəfə özünün milli Konstitusiyasını qəbul edibdir, azad seçkilər vasitəsilə Milli Məclisini – parlamentini seçibdir, ölkənin prezidentini seçibdir. Azərbaycanda bütün sahələrdə islahatlar həyata keçirilir.

Məlumdur ki, Azərbaycan 70 il SSRİ kimi böyük dövlətin tərkibində olmuş və başqa ölkələrdəkindən tamamilə fərqli olan siyasi-iqtisadi sistem şəraitində yaşamışdır. Bu gün qeyd etmək lazımdır ki, o illər biz müstəqilliyimizdən məhrum olsaq da, Azərbaycan xalqımızın, millətimizin daxili potensialını hərəkətə gətirərək inkişaf etmiş, böyük nailiyyətlər əldə etmiş və müstəqilliyi elan edərkən böyük iqtisadi və intellektual potensiala malik olmuşdur. Azərbaycanın müstəqil dövləti onun böyük iqtisadi və intellektual potensialı üzərində qurulubdur. Ancaq indi biz tamamilə başqa iqtisadi-siyasi sistem yolu ilə gedirik. Keçmişdəkiləri dəyişdirmək, onlardan imtina etmək, yeni sistemdə iş qurmaq, onu

həyata keçirmək – bu, ağır, çətin bir prosesdir. Bu, bizim keçid dövrümüzdür və keçid dövrümüzün böyük problemləri var.

Birincisi, insanların şüurunda çox böyük dəyişikliklər baş verməlidir. İkincisi, yeni iqtisadi siyasət uğurla getməlidir. Bunun üçün isə gərək, keçmiş iqtisadi şəraitdən yeni iqtisadi şəraitə keçid uğurlu olsun. Biz bütün bunlar üçün islahatlar həyata keçiririk. Siyasi, iqtisadi, sosial, humanitar sahələrdə bir çox islahatlar həyata keçirmişik və onların müsbət nəticələrini əldə etmişik. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, biz yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində uğurlar qazanmışıq. Özəlləşdirmə proqramını həyata keçirmişik və keçiririk. Azərbaycan üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edən torpaq islahatı aparmışıq.

Məlumdur ki, Azərbaycan əhalisinin təxminən yarısı kənd yerində yaşayır və kənd təsərrüfatı ilə məşğuldur. 70 il hökm sürən kolxoz-sovxo sistemini dağıtmaq, torpağı sahibinə – kəndlilərə vermək, onlar üçün torpaqdan səmərəli istifadə etmək şəraiti yaratmaq – bunlar hamısı çox ağır və çətin proseslərdir. Ancaq biz buna nail olmuşuq. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı inkişaf edir. Beləliklə, Azərbaycan 1990-cı ildən başlamış iqtisadi tənəzzülün qarşısını 1995-1996-cı illərdə ala bilmiş, ondan sonrakı dövr isə Azərbaycanın həyatında inkişaf dövrü olmuşdur.

Biz inkişaf edirik. Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələri uğurla inkişaf edir. Bu, təkcə bizim fikri-

miz deyil, beynəlxalq iqtisadi-maliyyə mərkəzlərinin, yəni bu işlərə nəzarət edən mərkəzlərin də fikridir. Ancaq hələ bizim qarşımızda çox böyük problemlər və böyük çətinliklər var. Hələ ki, biz Azərbaycanda əhalinin rifah halını istənilən səviyyəyə qaldıra bilməmişik.

Sovetlər İttifaqı vaxtı Azərbaycanda yaradılmış böyük sənaye müəssisələrinin bir qismi indi işləmir, bir qismi isə çox az gücü ilə işləyir. Bu, böyük işsizlər dəstəsi yaradıbdır. Bu da Azərbaycanın əsas problemlərindən biridir. Qeyd etdiyim kimi, bir milyondan artıq qaçqının, köçkünün bir tərəfdən, yaşamaq üçün lazımi şəraiti yoxdur, ikinci tərəfdən, onlar işlə təmin olunmayıblar və dövlətin yardımı, humanitar təşkilatların yardımı ilə yaşayırlar. Bu da bizim üçün böyük bir problemdir. Ancaq biz bu problemləri ardıcıl surətdə həll edirik. Biz əldə etdiyimiz nailiyyətlər haqqında danışarkən, eyni zamanda, heç də həyatımızda olan çətinlikləri, problemləri, çatışmazlıqları, nöqsanları gizlətmək məqsədi daşmırıq. Biz onları Azərbaycanın və təndaşlarına da, bütün dünyaya da açıq-aydın etiraf edirik. Məhz bu yol ilə biz Azərbaycanın qarşısında duran problemləri həll edə və ölkənin inkişafını daim təmin edə biləcəyik.

Bu sahədə görülən işlər sırasında Azərbaycanın dövlət neft strategiyasının xüsusi əhəmiyyəti var. Biz bu strategiyanı 1993-1994-cü illərdə hazırlayıb həyata keçirməyə başlamışıq, Azərbaycanın zəngin sərvətləri olan neft və qaz yataqlarının dünyanın böyük, müasir

texnikaya, texnologiyaya malik olan neft şirkətləri ilə müştərək işlənməsini təmin etmişik. İndi bu işlər gedir. Azərbaycanın Xəzər dənizindəki yataqların, ümumiyyətlə, Azərbaycan ərazisində olan neft-qaz yataqlarının müştərək işlənməsi üçün 21 müqavilə imzalanıb, xarici ölkələrdən 32 böyük neft şirkəti bu müqavilələrin iştirakçısıdır. Artıq biz gördüyümüz işlərin, neft strategiyasının real nəticələrini əldə etmişik. Artıq biz nefti yeni yerlərdən hasil edirik, xarici şirkətlərlə bərabər dünya bazarlarına çıxarıq. Bunun üçün çox əhəmiyyətli olan neft və qaz kəmərləri yaradıq. İki neft kəməri – biri şimal istiqamətində Bakı-Novorossiysk, biri də qərb istiqamətində Bakı-Supsa – yaranıb və Azərbaycan neftini ixrac edir.

Son illər çox böyük layihə üzərində işləmişik və Azərbaycanın gələcəkdə hasil olunacaq böyük həcmli neftinin dünya bazarlarına ixracı üçün Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin inşasına artıq başlamışıq. Azərbaycanın zəngin “Şahdəniz” yatağından hasil olacaq qazın da Türkiyəyə ixracı üçün lazımi müqavilələr imzalamışıq və qaz kəmərinin inşasına başlayırıq. Bizim neft strategiyamız təkcə bilavasitə neft hasilatı ilə məşğul olan şirkətlərin yox, eyni zamanda bir çox başqa şirkətlərin Azərbaycanda çalışması üçün və beləliklə, ölkəyə külli miqdarda xarici investisiyanın daxil olması üçün şərait yaradıb. Bu, Azərbaycanın yeni mənzərəsidir. Bu, ancaq və ancaq Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində ola bilər.

Bilirsiniz ki, Azərbaycan nefti dünyada məşhurdur. Hələ 150 il bundan öncə dünyada ilk dəfə Azərbaycanda sənaye üsulu ilə neft hasil olubdur. Sonrakı illərdə neft hasilatı artıb, ancaq bu, Azərbaycan xalqına məxsus olmayıb. Bizim hasil etdiyimiz zəngin neft və qaz 70 il Sovetlər İttifaqının ümumi iqtisadiyyatına qatılıb. Biz bundan lazım olan bəhrələri götürə bilməmişik. Məhz dövlət müstəqilliyi, milli azadlığımız, taleyimizi özümüzün həll etmək imkanları bizə bu şəraiti yaradıb və biz də bu şəraitdən səmərəli istifadə edirik.

Azərbaycan çox mühüm bir coğrafi-strateji mövqeyə malikdir. Bunun həm iqtisadi əhəmiyyəti var, həm də siyasi əhəmiyyəti var. Bu baxımdan, biz Avropa Birliyi ilə, başqa beynəlxalq təşkilatlarla müştərək işlər görürük. Bu sırada Avropa Birliyinin TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi, tarixi Böyük İpək yolunun bərpa olunması sahəsində Azərbaycan çox işlər görmüşdür və biz bunun müsbət nəticələrini əldə edirik. Ancaq gələcəkdə bu proqram çox böyük müsbət nəticələr verəcəkdir.

Böyük İpək yolunun bərpası, TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar 1998-ci ildə Azərbaycanda Avropa Birliyi ilə ilk beynəlxalq konfrans keçirildi. Şərqdə Yaponiyadan Qərbdə İspaniyaya qədər olan 32 dövlətin, 14 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələri bu konfransda iştirak etdilər və biz İpək yolunun bərpası, TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi üçün

ilk sazişin imzalanmasının şahidi olduq. Bu sahədə görülən işlər, yenə deyirəm, gələcəkdə böyük nəticəsini verəcəkdir.

Bunlar Azərbaycanın həyata keçirdiyi global layihələrdir. Ancaq Azərbaycanın gündəlik həyatında çoxsaylı işlər görülür və güman edirəm ki, siz burada olduğunuz zaman təqdim edilən materiallardan və başqa vasitələrdən bunları özünüz görəcəksiniz və bunlarla tanış olacaqsınız.

Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının keçirilməsi həm Azərbaycan üçün, həm də bütün dünya azərbaycanlıları üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanlılar dünyada gedən miqrasiya prosesi nəticəsində bir çox ölkələrə səpələnmişlər. Bu, təbii bir prosesdir, onun qarşısını almaq olmaz, almaq da lazım deyil və ümumən müsbət xarakter daşıyır. Doğrudur, indi müstəqil dövlət olandan sonra bəzi müxalifət dairələri bizi tənqid edirlər ki, Azərbaycan əhalisinin xeylisi – biri deyir 1 milyon, bir deyir 2 milyon kənarında yaşayır. Ancaq mən bunu heç də mənfi bir hadisə kimi qəbul edə bilmərəm. Çünki hər bir millət, hər bir xalq yalnız öz doğma torpağı çərçivəsində, milli məhdudiyyət şəraitində yaşaya bilməz. Bir də qeyd edirəm, dünyada miqrasiya prosesi bütün ölkələrə, xalqlara aiddir. Əgər azərbaycanlılar bu proses nəticəsində dünyanın bir çox ölkələrində məskunlaşıblarsa, orada özləri üçün həyat qurublarsa, özlərinin həyat şəraitini təmin ediblərsə – bunlar hamısı dünyada azərbaycanlıların nə qədər geniş

şəkildə yayıldığını göstərir.

Biz hesab edirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların hər biri yaşadığı ölkədə həyatını özü istədiyi kimi qurub yaşayır. Yaşadığı ölkənin vətəndaşıdır, onun qanun-qaydaları ilə yaşamalıdır və istədiyi yol ilə getməlidir.

Ancaq eyni zamanda, indi azərbaycanlıların bir müstəqil dövləti mövcud olduğu halda, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların bir-biri ilə daha da sıx əlaqə qurması, öz həmrəyliklərini bəyan etməsi və müstəqil Azərbaycan dövləti ilə əlaqələr yaratması tarixin bu mərhələsində çox əhəmiyyətli bir vəzifə kimi meydana çıxır. Bizim vəzifəmiz, Azərbaycan dövlətinin vəzifəsi ondan ibarətdir ki, bütün ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılara mümkün olan qaygını, diqqəti göstərsin, onların həyatı ilə maraqlansın və dövlətimizlə ayrı-ayrı ölkələrdə olan Azərbaycan icması arasında əlaqələri daha da inkişaf etdirdirsin. Azərbaycanın xaricində yaşayan azərbaycanlılar isə gərək, indi müstəqil Azərbaycan ilə daha da sıx əlaqələr qursunlar. Bunlar hamısı dünyada olan bütün azərbaycanlıların birliyinin, həmrəyliyinin təmin olunması üçün əsas şərtlərdir.

Biz indi böyük məmnuniyyətlə qeyd edə bilərik ki, dünyanın bir çox ölkələrində – Avropada, Şimali Amerikada artıq böyük Azərbaycan icmaları yaranıb. Son illər bu icmalar get-gedə təşkilatlanır, genişlənir və azərbaycanlıların yaşadıkları ölkələrdə onların birliyini, həmrəyliyini təmin edir. Son illər bu proses sürətlə

gedir. Güman edirəm ki, məhz müstəqil Azərbaycanın varlığı bu həmrəyliyin inkişafının əsasını təşkil edir.

Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşı kimi, istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı, azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir, milli mədəniyyətimizdir – ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, musiqimiz, şerlərimiz, mahnılarımızdır, xalqımıza mənsub olan adət-ənənələrdir.

İnsan hansı ölkədə yaşamasından asılı olmaya-raq, gərək öz milliliyini qoruyub saxlasın. Dünyada eyni zamanda assimilyasiya prosesi də var. İnsanlar – mən azərbaycanlılar haqqında danışırım – gərək, yaşadıkları ölkədə, yenə deyirəm, o şəraiti mənimsəyərək, orada özləri üçün yaxşı mövqelər tutsunlar. Ancaq daim öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq olsunlar. Bizim hamımızı birləşdirən məhz bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə

sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir.

Bizim bu qurultayı keçirməkdə məqsədimiz məhz bundan ibarət olmuşdur. Güman edirəm ki, qurultay nümayəndələri, dünyanın bir çox uzaq ölkələrindən Azərbaycana, doğma Vətənə gəlmiş soydaşlarımız burada, qurultay günlərində bir-biri ilə daha da sıx ünsiyyətdə olacaqlar, bir-birini anlamağa çalışacaqlar, müxtəlif ölkələrdə olan icmaların bir diaspor kimi formalaşmasında daha fəal iştirak edəcəklər və Azərbaycan ilə dünyada, digər ölkələrdə olan azərbaycanlıların əlaqələrini möhkəmləndirəcəklər. Hesab edirəm ki, qurultay bu sahədə, azərbaycançılıq ideyalarının həyata keçirilməsi üçün, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün çox mühüm tarixi bir mərhələdir.

Ümid edirəm ki, bu qurultay bizim qarşımızda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində çox böyük rol oynayacaqdır, öz xidmətlərini göstərəcəkdir.

Müstəqil dövlət kimi Azərbaycan öz milli mənafeələrinə uyğun olan müstəqil xarici siyasət aparır. Müstəqil xarici siyasət aparmaq müstəqilliyi daha da möhkəmləndirmək deməkdir. Biz həm xarici əlaqələrdə, həm də Azərbaycanın daxilində bir çox çətinliklərlə rastlaşmağımıza baxmayaraq, öz müstəqilliyimizi qoruyaraq dünyada müstəqil siyasət aparırıq.

Azərbaycan sülhsevər dövlətdir. Biz dünyanın bütün ölkələri ilə lazım olan səviyyədə iqtisadi, siyasi, icti-

mai, elmi, humanitar əlaqələr yaratmışıq, yaradırıq və bu əlaqələr inkişaf etdiririk və etdirəcəyik. Ancaq Azərbaycan heç vaxt öz müstəqil siyasətindən geri çəkilməyəcəkdir. Onun müstəqil xarici siyasəti Azərbaycanın müstəqilliyinin əsas rəmzidir, əsas göstəricisidir.

Azərbaycan dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatlarının üzvüdür. Bilirsiniz ki, bu ilin əvvəlində Azərbaycan mütəbər Avropa Şurasının da həqiqi üzvü seçilibdir. Bunlar Azərbaycanın xarici siyasətinin, eyni zamanda Azərbaycanın həyatında aparılan demokratik dəyişikliklərin, bütün sahələrdə tətbiq olunan islahatların məntiqi nəticəsidir.

Azərbaycan dünyəvi dövlətdir və dünyəvi dövlət kimi dünyada öz yerini tutubdur. Bu, bizim strateji yolumuzdur. Hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət – bizim dövlət quruculuğunda əsas prinsipimiz budur. Həyatımızda əsas prinsiplər budur. Biz bu yol ilə gedirik və bundan sonra da gedəcəyik.

Sizə deyə bilərəm ki, biz bir çox ağır və çətin məsələləri həll etdik və qarşıda duran üfüqləri də çox yaxşı görürük. Azərbaycanın böyük təbii sərvətləri, əlverişli coğrafi-strateji mövqeyi, güclü iqtisadi, intellektual potensialı və azərbaycanlıların yüksək mədəni səviyyəsi müstəqil ölkəmizin gələcəyinin çox xoşbəxt və firavan olmasını təmin edəcəkdir. Əmin ola bilərsiniz ki, bu yol, qarşıda duran üfüqlər, perspektiv tam realdır. Apardığı iqtisadi siyasət sayəsində bir neçə ildən sonra Azərbaycan zəngin ölkələrdən biri olacaqdır. Azərbaycan xal-

qının rifah halı çox yaxşılaşacaqdır. Azərbaycanda hər kəs sərbəst, azad yaşayacaqdır. Azərbaycanda demokratik quruculuq işləri, söz azadlığı, insan azadlığı, vicdan azadlığı, mətbuat azadlığı – bütün azadlıqlar təmin olunub və bundan sonra da təmin olunacaqdır. Yəni siyasi dünyagörüşündən asılı olmayaraq, hər bir Azərbaycan vətəndaşı burada, doğma vətəninə rahat, özü istədiyi kimi yaşayacaqdır.

Ancaq bizim üçün ən çətin problem, bizi ən çox narahat edən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. İşğal edilmiş torpaqlarımızın azad olunması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsidir. Biz bu sahədə çox işlər görmüşük. Bütün beynəlxalq təşkilatlarda bu məsələləri qaldırmışdıq və lazımı qərarlar qəbul olunubdur. 1993-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal etdiyi torpaqlardan qeyd-şərtsiz çıxması barədə dörd qətnamə qəbul etmişdir. Təhlükəsizlik Şurası sədrinin altı bəyanatı var. Ancaq Ermənistan bunlara məhəl qoymur.

1996-cı ilin dekabr ayında ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli haqqında çox əhəmiyyətli bir sənəd qəbul edilmişdir.

ATƏT-in tərkibində olan 54 dövlətdən 53-ü buna səs vermiş, təkcə Ermənistan etiraz etmişdi. Ancaq təəssüflər olsun ki, bu mütəbər təşkilatın, ATƏT-in zirvə

görüşünün irəli sürdüyü qərar yenə də Ermənistan tərəfindən qəbul olunmur.

Biz məsələni sülh yolu ilə həll etmək üçün daim çalışırıq. Bilirsiniz ki, hələ 1993-cü ildə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsini həll etmək üçün ATƏT-in Minsk qrupu yaranıb. Minsk qrupuna 1997-ci ilin əvvəlindən üç böyük dövlət – Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransa rəhbərlik edir.

Biz ötən illər bu təşkilatla, Minsk qrupu ilə, onun həmsədrləri ilə çox işlər görmüşük. Üç-dörd gün bundan öncə həmsədrlər – Rusiyanın, Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Fransanın təmsilçiləri yenə də bölgəmizdə olmuş, bizimlə görüşüb danışıqlar aparmış, Ermənistanda olmuşlar. Biz bir daha bəyan etmişik ki, məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasının tərəfdarıyıq və bunu hər iki tərəfdən müəyyən kompromislər nəticəsində həll etmək olar. Ancaq bu, beynəlxalq hüquq normaları əsasında, dünyada hamı tərəfindən tanınmış prinsiplər – ölkələrin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və sərhədlərinin toxunulmazlığı prinsipləri əsasında həll olunmalıdır. Biz bu işi davam etdirəcəyik. Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, biz bu münaqişənin də ləğv olunmasına, aradan götürülməsinə nail olacağıq, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunacaqdır, işğal olunmuş torpaqlar azad ediləcək, yerindən-yurdundan didərgin düşmüş qaçqınlar öz doğma torpaqlarına qayıdacaqlar.

Təbiidir ki, bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla yanaşı, Azərbaycan diasporuna da böyük ehtiyacımız var. Məmnuniyyətlə qeyd edirəm ki, Azərbaycan diasporu son illər təşkilatlanır və Azərbaycan icmaları, diasporu yaşadığı ölkədə, ümumiyyətlə, beynəlxalq aləmdə artıq özlərini göstərirlər. Amma bu, bizim diasporun formalaşmasının ilkin mərhələsidir. Hamımız – siz də, biz də çox iş görməliyik ki, Azərbaycanın güclü diasporu yaransın. Müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar daha da güclənsinlər. İqtisadi cəhətdən daha da möhkəmlənsinlər, yaşadığı ölkələrin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edə bilsinlər. O ölkələrin həyatına öz təsirlərini göstərə bilsinlər. Beləliklə də müxtəlif ölkələrdə Azərbaycanın müstəqilliyini, onun xarici siyasətini təbliğ etməklə yanaşı, Azərbaycanın problemlərinin həll olunmasına yardım etsinlər. Hesab edirəm ki, dünya azərbaycanlıları bu yol ilə getməlidirlər və bu yolda hələ istifadə olunmamış böyük imkanlar vardır. Bu gün işinə başlayan qurultay da məhz bu məqsədi daşıyır.

Bir də qeyd edirəm, biz dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların hər birinin öz ölkəsində yaxşı yaşamasını, öz mövqeyini möhkəmləndirməsini, öz rifah halını yaxşılaşdırılmasını arzulayırıq. Arzulayırıq ki, hər bir azərbaycanlı yaşadığı ölkədə ictimai-siyasi həyatda fəal iştirak etsin, özünə görkəmli bir yer tutsun, müəyyən təsir imkanına malik olsun. Biz bunları arzu edirik.

Bu barədə müəyyən xidmətlər göstərmək üçün biz dövlətimizin tərkibində Azərbaycan diasporu ilə iş üçün xüsusi bir orqanın yaradılması haqqında da qərar qəbul edəcəyik. Güman edirəm ki, belə mərkəzləşmiş bir orqan, yəni Azərbaycan icmaları ilə daim əlaqə saxlayan orqan həm icmaların və ümumiyyətlə, Azərbaycan diasporunun formalaşmasına, həm də bizim əlaqələrimizin daha da inkişafına xidmət edəcəkdir.

Əziz həmvətənlər!

Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq. Azərbaycan dilinin inkişafı haqqında bizim qəbul etdiyimiz geniş qərar məhz bu məqsədi daşıyır. Biz Azərbaycanın latın əlifbasına keçməsi haqqında qərar qəbul etdik. İndi Azərbaycanda hamı, bütүн dövlət orqanları yalnız latın əlifbasından istifadə edir. Bu da bizim milliliyimizi, azərbaycançılığımızı göstərən çox mühüm bir amildir. Biz bundan sonra da Azərbaycan dilinin inkişaf etdirilməsi üçün səylərimizi davam etdirəcəyik.

Bilirsiniz, hər bir millətin dili onun üçün çox əzizdir. Bizim üçün Azərbaycan dili, ana dilimiz həddindən

artıq əzizdir. Çünki çox illər ana dilimiz, Azərbaycan dili həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir. Amma buna baxmayaraq, hər bir azərbaycanlı dilin qorunub saxlanması az da olsa, çox da olsa, öz xidmətlərini göstərmişdir. Xüsusən, bizim yazıçılarımız, ədəbiyyatçılarımız, şairlərimiz o ağır dövrdə Azərbaycan dilinin yaşamasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın, bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütүн fikirləri ifadə etməsi üçün nə qədər böyük söz ehtiyatına malikdir.

Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik. Ancaq eyni zamanda arzu edirik ki, hansı qitədə, hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı o ölkənin dilini də mənimsəsin, o ölkənin adət-ənənələrindən də istifadə etsin, o ölkənin şəraitinə uyğunlaşsın. Amma Azərbaycan dilini yaşatsın və inkişaf etdirdirsin.

Xalqları dil qədər, milli-mənəvi ənənələr qədər, dəyərlər qədər birləşdirən başqa bir vasitə yoxdur. Biz bu vasitədən daim istifadə etməliyik. Xüsusən, başqa ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar. Ona görə də mən arzu edərdim ki, hər bir ölkədə Azərbaycan icmasında azərbaycanlılar həmrəy olsunlar, bir-birinə dayaq olsunlar, bir-birinə yardım etsinlər, bir-birinin dərdinə yansınlar və bizim milli adət-ənənələrimizi, milli dəyərlərimizi bir-

likdə gözləsinlər, milli bayramlarımızı qeyd etsinlər. Təkcə müstəqillik bayramını, Novruz bayramını deyil, bütün başqa bayramları da qeyd etsinlər. Azərbaycan dilini yeni nəsələ, uşaqlara çatdırmaq üçün müəyyən tədris imkanları yaratsınlar. Biz bu barədə kömək edəcəyik ki, bizdən sonra gələn nəsillər, sizin övladlarınız, bizim övladlarımız azərbaycançılığı daha da yüksəklərə qaldırsınlar, Azərbaycan dilini, milli-mənəvi dəyərlərimizi daim yaşatsınlar.

Əziz dostlar!

Əmin ola bilərsiniz ki, müstəqil bir dövlət kimi Azərbaycan on ildir ayaq üstə möhkəm durubdur. Ötən dövrdə biz Azərbaycanın müstəqilliyini inkişaf etdirmişik və bu gün bəyan edirəm ki, Azərbaycanın müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir və daimidir.

Əziz dostlar, müstəqil Azərbaycan həmişə sizin dayaq yeriniz olacaq, pənah gətirdiyiniz yer olacaqdır və təbiidir ki, Azərbaycanda biz də sizi özümüzün elçiləri hesab edirik, sizə çox ümidlər bəsləyirik, sizə arxalanırıq, sizi özümüzdə dayaq hesab edirik.

Müstəqil Azərbaycan dövləti gənc olduğu kimi, Azərbaycanın həmrəyliyi də, dünya azərbaycanlılarının birliyi də, müxtəlif ölkələrdəki Azərbaycan icmaları da gəncdirlər. Ancaq indi biz yeni bir mərhələyə keçmişik. Biz formalaşırıq, müstəqilliyimiz möhkəmlənir, xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar daha sürətlə təşkilatlanır və bizim hamımız birlikdə azərbaycançılığı yaşadacağıq, daimi edəcəyik, ədəbi edəcəyik.

Əziz dostlar!

Mən sizin hamınıza cansağlığı və səadət arzulayıram. Xarici ölkələrdən gəlmiş nümayəndələrdən və qonaqlardan xahiş edirəm ki, Azərbaycan xalqının, onun dövlətinin, prezidentinin salamlarını, sevgisini, məhəbbətini bütün Azərbaycan icmalarına, hər bir azərbaycanlıya çatdırasınız.

Sizin hər birinizə işlədiyiniz sahədə, gördüyünüz işdə, yaşadığınız yerlərdə uğurlar arzulayıram. Harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir ailəyə, hər bir azərbaycanlıya xoşbəxt həyat və xoşbəxt gələcək arzulayıram. Qoy, çaylarımız qurumasın! Qoy, ağaclarımız kəsilməsin! Qoy, çırağımız sönməsin!

Azərbaycan xalqına eşq olsun!

Yaşasın müstəqil Azərbaycan, Azərbaycan, Azərbaycan!

Bakı şəhəri
10 noyabr 2001-ci il.

DÖVLƏT DİLİNİN TƏTBİQİ İŞİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Müstəqil dövlətimizin rəsmi dili statusunu almış Azərbaycan dilinin geniş tətbiq edilməsi və sərbəst inkişafı üçün münbit zəmin yaranmışdır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıqların, təzyiq və təhriflərin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün hazırda ölkəmizdə çox əlverişli şərait mövcuddur. Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf edirsə də, onun tətbiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişafın daha sürətli və dolğun olmasına təkan verir.

Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birləşmiş, onun taleyini yaşamış,

üzləşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O, xalqın ən ağır günlərdə belə onun milli məniyyətini, xoşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur.

Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarındanak olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hissələrdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişmə bilməsi üçün hər hansı xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır.

Azərbaycan dilinin dünya dilləri arasında ən kamil dillərdən biri olduğu həqiqətini bir çox xalqların görkəmli nümayəndələri də dönə-dönə etiraf etmişlər. Onlar öz əsərlərində bu dili XIX əsrdə Avropada geniş yayılmış fransız dili ilə müqayisə edərək, onu Avrasiyanın hər tərəfində işlənən bir dil kimi yüksək qiymətləndirmişlər. Milyonlarla azərbaycanlının hazırda mədəni inkişaf vasitəsi olan bu dil tarixən nəinki Qafqazda yayılmışdır, hətta müəyyən dövrlərdə daha geniş məkanda müxtəlif dilli xalqların da istifadə elədikləri ümumi bir dil olmuşdur.

Neçə-neçə böyük mədəniyyətin yaradıcısı olan xalqımızın tarixi qədər onun dilinin təşəkkülü tarixi də olduqca qədimdir. Azərbaycan dili türk mənşəli ümumxalq canlı danışq dili zəminində əmələ gəlib şifahi ədəbi dilə çevrilənədək və sonradan bu əsasda Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu təşəkkül tapana qədər yüz illər boyunca mürəkkəb bir yol keçmişdir.

Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin geniş Avraşiya məkanına yayılan türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini əks etdirəcək qədər rəngarəng olmasının da başlıca səbəbi ta qədimlərdən bu torpaqlarda etnik baxımdan eyni köklü türk etnoslarının mövcud olmasıdır. Şifahi şəkildə yayılan ilkin ədəbiyyat nümunələri – dastanlar, nağıllar, bayatılar, laylalar və sair Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin erkən formalaşması və təkamülü zərurətini yaratmışdır.

Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu da əlverişli tarixi şəraitdə ümumxalq dili əsasında təşəkkül tapmışdır. Xalq şifahi şəkildə yaratdıqlarını əbidiləşdirmək üçün sonradan onları yazıya köçürmüşdür. Bu prosesin də yazı dilinin təşəkkülü və sabitləşməsində böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu olduqca səciyyəvidir. Abidənin bədii dilinin özünəməxsus səlisliyi bir daha göstərir ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un meydana çıxma bilməsi üçün Azərbaycan dili böyük tarixi-ədəbi hazırlıq mərhələsi keçməli idi.

Qaynağını uzaq keçmişdən alan Azərbaycan dilinin ilk və ən qədim yazılı nümunələri günümüzədək gə-

lib çatmasa belə, ölkəmizin ərazisində qədim əlifbaların varlığı, həmçinin yazı dilimizin bədii məna kamilliyi və digər amillər bu dilin dərin tarixi köklərə malik olduğunu sübuta yetirir. Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi kimi söz sənətkarları Azərbaycan ədəbi dilinin belə bir bünövrəsi üzərində yüksəlmişlər.

XVI əsr Azərbaycan dilinin mövqelərinin möhkəmlənməsi ilə əlamətdardır. Səfəvilər dövlətinin yaranması ilə Azərbaycan dili dövlət dili səviyyəsinə qalxaraq rəsmi və dövlətlərarası yazışmalarda işlədilməyə başlandı. Səfəvilər dövründə Azərbaycan dili sarayda və orduda tam hakim mövqə tutaraq dövlət dili kimi rəsmiləşdi. Anadilli ədəbiyyatın böyük ustaları Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli, xalq ədəbiyyatımızın adı bizə bəlli ilk qüdrətli nümayəndəsi Aşıq Qurbani bu dövrdə yetişmişdir. Əgər şifahi şer dili Qurbaninin əsərlərində əks olunmuşdusa, xalq şer dilinin yazılı qolu Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzulinin dolğun dili isə elmi və fəlsəfi olduğu qədər də xəlqi idi.

XVII əsrin şerində cərəyan edən proseslər XVIII əsrdə şifahi xalq ədəbiyyatının bədii dilə təsiri şəklində özünü göstərir. Ədəbi dildə sadəliyə, canlı danışq elementlərinə meylin gücləndiyi bu dövrdə Azərbaycan dilinin yeni inkişaf mərhələsi məhz Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı ilə başlanır.

XVIII əsrdə Azərbaycan ədəbi dilində üslub baxımından da zənginləşmə prosesi gedir. Elmi üslubun

təşəkkülü üçün şərait yaranır, ayrı-ayrı elm sahələrinə dair bir çox əsərlər yazılır.

XIX əsr ədəbi dilimizin inkişafı xalqımızın həyatında baş verən köklü bir hadisə ilə yaxından bağlıdır. Bu, Azərbaycanın ikiyə parçalanması və nəticədə iki ayrı dövlətin tabeçiliyində bir-birindən fərqli mədəni mühitdə yaşamağa məhkum olması hadisəsidir. Müstəmləkəçilik siyasəti ilə yanaşı, Rusiyanın Şimali Azərbaycanda oynadığı mədəniləşdirici rol başqa elm sahələri kimi, dilçiliyin də inkişafına zəmin yaratmışdır. XIX əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan dilinə aid bir sıra dərsliklər və dərs vəsaitləri yazılıb nəşr olunmuşdur. Milli maarifçi ziyalılar özləri ana dilini öyrənməyin, onu qoruyub saxlamağın ən əsas yolunun məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılmasında gördüklərindən, Azərbaycan dilinə aid dərsliklər və lüğətlər yazmağa başlamışdılar. Azərbaycan dilinə dair ilk dərsliklərin yazılmasında o dövrün görkəmli maarifçiləri Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vazeh, Seyid Əzim Şirvani, Aleksey Çernyayevski, Mirzə Əbülhəsən bəy Vəzirov, Seyid Ünsizadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Sultan Məcid Qənizadə, Məmmədağa Sidqi, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyov, Abdulla Şaiq və başqalarının xidmətlərini qeyd etmək lazımdır.

Zaman keçdikcə dövrün tələbinə uyğun olaraq Azərbaycan dilinin istifadə dairəsi də genişlənmiş, onun tətbiqinin və inkişafının elmi əsaslar üzərində aparılması ehtiyacı meydana çıxmışdır. Rusca-azərbaycanca və azərbaycanca-rusca lüğətlər, təcrübi-tədris kitabları

nəşr olunmuşdur. Məhz bu dövrdən başlayaraq, Azərbaycan ədəbi dilinin normalarının müəyyənləşməsində nəzəri-dilçilik ideyaları təzahür edir. Bu baxımdan Mirzə Fətəli Axundovun ədəbi dil haqqında milli ədəbiyyatın realist məzmununa uyğun gələn tezisləri xüsusilə diqqət cəlb edir.

Dram, satira, realist dilinin yarandığı XIX əsrdə elmi üslubun əsası kimi müasir elmi-fəlsəfi dilin ilk nümunələrinə də rast gəlirik. Mətbuat dili də bu əsrin məhsuludur. “Əkinçi”dən başlayaraq yaranmış milli mətbuat bu dilin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

XX yüzillik isə Azərbaycan ədəbi dilinin ən sürətli tərəqqisi və çiçəklənməsi dövrüdür. Ədəbi dil məsələsi hələ əsrin əvvəlindən ictimai-siyasi mübarizənin tərkib hissəsi olmuşdur. Həmin dövrdə ana dili kitabları hazırlanmış, dərsliklər buraxılmış, müntəxəbatlar tərtib olunmuşdur. Azərbaycan dilinin səs quruluşuna və qrammatik sistemə dair kitablar yazılmışdır.

Mətbuat ana dili, ədəbi dil uğrunda mübarizənin önündə gedirdi. Ədəbi dil normasının müəyyənləşməsində bütün görkəmli ziyalılar iştirak edirdilər. Xalq dili xəzinəsinin qapıları “Molla Nəsrəddin” vasitəsilə ədəbi dilin üzünə açılırdı. Bu dövrdə yaranan səhnə sənəti də yeni milli-mədəni şəraitdə ədəbi dilə nitq vasitəsilə öz töhfəsini vermişdir.

Ana dilinin taleyinə heç bir ziyalının laqeyd qalmadığı bu dövrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov, Ömər Faiq Nemanzadə

kimi görkəmli söz ustaları Azərbaycan dilinin saflığı və onun yad ünsürlərdən qorunması uğrunda fədakarcasına mübarizə aparırdılar.

Azərbaycan ədəbi dilinin tarixində bundan sonrakı yeni mərhələ sovet dövrü ilə başlayır. Ərəb əlifbasını daha uyğun bir əlifba ilə əvəz etmək məqsədilə 1921-ci ildə Əlifba Komitəsi yaradıldı və həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtib etmək tapşırıldı. Bir qədər sonra isə yeni əlifbaya keçildi. 1926-cı ildə Bakıda birinci beynəlxalq türkoloji qurultay çağırıldı. Bu, türk dünyası üçün böyük tarixi əhəmiyyəti olan bir hadisə idi. Qurultayın Bakıda keçirilməsini 20-30-cu illər Azərbaycanın dilçilik sahəsindəki elmi potensialına verilən qiymət kimi səciyyələndirmək olar.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, sonralar qurultayın qərarlarının yerinə yetirilməsi yolunda süni maneələr yaradıldı, türkdilli xalqların mədəni inteqrasiyasına yönəldilmiş bu nəcib iş siyasi məqsədlərə qurban verildi, Azərbaycanın dilçi alimlərinin böyük əksəriyyəti isə totalitar rejimin repressiyalarına məruz qaldı. 1939-cu ildə latın qrafikalı əlifbadan kiril qrafikası əsasında yaradılmış yeni Azərbaycan yazısına qəti və məcburi keçmək haqqında qərar verildi. Beləliklə, 1924-cü ildən 1939-cu ilə qədər keçən on beş il ərzində xalqın yazı mədəniyyətinə bir-birinin ardınca iki ağır zərbə dəydi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan dili çətinliklə də olsa, bütүн bu illər ərzində yenə öz saflığını qoruya bilmiş,

elmi və bədii ədəbiyyatda, publisistikada böyük imkanlara malik olduğunu nümayiş etdirmişdir.

1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının tərkibində müstəqil Dilçilik İnstitutunun yaranması dilçiliyimizin bir elm kimi inkişafına da təkan verdi. Dilçilik elmimiz XX əsrdə sürətli inkişaf dövrü yaşamışdır. Həmin dövrdə ədəbi dilimizi tədqiq edən Bəkir Çobanzadə, Məmmədəğa Şirəliyev, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Əliheydər Orucov, Səlim Cəfərov, Ələvsət Abdullayev, Fərhad Zeynalov və başqa dilçi alimlərimizin böyük ordusu yaranmışdır. Dərin qürur və fərəh hissi ilə demək olar ki, Azərbaycan dilçilərinin gərgin əməyi sayəsində dilçiliyin bütүн sahələrində səmərəli işlər görülmüş, dil tarixi, dialektologiya, müasir dil, lüğətçilik sahələrində səmərəli işlər görülmüş, dil tarixi dialektologiya, müasir dil, lüğətçilik sahələrində dəyərli tədqiqatlar aparılmışdır. Keçmiş sovet məkanında, eləcə də beynəlxalq miqyasda Azərbaycan türkoloji araşdırmaların önəmli mərkəzlərindən biri olmuşdur. Beləliklə, XX əsr bütövlükdə Azərbaycan dilinin yazı mədəniyyətinin əsl inkişaf yoluna qədəm qoyduğu bir dövrüdür. Məhz bu dövrdə dilimizin funksional imkanları genişlənmiş, üslubları zənginləşmiş, dilin inkişaf meyilləri əsasında yazı qaydaları cilalanmışdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edilmişdir. Hər hansı bir dilin dövlət dili statusu alması,

şübhəsiz ki, hər bir dövlətin bir dövlət kimi formalaşması ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan xalqının tarixində Azərbaycan dili XVI əsrdə Səfəvilər hakimiyyəti dövründə dövlət dili səviyyəsinə qalxsa da, milli dövlətçiliyin itirilməsi nəticəsində həmin ənənə uzun müddət qırılmışdır. Yalnız 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə Azərbaycan dilinin geniş tətbiq olunması yolunda böyük imkanlar açıldı. Bu sahədə bəzi addımlar atılsa da, gənc respublikanın ömrünün qısa olması Azərbaycan dilinin cəmiyyətdə dövlət dili kimi mövqelərinin tam bərqərar edilməsinə imkan vermədi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti yaradıldıqdan sonra qəbul edilmiş ilk Konstitusiyada, ümumiyyətlə, dövlət dili haqqında heç bir maddə olmamışdır. SSRİ-nin tərkibinə daxil olduqdan sonrakı dövrdə, daha doğrusu, Azərbaycanın 1937-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasında da belə bir maddə yox idi. Yalnız 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə 1937-ci il Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddə əlavə edildi. Lakin respublikanın o dövrdəki rəhbərliyinin mövcud siyasi vəziyyəti lazımınca qiymətləndirə bilməyərək, hadisələri sürətləndirmək cəhdləri bu nəcib işi uğursuzluğa düşür etdi.

Nəhayət, mərkəzin bütün maneələrinə baxmayaraq, respublikanın 1978-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddənin daxil edilməsi müyəssər oldu. Bu, həmin dövr üçün çox cəsarətli və qətiyyətli bir addım idi.

Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan dilinin daha da inkişaf etdirilməsi yolunda geniş üfəqlər açıldı. Təəssüflər olsun ki, respublikanın o zamankı rəhbərliyinin səriştəsizliyi nəticəsində, xalqın iradəsinə zidd olaraq, dövlət dilinin adı qeyri-qanuni şəkildə dəyişdirildi və məsələyə dolaşlıq, anlaşılmazlıq gətirildi. Dövlət dili haqqında məsələ 1992-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Milli Məclisində müzakirə edildi və dövlət dilinin adının dəyişdirilməsini nəzərdə tutan antikonstitusion qanun qəbul edildi. Təəssüf ki, belə taleyüklü məsələnin həlli üçün o zaman Milli Məclisdə cəmi 26 nəfərin lehinə səs verməsi kifayət edirdi. Halbuki dövlət dili haqqında müddəa Konstitusiyada nəzərdə tutulduğuna görə, ona hər hansı dəyişiklik edilməsi ümumxalq müzakirəsi, ali qanunvericilik orqanı üzvlərinin ən azı üçdə iki səs çoxluğu ilə edilə bilərdi. Lakin o zaman adi qanunvericilik qaydalarına məhəl qoyulmamış, xalqın iradəsi nəzərə alınmadan volyuntarist və məsuliyyətsiz bir qərar qəbul edilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının layihəsinə baxılarkən dövlət dili, daha doğrusu, dövlətin dilinin adı haqqında müddəa geniş müzakirə obyektinə oldu. Həmin məsələ yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyada, kütləvi informasiya vasitələrində, müxtəlif elmi forumlarda, yığıncaqlarda, idarə, təşkilat və müəssisələrdə sərbəst, demokratik şəraitdə hərtərəfli müzakirə olundu. Nəhayət, xalq 1995-ci

il noyabrın 12-də referendum yolu ilə öz mövqeyini nümayiş etdirərək Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması müddəasına tərəfdar olduğunu bildirdi. Ana dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıq aradan qaldırıldı, onun hüquqları qorundu, cəmiyyətdəki mövqeləri tam bərpa edildi.

İndi Azərbaycan dilinin özünəməxsus inkişaf qanunları ilə cilalanmış kamil qrammatik quruluşu, zəngin söz fondu, geniş ifadə imkanları, mükəmməl əlifbası, yüksək səviyyəli yazı normaları vardır. Hazırda ölkəmizdə cəmiyyət həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, Azərbaycan dili orada rahat işlədilə bilməsin.

Bunula yanaşı, Azərbaycan Respublikasının onillik inkişaf yolunun təcrübəsi göstərir ki, digər sahələrdə olduğu kimi, ana dilimizin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində də hələ görüləsi işlər çoxdur. Ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədris işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bir çox kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi yazışmalarda, kargüzarlıq və sair sahələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına lazımınca əməl edilir. Azərbaycan dilinin reklam işində istifadə edilməsində ciddi qüsurlar müşahidə olunur. Kəskin tənqidlərə əsassız olaraq üstünlük verilir. Şəhər və qəsəbələrimizin görkəminə xələl gətirən əcnəbi dilli lövhələr gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyəsinə mənfi psixoloji təsir göstərir. Ölkə ərazisində yayımlanan televiziya ka-

nallarının əksəriyyəti xarici dillərdə fəaliyyət göstərir. Kino və televiziya ekranlarında Azərbaycan dilinə dublyaj edilmiş xarici filmlərə nadir hallarda rast gəlmək olar, dublyaj edilmiş ekran əsərlərinin tərcümə səviyyəsi isə olduqca aşağıdır. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət sahələrində, xüsusilə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən səfirlik, xarici nümayəndəlik və şirkətlərdə Azərbaycan dilinin işlənməsi yarıtmaz vəziyyətdədir. Xaricdə yaşayan soydaşlarımızın Azərbaycan dili dərsləkləri, tədris vəsaiti, ana dilində elmi və bədii ədəbiyyat, mətbuat və sairə ilə təmin olunması qənaətbəxş deyildir.

Çox qərribə görünsə də, Azərbaycan dilçiliyinin sovet dövründə əldə edilmiş sürətli inkişaf tempi son illərdə aşağı düşmüşdür və bu sahədə bir durğunluq müşahidə olunur. Azərbaycanda nitq mədəniyyəti məsələlərinin tədqiqinə və nizamlanmasına kəskin ehtiyac duyulur. Azərbaycan dilinin tətbiq dairəsi bəzən süni olaraq məhdudlaşdırılır. Rəsmi və elmi üslubun vəziyyəti heç də ürəkaçan deyildir. Azərbaycan dilinin orfoqrafik, izahlı, terminoloji və sair lüğətlərinin yenidən latın qrafikası ilə hazırlanıb çap olunması, ikidilli tərcümə lüğətlərinin tərtibi və nəşri məsələləri yubadılır. Latın qrafikasının bərpa olunması barədə qanun qəbul edilməsindən on ilə yaxın bir müddət keçməsinə baxmayaraq, onun həyata keçirilməsi olduqca ləng gedir. Bütün bu və digər məsələlərin əlaqələndirilməsi və tənzimlənməsinin, onların həlli prosesinə nəzarətin vahid mərkəzləşdirilmiş bir qurum tərəfindən həyata keçirilməsinə

ehtiyac vardır.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiq və inkişaf etdirilməsinə dövlət qayğısının artırılması, ana dilimizin öyrənilməsi elmi tədqiqinin fəallaşdırılması, dilimizin cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi və bu işə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılsın. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, komissiya haqqında əsasnaməni bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" qanun layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.
3. Azərbaycan Respublikasının nazirlik, idarə, təşkilat və müəssisə rəhbərləri öz tabeliklərində olan qurumlarda dövlət dilinin və latın qrafikasının tətbiqi işinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı uzunmüddətli kompleks planlar hazırlayıb həyata keçirsinlər və 2001-ci il avqustun 1-nə qədər ilkin nəticələr haqqında Azərbaycan Respublikasının prezidentinə məlumat versinlər.
4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi və Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsaslı

dönüş yaratmaq istiqamətində qəti tədbirlər həyata keçirsin və müvafiq təkliflər proqramını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə latın qrafikası ilə yenidən çap olunması təklif olunan elmi və bədii əsərlərin, lüğət və dərsliklərin çap proqramını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin.
6. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası bir ay ərzində Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif sahələri üzrə elmi araşdırmaların cari və perspektiv planlarına yenidən baxıb təsdiq etsin və onların yerinə yetirilməsinin gedişi barədə hər altı aydan bir Azərbaycan Respublikasının prezidentinə məlumat təqdim etsin.
7. Respublikanın şəhər və rayon icra hakimiyyəti başçılarına tapşırılsın ki:
  - yerlərdə istifadə olunan lövhə, reklam tabloları, şüarlar, plakatlar və digər əyani vasitələrin Azərbaycan ədəbi dilinin qaydalarına uyğunlaşdırılması baxımından tədbirlər görsünlər və bu tapşırığın yerinə yetirilməsi haqqında 2001-ci il avqustun 1-nə qədər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə arayış versinlər;
  - yerlərdə Azərbaycan dilinin və latın qrafikasının tətbiqi işinə nəzarəti gücləndirsinlər və bu işin gedişi barədə 2001-ci il avqustun 1-nə qədər

Azərbaycan Respublikasının prezidentinə məlumat versinlər.

8. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinə, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinə tapşırılsın ki, əcnəbi ölkələrdə istehsal edilmiş və Azərbaycanda nümayiş etdirilmək üçün alınmış kino və televiziya məmulatının Azərbaycan dilinə dublyajı işinin lazımı səviyyədə qurulması və ölkə ərazisində xarici kino və telefilmlərin Azərbaycan dilində nümayiş etdirilməsi məsələləri barədə təkliflərini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.
9. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki:
  - ölkədə Azərbaycan dilində çap olunan qəzet və jurnal, bülleten, kitab və digər çap məhsullarının istehsalının 2001-ci il avqustun 1-nə qədər bütövlükdə latın qrafikasına keçməsinə təmin etsin;
  - Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, Azərbaycan dilinin işlənməsinə və inkişafına müqavimət göstərmək, onun hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına cəhd etmək kimi hallara, latın qrafikasının tətbiq olunmasına maneələr törədilməsinə görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;
  - mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında kargüzarlığın latın qrafikası ilə aparılmasını 2001-ci il avqustun 1-nə qədər təmin etsin;

– bu fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 18 iyun 2001-ci il

AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ GÜNÜNÜN TƏSİS EDİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasına bir çox dəyərli töhfələr vermişdir. Onların ilk nümunələri bəşər tarixinin böyük kəşfi olan yazı vasitəsilə Qobustan və Gəmiqaya təsirləri, həmçinin epigrafiya abidələr şəklində daşların yaddaşına həkk olunaraq günümüzədək yaşamışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, bu qiymətli əsərləri yaradarkən Azərbaycan xalqı müxtəlif əlifbalardan istifadə etmişdir.

İslamın qəbuluna qədər olan dövrün yazıları ilə yaradılan bu qiymətli xəzinənin böyük bir qismi məhv edilmiş, zaman keçdikcə həmin abidələrin qələmə alındığı yazı şəkilləri unudulmuş və ya ərəb qrafikasına keçirilmişdir. İslamın yayıldığı dövrlərdən isə xalqımız ərəb əlifbasından istifadə yolu ilə min ildən artıq bir zaman ərzində tariximizin ən yeni mərhələsinədək zəngin mə-

dəni irs yaratmışdır. Ərəb əlifbası yüz illər boyu geniş məkanda müsəlman Şərqi xalqlarının ümumi yazı sistemi kimi formalaşmışdır. Böyük Azərbaycan ədibləri, alimləri, mütəfəkkirləri islam mədəniyyətinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsində mühüm rol oynayaraq bəşər sivilizasiyasını zənginləşdirmişlər. Lakin əsrlərlə müxtəlif xalqların mədəni əlaqəsinə xidmət edən ərəb qrafikasının dilimizin səs sistemini bütün dolğunluğu ilə əks etdirə bilməməsi, onun quruluşu və xarakteri haqqında tam aydın təsəvvür yaratmaması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Mirzə Fətəli Axundov başda olmaqla dövrün mütərəqqi maarifçi ziyalıları əlifba islahatı problemi üzərində düşünməyə vadar etmişdir. Bu Azərbaycan xalqının həmin dövrdə yaşadığı tarixi şəraitdən doğan zərurət idi. Öz qaynağını Avropadan alan yeni dövrün maarifçilik hərəkatı Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirmiş və bu da yeni mədəniyyət tipinə uyğun müasir əlifbaya olan ehtiyacı aktuallaşdırmışdır. XX əsrin əvvəllərində cərəyan edən ictimai-siyasi və mədəni proseslərin gedişatı mövcud əlifbanı daha münasibi ilə əvəz etmək ideyasını meydana atmışdır.

1922-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında yeni əlifba komitəsinin yaradılması, həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtibinin tapşırılması yeni qrafikaya keçilməsi yolunda atılmış ilk ciddi addım idi. 1923-cü ildən etibarən latın əsaslı əlifbaya keçmə prosesi sürətləndirildi. 1926-cı ildə ke-

çirilmiş birinci Ümumittifaq Türkoloji qurultayın tövsiyələrinə cavab olaraq 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycanda kütləvi şəkildə latın qrafikalı əlifba tətbiq edildi. Qısa bir müddət ərzində latın qrafikasının işlədilməsi Azərbaycanda geniş kütlələr arasında savadsızlığın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratdı. Bütün bu nailiyyətlərə baxmayaraq həmin əlifba 1940-cı il yanvarın 1-dən kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olundu. Yarım əsrdən çox bir müddət ərzində kiril qrafikası ilə Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin qiymətli nümunələri yaradıldı. Lakin kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğun gəlməməsi Azərbaycan ziyalılarını bu əlifbanın təkmilləşdirilməsi yolunda mütəmadi iş aparmağa sövq etdi. Təcrübə göstərdi ki, kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğunlaşdırılması yolunda nə qədər cəhd göstərsə də optimal variantın əldə edilməsi mümkün deyildir, bu da onun nə vaxtsa dəyişdiriləcəyi ehtimalını gücləndirdi.

Müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sisteminə qoşulması üçün yeni perspektivlər açdı və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpasını zəruri etdi. Bu işə müvafiq qanun qəbul olunması ilə nəticələndi.

On ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan isti-

fadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq qərara alıram:

1. Hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilsin.
2. Bu fərman dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 9 avqust 2001-ci il

AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN BƏYANATI

– Hörmətli vətəndaşlar!

Ölkəmizin ictimaiyyətini və mənə narahat edən bir hadisə ilə əlaqədar öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Bir neçə gün bundan öncə “Etimad” qəzetində Azərbaycanın dini rəhbəri, Qafqaz Müsəlmanlarının Şeyxülislamı Allahşükür Paşazadənin ünvanına təhqirli yazılar yazılıbdır. Biz bu yazılarla əlaqədar ölkəmizin ictimaiyyətinin müxtəlif təbəqələrinə mənsub olan şəxslərdən yüzlərlə məktublar almışıq. Bütün məktublarda insanlar belə bir hadisə ilə əlaqədar öz hiddətlərini bildirirlər və mənə, Azərbaycan prezidentinə müraciət edirlər ki, Azərbaycanın dini rəhbəri Şeyxülislamı təhqir edən qəzet cəzalansın. Mən bütün bu fikirlərlə razıyam.

Azərbaycanda söz azadlığı, mətbuat azadlığı demokratiyanın əsas prinsiplərindən biri olaraq tam bərqərar olunubdur. Ancaq təəssüflər olsun ki, bəzi qəzetlər, ayrı-ayrı şəxslərə mənsub olan qəzetlər, yaxud müstəqil qəzetlər, müxtəlif partiyalara mənsub olan qəzetlər Azərbaycanın Konstitusiyasının, Azərbaycanın qa-

nunlarının mətbuat azadlığı, söz azadlığı haqqında yaratdığı şəraitdən sui-istifadə edirlər. Biz qəzetlərdə çox tez-tez ayrı-ayrı insanların təhqir olunması, onların haqqında böhtanlar, yalanlar yazılmasının şahidiyik. Mənim özümü də, Azərbaycan prezidentini də bəzi hallarda təhqir edirlər, mənə böhtanlar atırlar. Mənim haqqında müxtəlif uydurmalar yayırlar. Ancaq mən bunlara dözüərəm. Dözüərəm ona görə yox ki, mən bunlara qarşı qanun çərçivəsində tədbir görə bilmərəm. Ona görə ki, mən belə yazıların müəlliflərinin hərəkətlərini Azərbaycanın mənəviyyətinə, Azərbaycanın dövlətçiliyinə zidd hərəkətlər kimi qəbul edirəm.

Azərbaycan prezidenti Azərbaycan dövlətinin simvoludur. Azərbaycanın dini rəhbəri bizim müsəlman dinimizi nəinki Azərbaycanda, bütün Qafqazda təmsil edən ən yüksək vəzifəli şəxsdir. Əgər Azərbaycanın dini rəhbəri bütün Qafqaz müsəlmanlarının Şeyxülislamı adını alıbsa, demək, bu, bizim üçün böyük iftixar hissidir. Məlumdur ki, cənab Allahşükür Paşazadə tutduğu bu vəzifədə 20 ildən artıqdır xalqa sədaqətlə xidmət edir, Azərbaycanın xarici siyasətində özünəməxsus imkanlardan istifadə edərək iştirak edir və Azərbaycanın dövlətçiliyinə xidmət edir. Onun haqqında bu cür əxlaqsız, mənəviyyətsiz sözlərin yazılması bunun müəlliflərinin və o qəzetin nə qədər düşgün vəziyyətdə olduğunu nümayiş etdirir.

Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz

dini dəyərlərimizlə, adət-ənələrimlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir. Əgər insan mənsub olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini anlaya bilmirsə, yaxud onları qəsdən təhrif edirsə, əgər vəziyyət o dərəcəyə çatırsa ki, hətta Azərbaycanın dini rəhbəri təhqir olunur, onda, təbiidir ki, bu, bizi narahat etməlidir. Mən bunu nə üçün deyirəm? Çünki bu, indi Şeyxülislama yönəldilmiş bir təhqirdir. Amma ümumiyyətlə, təhqir, yalan, böhtan bizim bir çox mətbuat orqanlarında adi hala çevrilibdir. Nə məqsəd daşıyırlar? Ölkədə, insanlarda müxtəlif fikir formalaşdırmaq. Buna nail ola bilməyəcəklər!

Azərbaycan artıq bu il öz müstəqilliyinin onuncu ilini qeyd edəcəkdir. Son 8 ildə Azərbaycanda yaranmış ictimai-siyasi sabitlik, xalqın rifah halının günü-gündən yaxşılaşması, iqtisadiyyatın inkişaf etməsi, şəhərlərimizin, kəndlərimizin, yaşayış yerlərimizin abadlaşması və inkişaf etməsi tam təsdiq edir ki, Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşayır və yaşayacaqdır. Hər bir vətəndaşın borcu bu istiqamətdə xalqına xidmət etməkdən ibarət olmalıdır.

Ancaq bəziləri, təəsüflər olsun – indi mən belə fikrə gəlməyə məcburam, - nə xalq, nə millət, nə də mənəviyyat haqqında düşünmürlər. Yəqin ki, onlar bu yollarda hansısa qazanc əldə etmək məqsədi daşıyırlar. Belə qazanılan vəsait də, təbii ki, halal olmaz, bizim

millətin gözəl sözü var – haram olar. Yaxud da, sadəcə, ya özləri, onların arxasında duran qüvvələr, ya da xaricdən hansısa qüvvələr Azərbaycanda təxribat etmək və Azərbaycanda millətimizin milli-mənəvi dəyərlərini ləkələməyə çalışırlar.

Ona görə də mən bu hadisəyə kəskin etirazımı bildirirəm, hiddətlənmişəm və cəmiyyətimizdə bu məsələ ilə əlaqədar yaranmış hiddətə tam təbii qiymət verirəm. Düşünürəm ki, bu barədə qanun çərçivəsində ölçülər götürülməlidir.

Mən Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə ilə telefonla danışmışam. O, mənə bildirib ki, məhkəməyə veribdir. Güman edirəm ki, məhkəmə də ədalətli qərar çıxaracaqdır.

Bu fürsətdən istifadə edərək, bir-iki məsələyə də toxunmaq istəyirəm. O da ondan ibarətdir ki, biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorunmalıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik.

Hər xalqın öz mentaliteti var. Bizim Azərbaycan xalqının mentaliteti onun böyük sərvətidir. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzəməz. Heç vaxt bir-birinə bənzər dəyərlərə malik ola bilməz. Yenə də deyirəm, hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış, milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyə-

yəsini daha da inkişaf etdirərək gənc nəsil daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhvali-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik. Amma bunun əvəzinə, bizim cəmiyyətimizdə bəzi qüvvələr buraxdıqları ayrı-ayrı qəzetlərlə, jurnallarla xalqımızın içərisində, xüsusən gənclərin içərisində pozuçuluq işləri ilə məşğuldurlar.

Yəqin ki, ictimaiyyətə məlumdur. Bir neçə belə qəzetlər, bir neçə belə jurnallar harada çıxır, nə məqsəd daşıyır. Nə məqsəd daşımağı məlumdur. Amma başqa şeylər, mən bu gün soruşurdum, bizim dövlət orqanlarına məlum deyildir. Bu, bir tərəfdən bizim Azərbaycanda azadlığın nə qədər yüksək dərəcədə olduğunu göstərir, amma eyni zamanda, onu göstərir ki, ölkəmizin ictimaiyyətinin müxtəlif təbəqələrinə mənsub olan şəxslər, bəzi adamlar verilmiş bu azadlıqlardan öz şəxsi mənafe-ləri, şəxsi məqsədləri üçün sui-istifadə edirlər. Ya anlamırlar, ya da anlayaraq bizim xalqımızın mənəviyyatını, əxlaqını və xüsusən gənclərin əxlaqını pozmağa cəhd göstərirlər. Vaxtilə, bir neçə il bundan öncə mən bu barədə fikrimi bildirmişdim.

Bakıda fəaliyyət göstərən bəzi gecə klublarında səhərə qədər müxtəlif oyunlar, əyləncələr təşkil edilir və çox vaxt da bu əyləncələr ifrat dərəcəyə gəlib çatır. Bütün Azərbaycan xalqının əxlaqına, mənəviyyatına zidd forma alır və beləliklə də bizim gənclərimizin bir hissəsinin əxlaqı pozulur. Bu, dəhşətli bir şeydir.

Ölkəmizin dərdi var, bu ümumi dərddir. O da Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarının azad edilməsi

və xüsusən bu torpaqlardan didərgin düşmüş, çadırlarda yaşayan insanların öz yerlərinə-yurdlarına qaytılması dərdir. Hələ ki, bunun mümkün olmadığı halda onların o çadırlarda minimum yaşayışını təmin etmək – bunlar bizim ümumi dərdir. Amma bir qütbədə həddindən artıq zənginləşmiş, bəzi hallarda qanunsuz zənginləşmiş, öz vəzifələrində sui-istifadə edərək zənginləşmiş, harınlaşmış insanlar və onların övladları eyş-işrət içərisindədir, o biri tərəfdən, çadırlarda yaşayan insanlar inildəyir, nə qədər əziyyətlər çəkirlər.

Hər bir vətənpərvər insan düşünməlidir ki, əgər mənim xalqımın bir hissəsi belə ağır vəziyyətdədirsə, mən bu qədər harınlaşmamalıyam. Amma harınlayanlar, bəzi zənginləşmiş adamlar var.

Biz insanların bəzilərinin məşğul olaraq zənginləşməsinin əleyhinə deyilik. Ancaq bizə o da məlumdur ki, Avropanın, Amerikanın ən zəngin insanları birinci növbədə mənəviyyatı qoruyurlar. Onlar nə qədər zəngin olsalar da, milyardlarla dolların, böyük işlərin sahibi olsalar da heç vaxt mənəviyyatsız yola getməzlər. İnsanlar varlandıqdan, zənginləşdikdən sonra xalqına, dövlətinə daha yaxşı xidmət etmək barədə düşünməli, daha çox iş görməlidir. Əldə etdiyi vəsaitlə yeni işlər görüb Azərbaycanın iqtisadiyyatını inkişaf etdirməlidir. Amma təəssüf ki, bəziləri özləri də, övladları da əxlaqsızlığa, mənəviyyatsızlığa yol verirlər. Bəziləri bizim gənc qızlarımızı yoldan çıxarırlar, onları əxlaqsızlığa sövq edirlər. Bun-

ların hamısı bizim yeni bəlalarımızdır. Bu bəlalarla mübarizə aparmaq lazımdır.

Mən bu gün şəhər icra hakimiyyətinin başçısı Abutalıbova və daxili işlər naziri Usubova bu barədə lazımı göstərişlər vermişəm. Lazım olan ölçülər götürülməli və bütün bunların hamısına son qoyulmalıdır.

Bizim məqsədimiz xalqımızın mənəviyyatını qorumaq və zənginləşdirməkdir.

Ayrı-ayrı jurnallarda, qəzetlərdə pornoqrafiya səviyyəsində fotosəkillər nümayiş etdirənlər nə düşünürlər? İndi ən inkişaf etmiş Avropa ölkələrində, Amerikada, başqa ölkələrdə belə şeylər yoxdur. Vaxtilə, nə vaxtsa olubdur. Amma indi belə şeylər yoxdur. Orada mənəviyyat çox yüksək səviyyədədir. Amma biz, bu barədə tamamilə başqa mentalitetə malik olan xalqımız indi bir neçə il içərisində bəzi adamların pozğun hərəkətlərinə məruz qalmışıq. Biz buna dözə bilmərik. Biz bunların hamısının qarşısını alacağıq. Ona görə də mən bu fikirlərimi cəmiyyətə bildirmək üçün bu gün televiziya və radio qarşısında çıxış edirəm. Güman edirəm ki, cəmiyyət mənim bu fikirlərimin tərəfdarı olacaqdır, və hərə öz yerində bu cür mənəviyyatsız hərəkətlərin qarşısını almağa çalışmalıdır.

Bizim millətimizdə, xalqımızda, azərbaycanlılarda namus, qeyrət həmişə ən yüksək keyfiyyət hesab olunubdur. Amma namusunu, qeyrətini, şərəfini alçaldan insanlar özləri-özlərini bu uçuruma salırlarsa, artıq başqalarının da mənəviyyatını pozurlar. Biz bunlara

dözə bilmərik və xalqımız da dözməməlidir. Təəssüflər olsun ki, bizim cəmiyyətimizdə çoxları bunu görür, amma buna münasibətini bildirmir. Yaxud da ki, üzünü o tərəfə döndərir: “mənə nə dəxli var”. Bu desə ki, “mənə nə dəxli var”, o desə ki, “mənə nə dəxli var”, onda bizim millətimiz ayrı-ayrı təxribatçıların əli ilə get-gedə, əlbəttə ki, çox böyük çətinliklərlə rastlaşacaqdır.

Azərbaycanın prezidenti kimi mən bu barədə qəti fikrimi bildirirəm. Bir də bəyan edirəm ki, biz Azərbaycanda demokratiyanın bütün tələblərini tətbiq etmişik və edəcəyik də. Ancaq Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinə qarşı, Azərbaycanın milli mentalitetinə qarşı yönəldilmiş hərəkətlərin hamısının qarşısı alınacaqdır və qanun çərçivəsində lazımı ölçülər götürüləcəkdir. Bu sözləri deyərək mən bir daha Azərbaycan xalqına, Azərbaycanın vətəndaşlarına müraciət edirəm ki, hər bir insan vətəndaşlıq borcunu ən yüksək bərc hesab etsin.

Hər bir insan özü öz mənəviyyatını qorusun. Əgər görəndə ki, haradasa mənəviyyat pozulur, onun qarşısını alsın. Onun axarında getməsin. Pornoqrafiya halına düşmüş bəzi qəzetlər, jurnallar burada nəşr olunur və ayrı-ayrı adamlar tərəfindən alınır. Amma əgər onu nəşr edənlər bilsələr ki, bunlar alınmır, onlar nəşr etməzlər. Çünki onlar zərəre düşəcəklər, pul itirəcəklər və onda da belə şeylər olmazdı. Ona görə də mən həmin o şəxslərə də müraciət edirəm ki, düşünsünlər: onlar Azərbaycan xalqına məxsusdurlar. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri onları bugünkü günə gətirib

çıxarıbdır. Bunlara xəyanət etmək olmaz. Bu sözləri deyərək mən xalqımıza müraciət edirəm, Azərbaycan xalqını çağırıram ki, bizi narahat edən bu nalayiq və cəmiyyətmiz üçün təhlükəli olan halların qarşısının alınması üçün hərə öz səyini göstərsin. Sağ olun.

Bakı şəhəri
13 avqust 2001-ci il.

*2001-Cİ İL OKTYABRIN 17-DƏ AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİNİN 10-CU
İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR OLUNMUŞ TƏNTƏNƏLİ MƏRASİMDƏ
AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN
NİTQİ*

Əziz həmvətənlər!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Sizi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya aktının onuncu ildönümünü münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm, xalqımıza, millətimizə, dövlətimizə daim istiqlaliyyət arzulayıram.

On il Azərbaycanın çoxəsrlik həyatında tarixi nöqtəyi-nəzərdən az bir zamandır. Amma bu on il içərisində Azərbaycan xalqı böyük məsafə qət edibdir. On il müstəqil yaşamaq, yaratmaq, irəliyə getmək – bu on ilin mənası və xalqımız üçün böyük əhəmiyyəti budur. On il ərzində Azərbaycan xalqı bəyan etdiyi demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurubdur, onun təsisatlarını yaradıbdır. Bu dövlətin yaşaması üçün, inkişaf etməsi üçün çoxsaylı qanunlar qəbul edibdir. Bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedərək, bütün sahələrdə islahatlar aparıb və islahatların nəticəsinə nail olubdur. On il müd-

dətində Azərbaycan dünya miqyasında özünə layiq yerini tutubdur, bütün beynəlxalq təşkilatlarda təmsil olunur. Dünyanın bütün ölkələri ilə diplomatik əlaqələr yaradıb, bir çox ölkələrlə qarşılıqlı faydalı, çox uğurlu əməkdaşlıq edir. Bu on il bizim xalqımızın çoxəsrlik həyatında ən böyük tarixi hadisədir, ən qiymətli nemətdir.

Azərbaycan bu on il müddətində çox ağır, çətin, keşməkeşli yol keçibdir. Azərbaycan xalqı bütün sınaqlardan keçərək, bütün təhlükələrin qarşısını alaraq müstəqilliyini qoruyub, saxlayıb və daim inkişaf etdiribdir. İndi bu on ili başa vurarkən qətiyyətlə deyə bilərik ki, Azərbaycan xalqı bu nailiyyətlərlə fəxr edə bilər. Azərbaycanın dövlətçiliyi bütün dünyaya nümayiş etdirilibdir. Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq dövlət rəmzləri var. Himni dünyanın hər yerində səslənir, milli gerbi Azərbaycanın dövlətçiliyi hər yerdə nümayiş etdirir, dövlət bayrağı Azərbaycanın üzərində uğurla dalğalanır və daim dalğalanacaqdır.

Biz bu günlər böyük qürur hissi keçiririk. Ona görə ki, biz müstəqilliyimizi bəyan edəndən sonra bu on il içərisində bütün dünyaya nümayiş etdirmişik və sübut etmişik ki, Azərbaycan xalqının müstəqil yaşamaq arzusu həmişə olmuşdur. Ancaq on il müddətində Azərbaycan bu istək və arzularını tam yerinə yetirib və sübut edibdir ki, müstəqil dövlət kimi yaşaya bilər və daim yaşayacaqdır.

Qeyd etdiyim kimi, ötən on il Azərbaycanın həyatında çox ağır və çətin bir dövr olubdur. Amma bu illəri Azərbaycan xalqı şərəflə qət edibdir. Azərbaycan xalqı bütün çətinliklərin qarşısını alaraq, bütün sınaqlardan keçərək, bütün təhlükələrdən xilas olaraq on il dövlət müstəqilliyini qoruyub, saxlayıb, yaşadıb, bu gün də yaşadır və gələcəkdə də yaşadacaqdır.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bəyan edən zaman, yəni 1991-ci ilin oktyabr ayının 18-də çox ağır, mürəkkəb bir dövr yaşayırdı. O vaxt Azərbaycanda bəziləri Azərbaycanın müstəqil yaşamaq imkanına şübhə edirdi, yaxud inanmırdı. Bəziləri heç bunu istəmirdi. Bəziləri buna mane olurdu. Amma Azərbaycan xalqının çox əsrlər ərzində qəlbində yaşatdığı istək və arzu bütün bunların hamısına qalib gəldi, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdi və müstəqillik yolu ilə uğurla irəliləyir.

O vaxt Azərbaycanın müstəqilliyinin əleyhinə çıxanlar var idi. Xatirimdədir, 1991-ci ilin əvvəli və nəhayət, onun sona çatması. Xalq, millət müstəqillik arzusu ilə yaşayırdı. Azərbaycanda isə Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslər müstəqillik haqqında düşünmürdülər və müstəqilliyə inanmırdılar. Ona görə də xalqın bu istəyinin, arzusunun qarşısını almaq istəyirdilər. Təsadüfi deyil ki, 1991-ci ilin mart ayının 7-də Azərbaycanın Ali Sovetində SSRİ tərəfindən ortaya atılmış yeni bir tədbir – SSRİ-nin qorunub saxlanması haqqında referendumun keçirilməsi tədbiri müzakirə olunarkən, o vaxtkı

respublika rəhbərliyi nəyin bahasına olursa-olsun, SSRİ-nin, Moskvanın bu arzusunu yerinə yetirmək istəyirdi.

Ona görə də deputatların az bir qismi referendumun keçirilməsinin əleyhinə çıxdığı halda, tam əksəriyyəti referendumun keçirilməsinin tərəfdarı oldu.

Mən o vaxtkı hadisələrin canlı şahidiyəm. Güman edirəm, bu salonda oturanlardan da o dövrü xatırlayanlar var. Kim referendumun əleyhinə çıxış edirdsə, ona mənfi münasibət göstərilirdi. Mən SSRİ-yə uzun müddət xidmət etmiş bir şəxs olaraq, amma eyni zamanda, xalqımın, millətimin müstəqilliyinə çatması üçün yaranmış şəraiti dərk edərək, referendumun keçirilməsinin əleyhinə çıxış etdim. İndi bəzi televiziya kadrları oları hərdən bir yada salır. Həmin o Ali Sovetin iclas salonunda referendumun keçirilməsinin əleyhinə çıxışım və gətirdiyim sübutlar və dəlillər böyük hay-küylə, etirazla qarşılandı. O vaxt bilirdilər ki, mən belə bir çıxış edəcəyəm. Başqalarının çıxışı onları bəlkə də o qədər narahat etmirdi. Ancaq mənim çıxışım onlarda böyük təhlükə yaratmışdı. Ona görə də əvvəldən hazırlanmış bir neçə deputat mənim çıxışımdan sonra dərhal məni tənqid etdilər və sübut etməyə çalışdılar ki, SSRİ saxlanmalıdır, biz SSRİ-siz yaşaya bilmərik, müstəqillik bizə lazım deyildir.

Martın 17-də referendum keçirildi və xalqın iradəsinə zidd olaraq, referendum nəticə verdi ki, Azərbaycan əhalisi, seçiciləri SSRİ-nin saxlanmasının tərəf-

darıdır. Ancaq hadisələr çox sürətlə inkişaf edirdi. Ümumiyyətlə, 80-cı və 90-cı illərdə dünyada gedən proseslər, Avropada, xüsusən Şərqi Avropa ölkələrində gedən proseslər və SSRİ-nin özündə gedən proseslər artıq SSRİ-nin ciddi laxladığını göstərirdi. Artıq onun yaşamaq imkanının olmadığını göstərirdi. Təbiidir ki, bu fürsətdən istifadə etmək lazım idi. Ancaq təəssüflər olsun ki, o vaxt bəziləri bunu anlamırdılar və yaxud bunu istəmirdilər. Daha doğru desək, çoları istəmirdi. Amma xalq isə, millət isə bunu istəyirdi.

Martın 17-dən sonra SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar Moskvada 19 avqust hadisələri baş verdi, SSRİ dağıldı və bundan istifadə edən bütün müttəfiq respublikalar öz istiqlaliyyətini bəyan etdi və Azərbaycan da oktyabr ayının 18-də müstəqillik haqqında Konstitusiyaya aktı qəbul etdi. Ancaq təəssüflər olsun ki, Azərbaycanı o vaxt idarə edənlər bundan sonra da müstəqilliyə inanmırdılar. Düşünürdülər ki, bəlkə bu, hələ müvəqqəti bir şeydir, SSRİ yenə də bərpa olunacaqdır. Ancaq xalq yox. Xalq bunu istəyirdi, buna inanırdı. Amma xalq çox ağır və gərgin bir proseslər içində yaşayırdı. O da Ermənistanın və Azərbaycanın daxilində ictimai-siyasi sabitliyin pozulması, Azərbaycan iqtisadiyyatının tənəzzülünün başlanması ilə əlaqədar idi.

Azərbaycanın istiqlaliyyətini bəyan etməsindən və sonra keçən on ili bir neçə mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələ oktyabrın 18-dən sonrakı dövr idi. 1992-ci ilin mart ayında Azərbaycanda hakimiyyət dəyişikliyi,

hakimiyyət böhranı baş verdi. Bu hakimiyyət böhranı bir neçə ay davam etdi.

Azərbaycanın prezidenti vəzifəsini bir nəfər bir neçə ay icra edib, ondan sonra digər nəfər. Nəhayət, 1992-ci ilin iyununda Azərbaycanda yeni prezident seçildi. Baxın, belə bir ağır vəziyyətdə, Ermənistanla müharibə gətirdiyi bir zamanda, Azərbaycanın həyatında hərc-mərclik, xaos, özbaşınalıq hökm sürürdü və bunların da hamısının səbəbi hakimiyyətsizlik idi. Çünki istiqlalyyət elan ediləndən sonra olan hakimiyyət özünü rahat hiss edə bilmirdi. Bu da mart ayında dövlət böhranı ilə və o hakimiyyətin səhnədən getməsi ilə qurtardı. Bundan sonra bir neçə ay Azərbaycanda çəkişmələr, toqquşmalar elə bir şərait yaratdı ki, Azərbaycanda bir neçə ay yeni bir hakimiyyət yaratmaq, yeni bir başçı seçmək imkanı olmadı. Hər biri də özünü müvəqqəti hesab edir, bəziləri də belə bəyan edirdilər ki, biz kimik, biz sadəcə "peşkayıq". Ancaq "peşka" təkcə onlar deyildi, o vaxt orada "şah" yox idi, hamısı "peşka" idilər.

Demək olar ki, bu, on ilin birinci mərhələsidir. Bəlkə də ikinci mərhələsidir - dövlət böhranından sonra prezident seçilənə qədər. 1992-ci ilin iyun ayında prezident seçildi, Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gəldi, xalq onlara inandı, onlara etimad göstərdi. Ancaq onlar anlamadılar ki, Azərbaycanı bu ağır şəraitdə idarə etməyə qadir deyillər. Onlar küçələrdə hay-küy edə bilirdilər, meydanlarda nitqlər söyləyə bilirdilər. Həmin nitqlər də lazım idi, digər şeylər də lazım idi. Ancaq dövləti idarə etmək,

xalqı birləşdirmək, xalqın hamısını bir yerə yığmaq - onlar buna qadir deyildilər. Ona görə onların bir illik hakimiyyət dövrü, demək olar ki, Azərbaycanda sürətlə gedən dağıdıcı, pozucu bir prosesə çevrildi. Nəhayət, 1993-cü ildə Azərbaycanda həm iqtisadi, həm siyasi böhran, həm də dövlət böhranı baş verdi.

Azərbaycan böyük təhlükə qarşısında idi. Çünki Azərbaycanın müstəqil yaşamasının əleyhinə olan həm daxildəki qüvvələr güclü idi, həm də Azərbaycan kimi böyük coğrafi-strateji əhəmiyyətə malik olan, böyük təbii sərvətlərə malik olan ölkənin tam müstəqil olması başqa ölkələrdə bəzi dairələri qane etmirdi. Ermənistanın Azərbaycana etdiyi təcavüz və bunun nəticəsində Azərbaycanın zəifləməsi, məğlubiyyətlərə uğraması, ikinci tərəfdən də daxildə hakimiyyət çəkişməsi, hakimiyyət mübarizəsi 1992-ci ilin iyun ayında hakimiyyətə gəlmiş qüvvələri bir ildən sonra hakimiyyətdən saldı, xalq özü saldı. Bəzən onların bir çoxu müxalifət düşərgəsində olaraq, o bir il haqqında həтта dastanlar yazmaq arzusundadırlar. Yazmaq olar, amma əgər bu dastanlar həqiqəti əks etdirsə.

Sadəcə, bir şeyi demək lazımdır. Nə üçün 1992-ci ilin mart ayında dövlət böhranı baş verdi və hakimiyyət istefa verməyə məcbur oldu? Xalq ona etimad göstərmədi, ona görə də istefa verməyə məcbur oldu.

1992-ci ilin iyun ayında xalq digər bir qüvvələrə etimad göstərdi. Ola bilər, tam yox, ancaq böyük bir hissəsi etimad göstərdi. Demək, inandı. Amma 1993-cü

ildə məlum hadisələr baş verdiyi zaman xalq həmin hakimiyyətin arxasında durmadı, onu dəstəkləmədi. Bir ilin müddətində inamını itirdi, etibarını itirdi və Azərbaycan böyük bir fəlakət qarşısında idi. Bu da on illiyin bir mərhələsidir.

Biz sizinlə 1993-cü ili bir yerdə yaşadığ. Gərək bu, heç vaxt unudulmasın. Gərək heç kəs də bunu unutmasın ki, 1993-cü ildə Azərbaycan parçalanmaq, bir ölkə kimi, müstəqil dövlət kimi məhv olmaq təhlükəsi qarşısında idi. Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi baş vermişdi. Bundan istifadə edən bəzi qüvvələr, həmin o Xalq Cəbhəsinin içərisindən çıxmış qüvvələr Azərbaycanın cənubunda yeni bir "cümhuriyyət" yaratmağa çalışdılar.

Şimalında yeni hərəkət başladı, separatçılıq meyhləri artıq özünü göstərdi. bir tərəfdən də Ermənistanın Azərbaycana qarşı 1988-ci ildən başlanmış təcavüzü, müharibə və Azərbaycanın daxili vəziyyətinin bu qədər ağır, bu qədər çətin olmasından idarə oluna bilməməsi. Bundan istifadə edərək, Ermənistan silahlı qüvvələri çox hallarda heç bir müqavimətə rast gəlmədən Azərbaycanın torpaqlarını sürətlə işğal etməyə başladılar.

1993-cü ildə Azərbaycan yanırdı. Ancaq xalq yenə də müdrikliliyini göstərdi. Xalq bu böyük sınaqdan çıxdı. Azərbaycanı dağıtmaq, məhv etmək istəyən qüvvələrin qarşısı alındı. Azərbaycanda dövlət böhranı aradan götürüldü. İctimai-siyasi sabitlik tədricən normallaşmağa başladı. Ancaq yenə də Azərbaycan təhlükələrdən xilas

ola bilmədi. Ona görə xilas ola bilmədi ki, - bunu mən açıq, qətiyyətlə deyirəm, - 1988-ci ildə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü başlayandan Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin pozulması, Azərbaycan iqtidarının o vaxtlarda ölkəni idarə edə bilməməsi daxildə ayrı-ayrı qüvvələrin hakimiyyət uğrunda mübarizəsinin əsasını qoymuşdur.

Əgər nəzərə alsaq ki, 1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycan xalqına böyük bir zərbə vuruldu, mənsub olduğu dövlətin hökuməti tərəfindən ona təcavüz edildi, onda təsəvvür edə bilərsiniz ki, Azərbaycan nə vəziyyətdə idi. Azərbaycan alovun içində yanırdı. Ancaq görün, bizim xalqımız – Azərbaycan xalqı, bizim millətimiz nə qədər dözümlüdür. Eyni zamanda nə qədər müdrikdir ki, bu dövrlərdə böyük itkilər verərək, böyük qurbanlar verərək, şəhidlər verərək, böyük məhrumiyyətlər içərisində yaşayaraq öz vətəninə, öz millətini, öz dövlətini qorumaq əzmindən çəkinmədi.

Nəhayət, Azərbaycanın müstəqillik yoluna düşməsi üçün yeni bir addım atıldı. Ancaq bizdə bu hakimiyyət hərisliyi, hakimiyyət xəstəliyi, təəssüflər olsun ki, o qədər dərin köklər salmışdı ki, 1993-cü ildə yaranmış müəyyən sabitliyi sonradan yenə də pozmaq istədilər.

1994-cü ilin oktyabr hadisələri... Bir il keçmişdi ki, biz artıq Azərbaycanda vəziyyəti müəyyən qədər normallaşdırırdıq. Ancaq yenə də Azərbaycandan əl çəkirdilər – həm xarici qüvvələr, heç bir şeyə, necə deyirlər, qabil olmayan, heç bir qabiliyyəti olmayan, heç

bir qabiliyyəti olmayan, heç bir bacarığı olmayan insanlar. Bu insanlar hakimiyyət xəstəliyinə düşərək, 1994-cü ilin oktyabr ayında Azərbaycanda yenidən hakimiyyətizorla, silah gücü ilə devirməyə cəhd göstərildilər. Çox ağır dövr idi. O dövrü də unutmaz lazım deyildir. Bəlkə xalqımız o günlər bizim Azərbaycanın rəhbərliyində olanların və şəxsən Azərbaycan prezidenti kimi mənim keçirdiyim ağır dəqiqələri, saniyələri, saatları bilmir və bilə də bilməz.

Ancaq mən görürdüm, hiss edirdim ki, Azərbaycan yenə də hansı bir fəlakətin qarşısındadır. Çünki silahlı dəstələrin əksəriyyəti həmin o oktyabr hadisələrini başlayanlar idilər.

1994-cü ilin sentyabrında Azərbaycanda terror hadisələrini törədənlər, Azərbaycan Prokurorluğunu zəbt edənlər, sonra isə Azərbaycanın bir qisminə hakimiyyəti ələ keçirənlər artıq elə hesab edirdilər ki, indi hakimiyyət daha tamamilə onların əlindədir. Ancaq yenə də xalqın, millətin müdrikiyi bunun qarşısını aldı.

Xatirinizdədir ki, mənim axşam televiziya ilə müraciətimdən sonra Prezident sarayının qarşısına yüz minlərlə insan toplaşdı. Onların hamısı dövlətçiliyi müdafiə etmək üçün toplaşmışdı. Onlar həmin o silahlı qüvvələrin qarşısını aldılar. Təbiidir ki, dövlətin prezidenti ilə xalqın birliyi bunun qarşısını aldı. O, bizim üçün böyük dayaq oldu, böyük inam verdi ki, biz bu ağır vəziyyətdən çıxma bilərik, ölkəmizi qoruya bilərik,

ölkəmizi saxlaya bilərik. Qoruduq da, saxladığımız da, həmin o qüvvələri məğlub etdik də.

1994-cü ilin oktyabr hadisələri haqqında danışarkən bir faktı qeyd etmək istəyirəm. Dediym kimi, 1992-ci ilin əvvəlində Azərbaycanda hakimiyyət böhranı başlandı. Xalq o vaxtkı hakimiyyətin əleyhinə çıxdı. Hər halda xalqın əksər hissəsi. Bunun nəticəsində o vaxt xalqın içərisində olan Xalq Cəbhəsi 1992-ci ilin iyun ayında hakimiyyətə gəldi. Ancaq 1993-cü ildə Azərbaycanda dövlət böhranı başlayan zaman, - böyük silahlı dəstələr Gəncədən məlum Surət Hüseynovun başçılığı ilə artıq Azərbaycanın rayonlarının çoxunu əllərinə keçirimişdilər, özü də çox asanlıqla, müqavimətsiz və Bakıya doğru irəliləyirdilər, - Surət Hüseynovun 3-4 nəfər nümayəndəsi gəlib hansısa bir rayonda görünən kimi, Xalq Cəbhəsi tərəfindən təyin olunmuş hakimiyyət qorxub qaçırdı. Beləliklə, onlar Azərbaycanı böyük bir qismini asanlıqla əllərinə keçirmişdilər. Hətta gəlib burada, Sumqayıtda da icra hakimiyyətinin başçısını qovmuşdular və onun yerinə istədikləri adamı qoymuşdular. Təbiidir ki, hakimiyyət əgər xalqın inamını itirməmiş olsaydı, xalq bunlara yol verməzdi. Xalq hər bir rayonda, hər bir şəhərdə onların qarşısını alardı. Nəhayət, həmin o Surət Hüseynovun qoşunlarının Bakıya girmək təhlükəsi zamanı xalq ayağa qalxardı, əvvəlki zamanlar kimi meydanlara çıxardı, küçələrə çıxardı və dövlətçiliyini, dövləti, dövlət başçılarını müdafiə edərdi.

Amma bu, olmadı. Nə üçün? Çünki dövləti idarə etmək üçün gərək dəyərli insanlar olsun. Xalqın inandığı insanlar olsun. Xalqın daim etibar etdiyi insanlar olsun. Bu hakimiyyət, təbiidir ki, belə xüsusiyyətlərə malik deyildi.

Ancaq biz hələ də xətalardan xilas olmamışdıq. 1995-ci ilin mart ayında, - bu, həmin Surət Hüseynovun başladığı hərəkətin davamı idi. Bir çox xarici ölkələrin ayrı-ayrı paytaxtları nümayəndələrinin dəstəyi ilə Azərbaycanda həmin Xalq Cəbhəsi hakimiyyətinin nümayəndələrinin dəstəyi ilə XTRD hakimiyyət uğrunda mübarizəyə başladı. Bəli, o vaxt onlar da demək olar ki, Qazax rayonunu, onun ətrafında olan rayonları əllərinə keçirə bilmişdilər. Hesab edirdilər, bəyanatlar verirdilər, hətta bunu başqa ölkələrin televiziyları da verirdi ki, artıq real hakimiyyət onlardadır. Ancaq yenə də Azərbaycanın dövlətçiliyi, dövlətin qüdrəti, yenə də xalqın Azərbaycan dövlətinə inamı bizi bu böyük xətdən qurtardı.

Ondan sonrakı hadisələr də məlumdur, bir neçə terrora cəhdlər göstərilmişdi. Prezidentinin təyyarəsini raketlə vurmaq, yaxud da ki, körpünü partladıb ətrafdakı bütün evləri dağıtmaq, başqa terror hadisələri... Bunların heç biri bizi nə qorxutdu, nə çəkirdi, nə də bizi harasa qaçmağa vadar etdi. Qaçmaq da elə onun təzahürüdür ki, bu insan idarə edə bilmir. Bir xırda çətinlik görəndə öz canı haqqında düşünür, milləti haqqında yox, xalqı haqqında yox. Ona görə də təsadüfi

deyildir ki, Azərbaycanın bir prezidenti Rusiyanın təyyarəsində Moskvaya qaçdı, o biri prezidenti dağlarda yerləşən Kələki kəndinə qaçdı. Ancaq öz canlarını qurtarmaq üçün. Amma dövlətçilik haqqında düşünən adam – həm adi vətəndaş, həm də dövlət işində işləyən, xüsusən dövlətə başçılıq edən insanlar heç vaxt öz canı haqqında düşünməməlidir. Öz canı haqqında düşünən və xırda bir çətinlikdə ancaq qaçmaqla canını qurtarmaq istəyən insanlar – bunlar heç vaxt xalqın hörmətini, xalqın etimadını qazana bilməzlər.

Azərbaycanda müstəqillik haqqında Konstitusiyaya aktı qəbul olunandan sonra, 1995-ci ilə qədər ölkə bu gərgin proseslərin içərisində, ağır vəziyyətdə yaşayırdı, böyük təhlükə altında yaşayırdı. Bu da təbiidir ki, müstəqil dövlət kimi onun iqtisadiyyatını, elə əvvəlki illərdən də pozulmuş iqtisadiyyatını pozurdu, dağıdırdı.

Bir çox bədxah adamlar da bu fürsətdən istifadə edib ancaq öz mənafeələrini güdərək, Azərbaycanın böyük iqtisadi potensialını dağıdırdı və ölkə gəlib belə bir ağır dövrə düşdü. Ancaq belə bir ağır dövrdə biz Azərbaycanın müstəqilliyini elan etdiyi zaman verdiyi bəyanatı əsas götürdük. Çünki bu bəyanat bizim ürəyimizdən gələn bəyanat idi. Ona görə də bütün çətinliklər içərisində dövlət quruculuğu prosesini apardıq. Azərbaycanda hüquqi, demokratik dövlətin qurulmasına nail olduq.

1995-ci ildə müstəqil Azərbaycanın ilk milli Konstitusiyası qəbul olundu. Həmin o il Azərbaycanın ilk

Milli Məclisi seçildi. Baxmayaraq ki, 1995-ci ildə biz hələ ağır iqtisadi vəziyyətdə yaşayırdıq, ictimai-siyasi vəziyyət ardıcıl surətdə sabitləşdirildi. Bunların hamısı bizə Azərbaycanın iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, Azərbaycana xarici investisiyanın cəlb edilməsini təmin etmək, Azərbaycanın ordusunu yaratmaq, onu möhkəmləndirmək və insanların rifah halını yaxşılaşdırmaq üçün imkanlar yaratdı.

Mən qeyd etdim ki, biz Konstitusiyanı qəbul etdik və bu müddətdə çoxsaylı qanunlar qəbul etdik. Milli Məclis 500-dən artıq qanun qəbul edibdir. Hər bir qanunun arxasında Azərbaycanda dövlət quruculuğunu təmin etmək, iqtisadi islahatları həyata keçirmək, siyasi islahatları həyata keçirmək, sosial islahatları həyata keçirmək məsələləri durur. Azərbaycanı keçmiş sosialist ictimai-siyasi, iqtisadi sistemdən yeni sistemə keçirmək prosesini biz bu illərdə apardıq və buna da nail olmuşuq. Məhz bunların nəticəsində indi Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət öz fəaliyyətini uğurla həyata keçirir. Azərbaycan xalqı bunların nəticəsində öz müstəqil ölkəsində tam azadlığa çıxıbdir. Azad, sərbəst yaşayır. Demokratianın verdiyi bütün imkanlar Azərbaycanın hər bir vətəndaşı üçün təmin olunubdur. Söz azadlığı, vicdan azadlığı, fikir azadlığı, fikir müxtəlifliyi – bunların hamısı Azərbaycanın bugünkü gerçəklidir.

Beləliklə, 1995-ci ildən biz bu hadisələrin qarşısını alandan sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf etməsi üçün artıq müəyyən əsas və imkan yaratdıq.

Bu sahədə bizim ən böyük nailiyyətimiz 1994-cü ilin sentyabr ayında Azərbaycanın zəngin neft və qaz yataqlarının işlənməsi və xalqın ondan istifadə etməsi, iqtisadiyyatın inkişaf etməsi və xalqın rifah halının yaxşılaşdırılması üçün həyata keçirilən tədbirlər olubdur. O da Qərbin böyük və müasir texnologiya və texnikaya malik olan neft şirkətləri ilə Azərbaycanın imzaladığı ilk müqavilə – “Əsrin müqaviləsi”dir.

Bəli, 1994-cü ilin sentyabrında bu müqavilə Azərbaycanın düşmənlərinin köksünə bir süngü kimi sancıldı. Ona görə buna dözə bilmədilər. Azərbaycanda baş verən və dövlətçiliyin əleyhinə olan hadisələrin bir çoxu məhz bundan sonra başladı. Çünki daxildə olan adamlar da və xaricdə olanlar da bildirdilər ki, əgər Azərbaycan artıq bu cür addım atıbsa, deməli, Azərbaycan bundan sonra daha da uğurlu addımlar atacaqdır. Azərbaycan iqtisadi cəhətdən inkişaf edəcək, Azərbaycan qüdrətlənəcək, Azərbaycan möhkəmlənəcəkdir.

Ancaq bir bu deyildir. Biz keçmiş SSRİ məkanında, demək olar ki, başqa müttəfiq respublikalarla müqayisədə torpaq islahatını ilk həyata keçirən respublikalardan biriyik. O vaxt çoxları şübhə edirdi ki, torpaq islahatı keçirsək, hər şey dağılacaqdır. Ancaq ötən illər göstərir ki, biz nə qədər düzgün yoldayıq, biz nə qədər uzaq görən idik. Çünki bunun nəticələri göz qabağındadır.

Özəlləşdirmə proqramı, onun hazırlanması və həyata keçirilməsi... bunu da çox ağılla, düşüncə ilə apar-

dıq. Başqa ölkələrdə tələm-tələsik, ayrı-ayrı şəxslərin mənafeyinə uyğun olaraq keçirilən özəlləşdirmə hallarını öyrəndik, onlardan nəticə çıxardıq. Bunların əsasında özəlləşdirmə proqramı, demək olar ki, bütün başqa təcrübələrdən istifadə olunaraq tərtib edildi, həyata keçirildi. İndi öəlləşdirmə sürətlə irəli gedir və Azərbaycanın iqtisadiyyatında çox böyük rol oynayır.

Dövlət quruculuğu sahəsində, idarəetmə struktur dəyişiklikləri... Biz bunları bir gündə yox, bir ayda yox, bəlkə də bir ildə yox, tədricən həyata keçiririk. Çünki bunun üçün də həm təcrübə lazımdır, həm də gərək səhv buraxılmasın. Biz bunları keçirdikcə Azərbaycanda idarəetmə orqanlarının işi təkmilləşir. Hesab edirəm ki, biz bunu başa çatdırandan sonra bu sahədə də ölkəmizin iqtisadiyyatı üçün daha da böyük imkanlar açılacaqdır.

Hüquqi islahatlar keçirdik. Bizim bütün hüquq-mühafizə orqanları, məhkəmə orqanlarının hamısı yenidən, dünya təcrübəsi əsasında təşkil olundu. Biz bunların da müsbət nəticəsini görürük – birinci növbədə xalq üçün, vətəndaşlarımız üçün, eyni zamanda həmin orqanların daha da səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün.

Onlar da öz nəticəsini verir. Səhiyyə sahəsində islahatlar keçirilir. Onlar da öz nəticəsini verir. Beləliklə, artıq 1995-ci ildən başlayaraq indiyə qədər ötən 5-6 il ərzində bir çox böyük işlər görmüşük və yaxşı nəticələr əldə etmişik.

Bunları danışarkən biz heç vaxt unutmamalıyıq ki, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini heç də quru yerdə almayıbdır. Azərbaycanda müstəqillik arzusu ilə yaşayan xalq öz arzularını əsrlər boyu yerinə yetirə bilməyibdir. XX əsr bəşər tarixində böyük dəyişikliklər əsri olmuşdur. O cümlədən Azərbaycan üçün də. XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın vətənpərvər, mütəfəkkir insanları ölkəmizdə millətin içərisində olan müstəqillik arzularını gücləndirmək üçün milli oyanış, milli özünütanıma, öz millətini qiymətləndirmə fikirlərini ardıcıl olaraq oyatmağa başlamışdılar. Bizim böyük şəxsiyyətlərimiz XIX əsrin sonunda, XX əsrin əvvəllərində, əgər elə təkcə 1906-cı ildə böyük Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən nəşr olunan "Molla Nəsrəddin" jurnalını götürsək, o ağır dövrdə Azərbaycanda milli oyanış, milli dirçəliş, mədəniyyətə, dünyəvi həyata nə qədər təsir göstərmişdir, böyük arzu və istəklərin oyanmasının əsasını qoymuşdur.

Böyük Üzeyir Hacıbəyovun əsrin əvvəlində yazdığı əsərlər dünyaya sübut etmişdir ki, Azərbaycan tarixən Şərqlə adət-ənənələrini, milli dəyərlərini daşıyan bir xalq kimi, eyni zamanda Şərqlə Qərbin qovuşduğu yerdə yerləşən bir ölkə kimi, ümumbəşəri dəyərlərin hamısından istifadə etmək arzusundadır və inkişaf yolu ilə, tərəqqi yolu ilə getmək arzusundadır.

Bunların hamısı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda xalqımızı daha çox oyatdı, müstəqillik arzularını daha da artırdı, gücləndirdi. Təbii ki, o vaxt burada

fəaliyyət göstərən müxtəlif siyasi xadimlərin də böyük xidməti olmuşdur. Bunlar hamısı bir yerdə bir proses təşkil etmişdir. Çar Rusiyası imperiyası dağılan zaman, o inqilabdan sonra, ümumiyyətlə, Birinci dünya müharibəsindən sonra dünyada yaranmış yeni bir şəraitdə Azərbaycanın böyük insanlarını bu fürsətdən istifadə edib Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizəyə qaldırdı.

Onlar Şərqlə aləmində ilk dəfə Azərbaycanda müstəqil Xalq Cümhuriyyəti yaratdılar. Hesab edirəm ki, bu, bütün Şərqlə aləmində ən böyük qiymətə layiq olan tarixi hadisədir. Bunu Azərbaycan xalqı yaratdı, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri, insanları yaratdı. Ancaq nə qədər ağır, çətin şəraitdə yaratdılar, onların qarşısında nə qədər maneələr var idi.

Bilirsiniz ki, əvvəlcə Cənubi Qafqaz ölkələri Zaqafqaziya seymi yaratmaq istəyirdilər. Sonra razılığa gələ bilmədilər. Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan eyni zamanda dövlət müstəqilliyini bəyan etdi. Ancaq Azərbaycanda vəziyyət daha gərgin idi. Çünki Azərbaycan, yeni onun paytaxtı Bakı artıq başqa düşmən qüvvələrin əlində idi. Ona görə də ilk Xalq Cümhuriyyəti bir neçə ay öz ölkəsinin paytaxtına gələ bilmədi. Nəhayət, gəldi və ilk gündən böyük fəaliyyətə başladı.

Xalq Cümhuriyyəti 23 ay yaşadı. Ancaq sübut etdi. Bu da tarixin o vaxtkı tələbləri idi. O vaxt, artıq Rusiya imperiyası dağılandıqdan sonra kommunist bolşevik hakimiyyəti keçmiş imperiyanın ərazilərinin ha-

mısını ələ keçirməyə çalışdı. Bunun üçün yenə də Azərbaycan, Bakı xüsusi yer tuturdu. Təsadüfi deyil ki, Qızıl Ordu Cənub Qafqaza öz yürüşünü Azərbaycandan, Bakıdan başladı.

Təbiidir ki, belə bir şəraitdə Xalq Cümhuriyyəti artıq yaşaya bilməzdi. Mən bu gün bir də deyirəm, onların günahı deyil ki, o, yaşaya bilmədi. Doğrudur, orada daxili çəkişmələr də var idi, vuruşmalar da var idi. Ancaq bunlar da yeni qurulmuş bir hakimiyyət, dövlət üçün təbii qəbul olunmalıdır. Ancaq onların süqutunun əsas səbəbəi sovet Qızıl Ordusunun Azərbaycana gəlib, Cənubi Qafqazı işğal etməsi oldu.

Biz bu gün Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi aktı haqqında danışarkən, mütləq qeyd etməliyik ki, həmin müstəqillik aktı Azərbaycanın 1918-ci ildə yaranmış ilk müstəqil Xalq Cümhuriyyətinin bərpasıdır. Bəli, biz onların varisiyik. Onların işinin davamçısıyıq – ancaq yeni şəraitdə, yeni bir tarixi zamanda.

Bu gün biz müstəqilliyimizin onuncu ildönümünü qeyd edərkən böyük iftixar hissi ilə deyə bilərik ki, on illik bu müstəqillik Azərbaycan xalqının müstəqillik arzusu ilə yaşayan vətənpərvər insanlarına, 1918-ci ildə Məmmədəmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli və bir çox başqalarının yaratdığı Xalq Cümhuriyyətinə bizim tərəfimizdən, bugünkü nəsillər tərəfində yüksəliş böyük bir abidədir. Əgər Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci ildə, o vaxtkı tarixi şəraitdə yaşaya bilmədisə, indi Azərbaycan müs-

təqil dövlət olaraq, on il yaşayıb, bundan sonra da yaşayacaq və müstəqillik əbədi olaraq, daimi olacaqdır.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndə artıq onun böyük sosial-iqtisadi potensialı var idi, intellektual potensialı var idi, böyük mədəniyyəti, böyük təhsili var idi. 1920-ci ildən 1922-ci ilə qədər Azərbaycan Sosialist Respublikası kimi müəyyən qədər müstəqil yaşayırdı. Baxmayaraq ki, kommunist, sosialist ideologiyası o dövlətin əsasını təşkil edirdi. 1922-ci ildə Azərbaycan SSRİ-yə daxil oldu və SSRİ o vaxt təşkil olundu. Amma biz o dövrü də unutmamalıyıq, o insanlara qiymət verməliyik.

Biz bu yaxınlarda Azərbaycanın dövlət dili haqqında böyük bir qərar qəbul etdik. Azərbaycanda latın əlifbasını bərpa etdik. Ancaq unutmamalıyıq ki, ilk dəfə Azərbaycanın çoxəsrlilik dövründə və bütün Şərqlərin əlində latın əlifbası 1923-cü ildə qəbul olunmuş qərardan başlayaraq tətbiq edilmişdir. Onları unutmamalıyıq. Ondan sonra, əlbəttə, dövr Azərbaycan xalqı üçün, bir tərəfdən, çox məşəqqətli olubdur, məhrumiyyətlər olubdur, qurbanlar verilibdir, insanlar günahsız represiyaya uğrayıblar.

İkinci tərəfdən də, Azərbaycanda xalq inkişaf edibdir, savadsızlıq tamamilə ləğv olunubdur. Ali təhsil ocaqları, universitetlər yaranıbdir, elmi müəssisələr yaranıbdir, böyük sənaye potensialı yaranıbdir, böyük iqtisadi potensial yaranıbdir. Mədəniyyətimiz çox sürətlə inkişaf edibdir. Ədəbiyyat, incəsənət inkişaf edibdir.

Biz iki gün bundan öncə Rəşid Behbudovun xatirə gecəsini keçirdik və bir daha gördük ki, o illər bizim mədəniyyətimiz nə qədər inkişaf edibdir. Azərbaycan xalqının nə qədər istedadlı xalq olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdiribdir. Ancaq təəssüf ki, bunlar hamısı bizim müstəqilliyimiz vaxtı olmayıbdir. Biz ümumi bir dövlətin, SSRİ-nin, böyük imperiyanın tərkibində olmuşuq. Çox işlər görmüşük, amma çox şeylərdən də məhrum olmuşuq. Bunlara baxmayaraq, xalq yaşayıb, nəsillər nəsilləri əvəz edib, Azərbaycanın neft sənayesi və bütün başqa sahələr inkişaf edibdir. İndi bunlar bizim müstəqil dövlətimiz üçün böyük iqtisadi, sosial, elmi potensial yaradıbdır. Buna görə biz bu dövrü də layiqincə qiymətləndirməliyik. Tarixdə heç bir səhifə təhrif olunmamalıdır. Müsbət müsbət, mənfi mənfi. Təəssüf olsun ki, konyukturaya uyan bəzi tarixçilər, yaxud yazıçılar, başqaları özlərini göstərmək üçün hər dövrün konyukturası çərçivəsində qeyri-obyektivliyə yol verirlər, ədalətsizlik edirlər. Bunlar olmamalıdır.

Biz keçmişdə olanları bağışlayırıq. Amma indi Azərbaycan, müstəqil dövlət, azad xalq, dünya xalqları içərisində öz yerini tutmuş bir xalq artıq buna yol verməməlidir. Bizim tariximiz böyükdür, çoxəsrlidir. Bizim minilliklərdən gələn tariximiz var. Biz "Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyini qeyd etdik. Bizdə nə qədər böyük iftixar hissi yaratdı. Hansı padşahın, hansı hakimiyyətin dövründə olub – fərqi yoxdur, bu, Azərbaycan xalqının mədəniyyətinin, ədəbiyyatının böyük bir abidə-

sidir. Biz bununla bütün dünyaya sübut etdik ki, bəli, Azərbaycan xalqı belə qədim mədəniyyətə malikdir. Amma vaxtilə “Dədə Qorqud”u qadağan etmişdilər. Bu, ədalətsizlikdir. Amma indi biz keçmiş tariximizdən hansı şeyi qadağan etsək, bu da ədalətsizlik olacaqdır.

Ona görə, yenə də deyirəm, bizim xalqımızın tarixi həmişə obyektiv, ədalətli əks olunmalıdır.

Bu on ildə bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biri Azərbaycanın dövlət dilinin, ana dilinin hakim olmasıdır. Vaxt var idi Azərbaycanda Azərbaycan dilində danışanlar az idi. Hələ bəziləri indiyə qədər də öz ana dilini, Azərbaycan dilini yaxşı öyrənə bilməyiblər. Nə üçün? Çünki biz SSRİ-nin tərkibində idik. Ümumi bir dil var idi, dövlətin dili.

Yadımdadır, 1978-ci ildə biz Azərbaycanın Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə daxil edəndə, Moskvadan bizim başımıza nə qədər oyunlar açıldı, nə qədər təzyiqlər göstərildi. Ancaq biz bu təzyiqlərə dözdük. Hələ 1978-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyada, bir çox başqa respublikalardan fərqli olaraq, Azərbaycan dili haqqında maddə yazdıq və Azərbaycanın dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu orada göstərdik. Amma bu da bizdə Azərbaycan dilinin hakim olmasını təmin edə bilmədi. Çünki biz böyük bir dövlətin içində idik. Bütün işlər o dildə keçirilirdi.

Amma indi biz Azərbaycan dilini, bizim ana dilimizi, millətimizin dilini hakim dil etmişik və bütün dün-

yaya nümayiş etdiririk ki, dünyada Azərbaycan xalqı var, Azərbaycan milləti var, Azərbaycan mədəniyyəti var və bu xalqın doğma ana dili, dövlət dili – Azərbaycan dili vardır.

Bu on ilin son dövrü, yəni 1995-ci ildən sonra olan dövrü Azərbaycanın bütün sahələrdə inkişaf dövrü olmuşdur. Biz bu inkişafı, adətən, rəqəmlərlə ifadə edirik. Əgər 1991-ci ildən indiyə qədərki on ili götürsək, 1991-ci ildən 1995-ci ilə qədər Azərbaycanın iqtisadiyyatının bütün sahələri tənəzzülə uğramışdı. Həm sənaye istehsalı, həm də kənd təsərrüfatı istehsalı, həm ümumi daxili məhsul və başqa iqtisadi göstəricilər ildə 20-25 faiz aşağıya enirdi. Təbiidir ki, bu da iqtisadiyyatı dağıdırdı. Burada inkişafdan söz gedə bilməzdi. İnsanların həyatını çox ağır vəziyyətə qoymuşdu. O vaxt inflyasiya yüksək idi. Təsəvvür etmək olar ki, xalqımız o illər necə əzab-əziyyətli dövr yaşadı. Amma yaşadı. Yaşadıq inana-raq ki, biz bu ağır dövrü keçəcəyik.

Sonra isə biz ictimai-siyasi həyatda olduğu kimi, iqtisadiyyatda da sabitliyi təmin etdik, yəni tənəzzülün qarşısını aldıq və keçirilən müxtəlif islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatımızı ardıcıl surətdə inkişaf etdirə bildik. İndi biz böyük inkişaf dövrü keçiririk. İqtisadiyyatda əsas göstəricilər makroiqtisadi göstəriciləridir. 1991-ci ildən 1995-ci ilə qədər ümumi daxili məhsul 58 faiz, sənaye məhsulu 97 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulu 48 faiz azalmışdı. Görün, nə qədər azalmışdı.

Amma 1996-cı ildən 2001-ci ilə qədər ümumi daxili məhsul 57 faiz artmışdır. İqtisadiyyatı bilən adamlar yəqin razı olurlar ki, bu, çox yüksək göstəricilərdir. Sənaye məhsulu 20 faiz artmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsulu 30 faiz artmışdır. Bunlar çox yaxşı göstəricilərdir.

Əgər 1991-1995-ci illərdə kapital qoyuluşunun həcmi 43 faiz azalmışdırsa, 1996-2001-ci illərdə 4 dəfə artmışdır. Əgər 1991-1995-ci illərdə inflyasiyanın səviyyəsi ildə 14-18 dəfə artırdısa, görün bu, insanların həyatına nə qədər təsir edirdi. Çünki maaş az idi və əgər onu bir az artırırsan da, inflyasiya onu tamamilə heç edirdi. Ona görə ki, istehsal mallarının qiyməti düşmək əvəzinə, inflyasiyaya görə artırdı.

1996-2001-ci illərdə isə, demək olar ki, inflyasiya yoxdur. Ümumən 15 faiz təşkil edir. Bu isə iqtisadi-maliyyə nöqtəyi-nəzərindən tamamilə normal bir haldır. Yəni inflyasiyanın tamamilə olmaması da mümkün deyildir. Bütün ölkələrdə inflyasiya var. Amma iş ondadır ki, inflyasiya hansı həcmdədir.

Məsələn, son illəri xatırlayın. Dünyanın bir çox bölgələrində böyük inflyasiya baş verdi. Uzaq Şərqdə, Cənubi və Şərqi Asiyada, Rusiyada böyük inflyasiya – defold meydana gəldi. Bu bir çox ölkələrin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərdi və o ölkələrdə inflyasiyanın səviyyəsini artırdı. Amma biz bundan özümüzü qoruya bildik.

Mən bu gün sizə iftixar hissi ilə deyirəm ki, dünyanın bütün müxtəlif bölgələrində baş vermiş güclü

inflyasiya Azərbaycanın maliyyə-iqtisadi sahəsinə mənfi təsirini göstərə bilmədi. Biz inflyasiyanın qarşısını daim alırıq və manatın dəyəri dollara görə daim öz yerindədir.

İqtisadiyyatın inkişafı üçün əsas amillərdən biri investisiya qoyuluşudur. Əgər iqtisadiyyata ardıcıl surətdə investisiya qoyulmasa, olan iqtisadiyyat da ya yerində qalacaqdır, ya da get-gedə azalacaqdır. 1995-2001-ci illərdə iqtisadiyyata 34 trilyon manatdan çox, 9 milyard dollara yaxın investisiya yerləşdirilmişdir. Onlardan 25 trilyon manatı və ya 6 milyard dolları xarici investisiyanın payına düşür.

Mən dünən Ukraynanın xarici işlər naziri ilə söhbət edirdim. Doğrudur, bunu bəlkə burda demək lazım deyil. Ancaq o böyüklükdə ölkə cəmi 4 milyard dollar xarici investisiya alıbdir.

Neft sənayesinə 3,5 milyard dollar investisiya qoyulubdur. Digər sahələr və məqsədlər üçün isə 2,5 milyard dollar investisiya istifadə olunubdur. Bizim iqtisadiyyatımızın inkişafını təmin edən bunlardır.

İqtisadiyyatımızı inkişaf etdirmək üçün hər şeyə sərbəstlik verdik. Xarici ticarəti liberallaşdırdıq, sərbəstlik verdik. O vaxt da bunun əleyhinə çıxanlar bunu təhlükəli hesab edənlər var idi. Ancaq biz buna inanırdıq. Biz bunun nəticəsində indi başqa ölkələrlə ticarətimizi, mal mübadiləsini çox yaxşı vəziyyətə gətirib çıxarmışıq. Biz 120-dən çox ölkə ilə xarici ticarət aparırıq. 1995-2000-ci illərdə xarici ticarət dövriyyəsi 1991-1995-ci illərə nisbətən 2,2 dəfə artıbdir. O cümlədən ixrac 2,8

dəfə artıbdır. 1 milyard 700 milyon ABŞ dolları həcmində ixrac olubdur. İdxal isə 1,7 dəfə artıbdır. Bu da 1 milyard 20 milyon dollar edir. Bu müsbət dəyişikliyi görürsünüz. İxracın miqdarı artıb, idxalın miqdarı azalıbdır.

İdxalın strukturunda daxili istehsalın inkişafı nəticəsində ərzaq məhsullarının payı azalır. İnvestisiya yönümlü malların, maşın və avadanlığın sayı isə artır. Bu da yaxın gələcəkdə iqtisadiyyatın inkişafı üçün real baza yaradıbdır.

Özəlləşdirmə, bütün iqtisadi islahatların, bütün sahələrdə olan islahatların həyata keçirilməsi iqtisadiyyatımızda, dediyim kimi, yüksək nəticələrə gətirib çıxarıbdır. İqtisadiyyatda özəl bölmənin, özəl sektorun payı ümumi daxili məhsulda indi 70 faizədək. Sənayedə 48 faizdir. Kənd təsərrüfatında 99 faiz, ticarətdə 98 faiz, tikintidə 64 faiz, yük daşımalarında 54 faiz, sərnişin daşımalarında 83 faiz, rabitədə 61 faizdir. Bu göstəricilər nə deyir? Onu deyir ki, biz düz yoldayıq. Özəlləşdirməni aparmışıq. Əgər özəlləşdirməni aparmasaydıq, torpaq islahatını aparmasaydıq, bu qədər yüksək göstəricilərə nail ola bilməzdik. Torpaq islahatı çox böyük nəticələr veribdir. Məsələn, bu il bizdə 2 milyon tondan artıq taxıl istehsal olunubdur. Bu, rekord rəqəmdir.

Mən keçmiş illərdə təsərrüfat işinin bilavasitə iştirakçısı kimi, bu işləri təşkil edən şəxslərdən biri kimi onu deyə bilərəm ki, Azərbaycanda adətən 1 milyon 200

min tondan artıq taxıl istehsal olunmamışdır. Bu il isə 2 milyon ton taxıl istehsal olunubdur. Bu nə deməkdir torpaq verilib kəndlilərə, kəndlilər özləri əkilər, özləri biçirlər, özləri becərilər. Yüksək keyfiyyətli toxum sortlarından istifadə edirlər. Bunların nəticəsində, demək olar ki, Azərbaycan artıq özü-özünü taxılla təmin etmək ərəfəsindədir.

Kartof istehsalı Azərbaycanda 3,8 dəfə artıbdır. Bu da rekord göstəricidir. Mən bir neçə dəfə bunu demişəm, bəlkə kiməsə kartof elə bir əhəmiyyət kəsb etmir, amma bizim ərzaq məhsulları içərisində, hesab edirəm ki, çox əhəmiyyətli rol oynayır. Yəqin ki, indi kababdan başqa digər yeməklərin hamısının içərisində kartof olur. Amma keçmişdə biz bu məhsulun qıt olmasından nə qədər əziyyət çəkirdik. Çünki özümüz istənilən qədər kartof istehsal edə bilmirdik. Bizə bunu Rusiyadan, Ukraynadan göndərirdilər. Onlar da ayrılmış normanı göndərmirdilər. Keyfiyyəti də aşağı olurdu. Biz bundan əziyyət çəkirdik. Hətta mən bunu bir dəfə demişəm, 1991-1992-ci illərdə burada bəzi, necə deyirlər, üz-dənirəq biznesmenlər, fırılacaqçılar Azərbaycan neftini aparıb Polşada kartofa dəyişdirirdilər. Sonradan məlum oldu ki, o da heç kartof deyilmiş, başqa şey imiş.

Kartof əsasən bizim dağ rayonlarında istehsal olunur. Kartofçuluğun mərkəzi də Gədəbəy rayonuudur. Mən o illərdə respublikanın başçısı olarkən, çox ciddi tələb edirdim ki, axı Gədəbəydə niyə kartof lazımı qədər istehsal olunmur? Min bəhanə gətirirdilər. Amma indi o

qədər istehsal edirlər heç bilmirlər ki, hara qoysunlar. Mənim xatirimdədir, bir az-az hallarda 100 min artıq kartof istehsal edə bilirdik. 2001-ci ildə isə demək olar ki, 600 min ton kartof istehsal olunmuşdur. Demək, 1995-ci ilə nisbətən kartof istehsalı 2,2 dəfə artmışdır.

Tərəvəz... Bu da artmışdır. Bu il 916 min ton tərəvəz istehsal olunmuşdur. Bu, rekord göstəricidir. Bostan məhsulları, demək olar ki, 7 dəfə artmışdır. 288 min ton bostan məhsulları istehsal olunmuşdur ki, bu da rekord göstəricidir. Meyvə-giləmeyvə 50 faiz artmış, 502 min ton olmuşdur. Ət 40 faiz artmışdır. Süd 30 faiz artmışdır. Bizdə mal-qara çoxalıbdır. Mal-qaranı kəndlilərə paylayandan sonra onlar çox səmərəli istifadə edirlər. Mal-qara çoxalıb. İndi hər bir vətəndaş özünü görür ki, Azərbaycanda ət problemi yoxdur. Bəzən küçələrdə ət satırlar. Amma burada oturanların bir çoxunun yəqin xatirindədir ki, hətta 1980-cı illərdə – mən o vaxt burada işləyirdim – əti talonla verirdilər. Ayda hər adama bilmirəm 1 kiloqram, yoxsa 2 kiloqram ət verirdilər. Ondan artıq vermirdilər. Bax, budur kənd təsərrüfatında aparılan islahatların nəticəsi, budur bazar iqtisadiyyatının nəticəsi, budur bizim gördüyümüz işlərin nəticəsi. Bütün bunların hamısı təbiidir ki, birə sas hədəfə – xalqın rifahını yaxşılaşdırmağa, sosial problemləri həll etməyə yönəldilibdir.

Demək olmaz ki, bunun hamısını həll etmişik. Yox. Ancaq 1995-2000-ilə qədər Azərbaycanda işləyən adamların orta aylıq əmək haqqı 3,5 dəfə artıbdir. Orta

aylıq pensiyaların məbləği 4 dəfə artıbdir. İndi bir işçinin orta aylıq nominal əmək haqqı 255 min manatdır. Bu da 55 ABŞ dolları təşkil edir.

Təbiidir ki, mən hesab etmirəm ki, bunlar bizim xalqımızın, işləyənlərin bütün tələbatlarını təmin edir. Yox. Mən özüm bunu qənaətbəxş hesab etmirəm. Ancaq hər şey bir gündə, bir ildə olmur. Amma görün artım nə qədərdir – 3,5 dəfə, 4 dəfə. İndi, sağlıq olsun, bundan sonra daha da artıracağıq. Beləliklə, insanların rifahı daha da yaxşılaşacaqdır. 2000-ci ildə məcburi köçkünlərin yemək xərci 3 dəfə artmışdır.

Bir göstərici də var. Bunu bəlkə heç kəs fikir vermir. Heç kəsi maraqlandırmır. Amma bu, çox mühüm bir göstəricidir. Keçmişdə də biz həmişə müqayisə edirdik ki, hansı ölkədə insanların orta ömrü neçə ildir?

Yaponiyada orta ömür yüksəkdir. İkinci bir sosial göstərici də vardır – hər min doğulana görə uşaq ölümü neçə faizdir. Yadımdadır, insanların ömrünün az olmasına görə yox, uşaq ölümünə görə Azərbaycanı tənqid edirdilər ki, SSRİ-nin başqa respublikalarının bir çoxundan fərqli olaraq, hər min doğulana görə uşaq ölümü o biri respublikalardan çoxdur. Düzdür, bizdə o vaxt Şirəli Müslümov vardı, 150 il yaşamışdı. Bunlar da az idi. Amma Azərbaycanda orta ömür SSRİ-nin bəzi respublikalarına nisbətən aşağı idi, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən də aşağı idi. Bunun da səbəbi məlumdur: həm sosial problemlər, həm ərzaq problemi və başqa problemlər. İndi mən sizə bunu demək istəyirəm ki,

1995-2000-ci illərdə əhalinin orta ömür müddəti 2,5 il il artmışdır. Düzdür, qadınların ömrü bir qədər az – 2,2 il artmışdır, kişilərininki isə 2,9 il artmışdır. Uşaq ölümünün isə əmsalı 2 dəfəyə yaxın azalmışdır. Bunlar Azərbaycanın iqtisadiyyatında gedən dəyişikliklərin son nəticələridir.

Bunları çox adam unudur. Amma biz – dövləti idarə edən adamlar bunları unuturuq. Bunların hər birinə biz fikir veririk.

Bütün bunların nəticəsində, bizim hər il dövlət büdcəmizin həcmi artır. Məsələn, 1993-1994-cü illərdə Azərbaycanın dövlət büdcəsi, demək olar, 277 milyard manat təşkil edirdi. Amma indi, 2001-ci ildə 3,6 trilyon manata çatıbdir.

Gələn ilin büdcə gəliri isə 4,2 trilyon manat nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da 900 milyon dollardan çoxdur. Görün, büdcəmiz nə qədər artıbdir. Büdcə ona görə artıbdir ki, gəlirlərimiz çoxalıbdır. Gəlirlərimiz artıbdir, ona görə ki, istehsal çoxalıbdır. Özəlləşmə, xüsusi mülkiyyət, bizim apardığımız bütün başqa-başqa tədbirlər... Bizim Vergilər Nazirliyi və Gömrük Komitəsi vergilərin hamısını toplaya bilsəydi, bəlkə gəlirlərimiz bundan da artıq ola bilərdi. Arzu edirəm ki, onlar bunu nəzərə alsınlar.

Bunları deyərək, heç də sizi arxayın salmaq istəmirəm. Heç də göstərmək istəmirəm ki, biz qarşımızda duran vəzifələri yerinə yetirmişik. Ancaq hər şey dinamikada, müqayisədə qiymətləndirilə bilər. Bu on ildə

bizim keçdiyimiz dövr, mən qeyd etdim: birinci dövr – 1991-ci ildə 1995-1996-cı ilə qədər, ikinci dövr isə 1996-cı ildən 2001-ci ilə qədər. Görün nə qədər fərq var.

Mən bir də deyirəm, əgər bütün bu işləri, yəni bazar iqtisadiyyatı, islahatlar, başqa tədbirlər, nizam-intizamın möhkəmlənməsi və s. – bunları həyata keçirməsəydik, biz bu nəticələri əldə edə bilməzdik. Bu göstəricilərə görə Azərbaycan keçmiş MDB-yə daxil olan ölkələr, Sovetlər İttifaqına mənsub olan respublikalar içərisində ön sıralarda gedir.

Ancaq biz yaxşı dərk edirik ki, Azərbaycanda hələ işsizlik problemini də həll edə bilməmişik. Bu bizi incidir. Amma bunu anlamaq da lazımdır. Çünki vaxtilə yaranmış böyük sənaye müəssisələri indi müxtəlif səbəblərdən tam gücü ilə işləmir, yaxud heç işləmir. Səbəb də ondan ibarətdir ki, vaxtilə vahid sovet iqtisadiyyatı vardı, hər bir müəssisə nə isə istehsal edib başqasına verirdi. Zavod da, müəssisə də, insanlar da işləyirdi. Onun məhsulunun nəticəsindən asılı olmayaraq, o öz maaşını da alırdı. Amma indi yox. İndi bazar iqtisadiyyatıdır.

Vaxtilə bizim yaratdığımız, xüsusən mən işlədiyim dövrdə yaratdığımız böyük zavodlar, böyük fabriklər indi 15-20 faiz gücü ilə işləyir. Nə üçün onları biz o vaxt işlədə bilirdik, indi yox? Çünki indi, birincisi, istehsal olunan məhsul gərək dünya rəqabətinə davam gətirə bilsin, ikincisi bazar tapa bilsin. İndi təsəvvür edin, Azərbaycanda mağazalara baxırsan, dünyanın hər

yerindən nə qədər müxtəlif mallar gətirib satırlar. Özü də, - mən o gün şəhərə çıxmışdım, gəzirdim, mağazalara baxırdım, - hansı mağazaya girirsən, elə bil ki, Parisin mağazasına girirsən, yaxud Nyu-Yorkun mağazasına girirsən. Hər şey var. Soruşuram, ticarət necə gedir deyirlər ki, yaxşı gedir. Amma nəticə çıxardıram, nə üçün yaxşı gedir, çünki malı xaricdən gətirir. Bunun gətirilməsi üçün haqq verir, burada satır, mənfəət götürür, yenə də alıb gətirir. Əgər o, mənfəət götürməsə, ikinci dəfə o malı almaz. Amma bu mal satılmasa, yenidən həmin malı alıb gətirə bilməz. Demək, bunun son nəticəsi odur ki, Azərbaycanda insanların alıcılıq imkanları xeyli artıbdır. Əgər belə olmasaydı, mağazalarda bir belə, dünyanın müxtəlif ölkələrindən gətirilən mallar satılmazdı. Onlar muzey düzəltməyiblər ki, gətirib bu malları düzsünlər. Onlar ticarət edirlər. Özü də hərəsi bir sahibkardır. Hərəsi özü üçün pul qazanır.

İndi Bakıya gələnlər çoxdur. Hər dəfə mənə deyirlər ki, Bakıda nə qədər böyük tikintilər gedir. Dövlət heç bir şey tikmir. Bunları şəxsi firmalar tikir. Amma gözəl evlər tikirlər. Bunu da mən özüm üçün araşdırıram. Mən bilirəm ki, sovet dövründə bir ev tikmək üçün nə qədər vəsait, nə qədər material lazım idi, hansı çətinliklərlə sement, daş gətirilirdi, ayrı-ayrı mexanizmlər gətirirdilər və sair. Amma indi firma bunu edir. Nə üçün edir? Çünki evi tikir, mənzilləri satır, pul qazanır. Deməli, onun əsas məqsədi bu əməliyyatdan pul qazmaqdır. Amma əgər Azərbaycanda həmin mənzilləri,

həmin evləri almaq imkanı olmasaydı, o evi necə tikə bilərdi? Firma bir evi tikir pul qazanır, o birini tikir. Ora'dan da pul qazanır, digərini tikir. Deməli, görürsünüzmü, nə qədər böyük bir proses gedir.

Bu proses də təbiidir ki, müsbət prosesdir. Bunların hamısı Azərbaycanda yaranmış şəraitin, bazar iqtisadiyyatının, sərbəst iqtisadiyyatın, sahibkarlığın nəticəsidir. Mən bu gün bəyan edirəm ki, bunların nəticəsini bilərək biz bundan sonra da bazar iqtisadiyyatına geniş imkanlar verəcəyik. Mən bir də deyirəm ki, bütün hüquq-mühafizə orqanları, başqa orqanlar sahibkarların işinə qarışmasınlar. Hərə öz işini görsün, vergisini versin. Qalan işlərə qarışmaq lazım deyildir.

Mən bu gün bu on il və ondan əvvəlki dövr haqqında bir qədər geniş məlumat verərkən, təbiidir, istəyirəm ki, xalqımız yaxşını da bilsin, pisi də bilsin. Mən dedim ki, bizim bir çox çətinliklərimiz, problemlərimiz var. İşsizlikdir, yoxsulluqdur. Bu proqramlar üzərində biz işləyirik.

Ən ağır problemimiz Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması və torpaqlarımızın 20 faizinin işğal olunması, bir milyona qədər Azərbaycan vətəndaşının qaçqın-köçkün şəraitində yaşamasıdır. Biz 1994-cü ilin may ayında müharibəni dayandırdıq. Çox il keçibdir, 7 il keçibdir. Bəziləri düşünə bilər ki, müharibəni niyə dayandırdıq? Onda gəlin baxaq, ondan əvvəlki müharibə Azərbaycana nə verdi: qanlar töküldü, şəhidlər verdik, daxili-ictimai vəziyyət pozuldu, belə oldu? Çünki hələ

1988-ci ildə Ermənistanın millətçi dairələri Dağlıq Qarabağda olan separatçı əhval-ruhiyyə ilə yaşayan bəzi insanları qızıdırıb, bu məsələni ortaya atandan sonra Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri bunların qarşısını ala bilmədi. Təsəvvür edin, dörd il Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi Azərbaycanın da, Ermənistanın da SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə olubdur. Dörd il...

Böyük bir dövlət, onun tərkibində olan bərabər hüquqa malik 15 respublikalar idi. Bəs, nə üçün bu xalq birləşə bilmədi, nə üçün Azərbaycanın rəhbərləri vaxtında, bir dövlətin tərkibində olarkən bunun qarşısını ala bilmədi? Nə üçün? Yenə də dediyim sözlərə gəlirəm. Xalq o vaxt ayağa qalxdı. Xalq Azərbaycana qarşı olan ədalətsizliyə qarşı etirazlar etdi, meydanlara çıxdı. Ancaq xalqla Azərbaycanı idarə edənlərin arasında birlik olmadı. Bu xalqın gücündən istifadə edib o münaqişənin qarşısını almaq əvəzinə, onların bəziləri burada daxili intriqlarla, öz şəxsi işləri ilə məşğul idilər.

Dağlıq Qarabağ, faktiki olaraq, 1989-cu ilin yanvar ayında Azərbaycandan ayrılıb. Xatırlayın, o vaxt SSRİ Ali Soveti qərar çıxartdı ki, Dağlıq Qarabağın idarə edilməsi üçün xüsusi idarəetmə komitəsi yaradılsın və bu, birbaşa SSRİ hökumətinə tabe olsun. Buna yol vermək olardı mı? İndi biz deyirik ki, bəli, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ən qədim torpağıdır. Bu, belədir, bizim doğma torpağımızdır, orada bir qism ermənilər yaşayıb, bir qism azərbaycanlılar yaşayıblar. Heç bir

ölkədə əhalinin tərkibi təkcə bir millətdən ibarət deyildir. Ancaq buna necə razılıq vermək olardı ki, hələ 1989-cu ildə Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın içərisindən çıxarıb Moskvaya tabe etsinlər.

Bununla Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasının əsası qoyuldu. Ondan sonra aparılan danışıqlar, vuruşlar, nə bilim, sonra müharibə, filan – bunların hamısı nəticə vermədi. Çünki o vaxt fürsət əldən verilmişdi. Dağlıq Qarabağın müqəddəratı o vaxt müəyyən qədər həll olunmuşdu.

Amma bunlara baxmayaraq, biz indi müstəqil dövlət olaraq bu münaqişəni sülh yolu ilə həll etməyə çalışırıq. Bilirsiniz ki, Minsk qrupu fəaliyyət göstərir. Onun həmsədrləri Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransadır. İndi çox danışıqlar gedir, istənilən nəticəni vermir. Təbiidir ki, gərək, birincisi, həm Ermənistan, həm də Azərbaycan beynəlxalq hüquq normalarına riayət etsinlər. Ermənistan buna riayət etmir. İkincisi də, yaranmış belə şəraitdə müəyyən, bərabər çəkiddə kompromislər olmalıdır. Ermənistan bunu da etmir. Ona görə də vəziyyət hələ ki, olduğu kimi qalıbdır.

Ancaq mən ümidvaram və qəti ümidvaram ki, bu danışıqlar, Minsk qrupunun fəaliyyəti nəticəsində biz torpaqlarımızın işğaldan azad olunmasına, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinə və yerindən-yurdundan didərgin düşmüş insanların öz torpaqlarına qayıtmasına, onların orada yenidən həyat qurmasına nail olacağıq. Biz buna sülh yolu ilə nail olmaq istəyirik.

Ona görə də dözümlülük göstəririk. Çox dözümlülük göstəririk. Ancaq hamı onu da bilməlidir ki, Azərbaycan heç vaxt öz torpaqlarını kiməsə verə bilməz. Biz torpaqlarımızı mütləq azad edəcəyik. Əgər sülh yolu ilə həll edilməsə, bizim bütün imkanlarımız, güclü ordumuz vasitəsilə bu məsələni həll edəcəyik.

İndi dünya birliyi çox təhlükəli hadisələrlə rastlaşıbdır. Sentyabrın 11-də Amerika Birləşmiş Ştatlarına qarşı edilən terror aktı, demək olar ki, bütün bəşəriyyətə, bütün insanlığa, demokratiyaya qarşı edilən bir aktdır. Biz ilk dəqiqədə bəyan etdik ki, bu aktı pisləyirik, terroru pisləyirik və terrorun kökünün kəsilməsi üçün bütün tədbirlərin həyata keçirilməsində öz fəaliyyətimizi göstərməyə hazırıq. Amerika Birləşmiş Ştatlarına bildirmişik və onlar bilirlər ki, biz bu barədə onlarla birik və bir alyansdayıq.

Bu hadisə, əlbəttə ki, bütün dünyanı çalxalayıbdir. Ancaq belə hadisələr bizim üçün yeni deyildir. Bizim ölkəmiz 1988-ci ildən terrora məruz qalmış bir ölkədir. Xalqımız o illərdən terrora məruz qalmışdır. Terror əvvəllər ayrı-ayrı insanlar qarşı, sonra bütün xalqa qarşı edilibdir. Çoxsaylı terrorlar haqqında Avropa Şurasında bizim nümayəndə heyəti çox geniş məlumat verdi və orada çox böyük təəssürat yaratdı. Ona görə də biz terrorun nə qədər təhlükəli olduğunu çoxlarından yaxşı bilirik. Terror gərək yer üzündən götürülsün. Kimə qarşı olursa-olsun. Biz terrorun kökünün kəsilməsi üçün öz payımızı verəcəyik. Ancaq eyni zamanda bütün dünya

birliyi də bilməlidir ki, Azərbaycana edilən terrorun da qarşısı alınmalıdır.

Əziz dostlar, bu günlərdə keçirdiyimiz bayram, hesab edirəm ki, Azərbaycan xalqının həyatında indiyə qədər olan ümumxalq, ümummilliy bayramların hamısından qiymətli, hamısından yüksək, hamısından əzizdir. Çünki biz müstəqilliyimizin 10-cu ildönümünü bayram edirik. Bu, bizdə nə qədər böyük iftixar hissi doğurur. Xalqımız qürur içərisində yaşayır.

İnsan cürbəcür şəraitlərdə yaşaya bilər. Amma insan üçün, xalq üçün hər şeydən qiymətli, hər şeydən əziz müstəqillikdir, azadlıqdır. Biz çox əsrlər bu azadlığın, bu müstəqilliyin arzusunda olmuşuq. İndi buna nail olmuşuq. Ötən on ildə bu müstəqilliyimizi möhkəmləndirmişik, inkişaf etdirmişik, dönməz etmişik və gələcək nəsillərə bu müstəqilliyi tövfiq edirik və inanırıq ki, xalqımız bu müstəqilliyi heç vaxt bir daha əlindən verməyəcəkdir.

Müstəqil Azərbaycan on ildir yaşayır və bundan sonra on illər də yaşayacaq, əbədiyyətə qədər yaşayacaqdır.

HEYDƏR ƏLİYEV
VƏ
AZƏRBAYCANÇILIQ MƏFKURƏSİ

Nəşriyyatın icraedici direktoru   *E.YÜZBAŞOV*
Kompüter dizaynı və rəssamı   *S.RZAYEVA*
Kompüter tərtibatı   *V.HACIYEVA*

Yığılmağa verilmiş 24.04.2002. Çapa imzalanmış 30.04.2002.
Format 70x90 1/16. F.ç.v. 14,5. Ş.ç.v. 18,5. Sifariş № 61. Sayı 1000 nüsxə.

“Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı
Bakı, 370110, Mirəli Qaşqay küç. 84

“Çaşıoğlu” mətbəəsi.
Bakı ş., M.Müşfiq küç. 2a. Tel.: 47-49-71